Geschiedenis der Israëlietische Gemeente

TE ROTTERDAM,

door

E. Italie,

Hoofd der kostelooze Israël. Godsdienstschool.

Uitgaaf van W. NEVENS te Rotterdam.

Teekent in op het standaardwerk:

Rotterdam in den loop der Eeuwen.

Dit is één der belangrijkste van alle uitgaven, die in de laatste jaren verschenen, een werk van blijvend belang, dat zijn waarde niet spoedig verliezen zal. Het verschijnt in ongeveer 30 maandelijksche afleveringen à *f* 1.— of in ongeveer 60 afleveringen à 35 cent en bevat:

I DE ALGEMEENE GESCHIEDENIS VAN DE STAD
II HET KERKELIJK LEVEN
III KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN
IV HANDEL, SCHEEPVAART EN NIJVERHEID
V MAATSCHAPPELIJK LEVEN

De tekst is bewerkt door

Dr. C. te Lintum, Leeraar aan de H. B. S. met 5-jarigen cursus te Rotterdam. **Dr. A. H. L. Hensen,** Hoogleeraar aan het Groot-Seminarie te Warmond. **Mgr. N. B. P. Spit,** Bisschop van Deventer, Pastoor der Oud-Katholieke gemeente Het Paradijs te Rotterdam. **Ds. F. J. P. Moquette,** Predikant bij de Nederduitsch-Hervormde Gemeente. **Ds. J. H. Landwehr,** Predikant bij de Gereformeerde Kerk A. **Ds. A. v. Veelo,** Predikant bij de Gereformeerde Kerk B. **Prof. Dr. H. Y. Groenewegen,** Hoogleeraar te Leiden. **Ds. H. C. Lohr,** Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente. **Ds. K. Vos,** Doopsgezind Predikant te Woudsend. **Mej. Dr. H. C. H. Moquette,** Adjunct- Archivaris der gemeente Rotterdam. **E. Italie,** Hoofd der school der Israëlietische Gemeente. **R. N. L. Mirandolle,** Oud- resident van de Bijbank der Nederl. Bank. **D. Wanjon.** Leeraar in de geschiedenis aan de Vormschool voor Onderwijzeressen. **Th. Nolen,** Leeraar aan het Gymnasium. **P. Haverkorn v. Rijsewijk,** Directeur van het Museum Boymans. **Jac. W. A. van Gils,** Architect te Rotterdam. **W. N. F. Sibmacher Zijnen,** Muziek-Redacteur van het Handelsblad. **J. Lourens Cz.,** Redacteur der Nieuwe Rotterd. Courant. **Mr. M. Mees,** Bankier te Rotterdam. **H. A. van Ysselsteijn,** Adjunct-Directeur der Gemeentewerken.

De eerste afleveringen werden o. a. door de Nieuwe Rott. Courant, het Dagblad de Rotterdammer, het Rott. Nieuwsblad, de Maasbode, en tal van andere tijdschriften zeer gunstig beoordeeld en geen Rotterdammer, die belang stelt in de geschiedenis van zijn stad, zal verzuimen zich dit werk aan te schaffen. Talrijke platen en illustraties versieren den tekst en geen kosten zijn gespaard, om het werk zoo aantrekkelijk mogelijk te maken.

Onder de eerste inteekenaren mocht de uitgever reeds aanstonds **Hare Majesteit de Koningin** en **Hare Majesteit de Koningin Moeder** tellen. Een voorloopige lijst van inteekenaren is verder gevoegd bij het prospectus, dat op aanvraag gratis verkrijgbaar is bij den boekhandel en bij den uitgever

W. NEVENS, OUDE EN NIEUWE BOEKHANDEL,
Schiekade 165, Rotterdam.

STADT-BIBLIOTHEK
FRANKFURT AM MAIN.

DE ISRAËLIETISCHE GEMEENTE
TE ROTTERDAM

ROTTERDAM IN DEN LOOP DER EEUWEN

2^E^ GEDEELTE 6^E^ STUK

GESCHIEDENIS

DER

ISRAËLIETISCHE GEMEENTE

TE ROTTERDAM

DOOR

E. ITALIE,

HOOFD DER ISRAËL. KOSTELOOZE GODSDIENSTSCHOOL

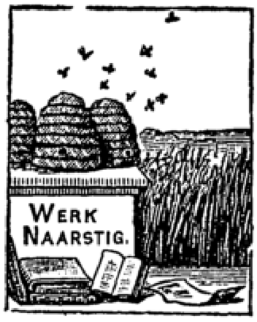

ROTTERDAM — W. NEVENS

1907

STADT-BIBLIOTHEK
FRANKFURT AM MAIN.

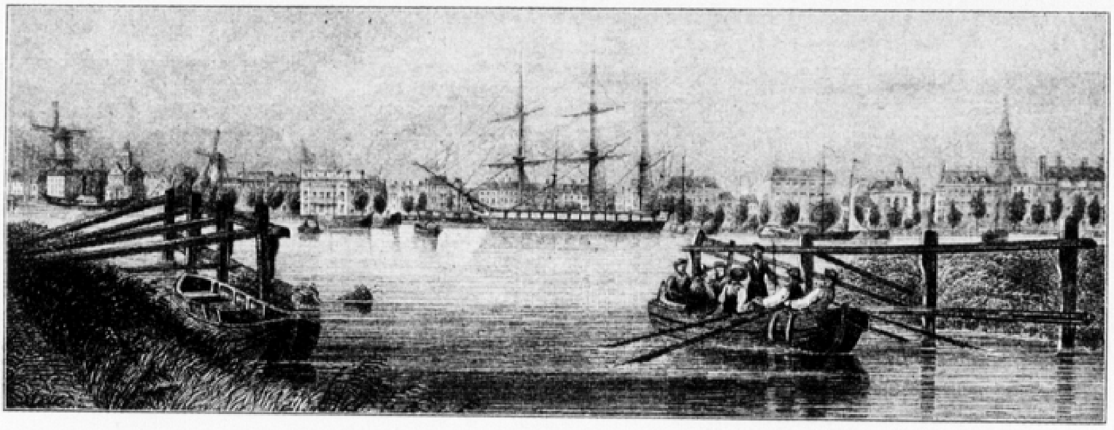

Gezicht op de Boompjes met de Synagoge ca. 1860, naar een staalgravure

DE ISRAËLIETISCHE GEMEENTE

Uit Spanje, waar zij tot een hoogen trap van rijkdom en aanzien waren opgeklommen, werden de Israëlieten in 1492 na de inneming van Granada verbannen. Een aantal ging, door nood gedrongen, tot het Christendom over, doch ook deze Nieuw-Christenen of Maranen, steeds door de inquisitie met bespiedend oog gade geslagen, bleven aan allerlei vervolgingen blootgesteld, zoodat zij het als een voorrecht beschouwden, hun vroegere geloofsgenooten in de ballingschap te kunnen volgen. Zoo weken de Joden uit naar naburige landen, vooral naar Portugal, doch ook in dit rijk werden zij vervolgd, vooral nadat in 1534 de inquisitie aldaar was ingevoerd. Verder ging dus hun tocht, naar het Noorden van Afrika, het Zuiden van Amerika, naar het Oosten en naar de meer noordelijk gelegen landen van Europa.

Zoo vestigden zij zich ook in de Nederlanden, voornamelijk, toen de Zuidelijke provinciën onder de Spaansche heerschappij bleven, in Noord-Nederland. In het jaar 1590 vernemen wij, volgens gezaghebbende bronnen, dat zich een aantal Portugeesche Israëlieten te Amsterdam vestigden, waarmede de eigenlijke geschiedenis der Israëlieten in Nederland begint. Wel is waar hebben zich reeds vroeger, in de 11e of 12e eeuw, Israëlieten hier opgehouden en hebben in den Haag op het einde der 14e eeuw reeds Joden gewoond, evenals te Rotterdam waarschijnlijk reeds in de 15e, zeker in de 16e eeuw, doch de eigenlijke geschiedenis begint eerst met de vestiging der Israëlieten te Amsterdam.

Hier kwamen zij weer tot verademing, hoewel de verdraagzaamheid, die hun een plaatsje had gegund onder de overige burgers des lands, niet immer zou blijven, ja soms plaats maken voor onverdraagzaamheid.

Een eerste aanleiding daartoe gaf het feit, dat in September 1614 een drietal personen van Scharwoude en Grosthuizen door den Hoornschen Schout Claes Boelens binnen Hoorn gevangen gezet werden, omdat zij „het heilige Christelijke

„Gezicht der Joodsche Kerk te Rotterdam"

Naar de gravure van Jer. Snoek, 1790

geloof hadden verloochend en het vervloekte Joodsche ongeloof en superstitie hadden aangenomen" (zie Moll en de Hoop Scheffer, Studiën en Bijdragen). Zware straffen werden tegen de beschuldigden geëischt en al kwamen deze, door samenloop van omstandigheden, niet tot uitvoering, de onverdraagzaamheid nam toe en ook de Dordtsche vaderen achtten het noodig, de Staten-Generaal te verzoeken „dat er acht genomen mocht worden op de Joden, onder ons wonende en dergenen, die, van hen verleid zijnde, van de Christelijke religie afvallen tot het Jodendom." In de vergadering der Staten van Holland en West-Friesland van 4—17 Maart 1615 maakte het voorgevallene een punt van bespreking uit, waardoor „de Pensionarissen van Amsterdam ende Rotterdam ghelast ende ghecommetteert (werden) jegens de naeste Daghvaert een Reglement te beraemen waer naer de Joden (in deze Landen hen onthoudende) tot weeringhe van alle schandalen, ergernisse ende seductie hen sullen hebben te reguleeren."

Naar het schijnt, bleef het in de eerste jaren bij de aan bedoelde Pensionarissen gegeven opdracht. Wellicht zou er dan ook van het ontwerpen van een reglement niets gekomen zijn, als de Joden slechts door een ingetogen, zedelijk leven alles vermeden hadden, wat eenigen aanstoot kon geven. Dit was echter niet het geval. Gewoon als zij waren aan een weelderig leven, waartoe hunne rijkdommen hen in staat stelden, wekten zij niet alleen door opschik en kleeding den nijd en de afgunst hunner toch reeds prikkelbare medeburgers op, doch ook hun zedelijk gedrag was niet altijd even vlekkeloos. Dit had dan ook ten gevolge, dat in de Staten-vergadering van 1 Juli 1619 „de Heere Burgemeester Pauw compareert, dient aen het vertreck van de Joden uyt Portugael ende haere comste meest in dese Lande, die aen haer soo ghedraegen ende met deser Landen Dogteren vermengen, dat het dient tot opspraecke, sonderlinge van de Remonstranten, die men hare exercitie verbied."

Thans wordt ook een reglement ontworpen, dat in de vergadering van 13 December 1619 een punt van ernstige overweging en bespreking uitmaakt. Ofschoon dit ontwerp in den loop der tijden, naar het schijnt, verloren is gegaan, zijn toch gegevens overgebleven, die aanleiding geven tot het vermoeden, dat de ontworpen bepalingen van dien aard waren, dat ook hier de Israëlieten een tijd van angstige spanning doorbrachten.

Volgens deze resolutie immers moet er sprake van geweest zijn, om, behalve „dat elck van de Leden, die sulcks in den haren noodigh vinden, mede alsulcke keuren ende ordre particulier daerop sullen moghen maecken, alsoo tot dienst haerder Stede sullen goed vinden," de Israëlieten bovendien nog met „eenigh kenbaer Teycken te doen uytmunten" en „die bij den andere te doen woonen ende af-sluyten."

Dus zouden ook hier wellicht die maatregelen toegepast worden, waaronder de Joden in andere landen zoo zwaar gebukt gingen! De vrije, fiere Spaansch-Portugeesche Israëliet zou ook hier wellicht, evenals zijne geloofsbroeders in andere landen, opgesloten worden binnen de muren van die akelige, groote gevangenis, die men Ghetto noemt. En als hij zich daarbuiten vertoonde, zou hij door „eenigh kenbaer Teycken" mogen „uytmunten." Het vernederende teeken, hier bestaande in een lap van bepaalde kleur, vorm en afmeting, op borst of

rug gedragen, daar weder in een hoed van voorgeschreven gedaante, stempelde den jood immers overal elders tot een paria, tot een vogelvrij verklaarde, wien men vrij mocht beleedigen, bespotten, mishandelen, dooden zelfs.

De meerderheid der leden van de Staten-vergadering vond het invoeren van een jodenteeken echter niet goed, zoodat deze schande den Israëlieten gespaard bleef. Ook van het invoeren van Ghetto's kwam niets: terwijl in Amsterdam als vanzelf jodenbuurten ontstonden, doordien niet-joden het samenwonen met Israëlieten vermeden, konden in onze stad de belijders van den joodschen godsdienst vrij onder hunne niet-joodsche medeburgers gevestigd blijven.

Zóó was het dus aan de bescherming van de Staten te danken, dat de Israëlieten, hoewel nog hier en daar gedrukt, in het bezit van hun rechten bleven, al was er van gelijkstelling met de overige ingezetenen nog geen sprake. Eerst in het jaar 1657 (Gr. Placc. boek 7e dl. fol. 59) werd verklaard, dat die van de „Joodsche Natie waarlijk zijn Onderdanen van Haar Ed. Groot Mog. en Ingezetenen dezer Vereenigde Nederlanden." Dit besluit, van zooveel gewicht, werd genomen naar aanleiding van een rekwest, door belanghebbenden bij de Staten ingediend. In dat stuk deden zij uitkomen, dat zij „zoo in hare Navigatie en Traficq als anderszins" zeer veel last ondervonden, vooral „door den Koning van Spagne en deszelfs onderdanen", waarom zij dus om bescherming vroegen en, ten gevolge van het genomen besluit, ook bescherming kregen. Ook de Israëlieten zouden nu, als onderdanen der Republiek, „diensvolgens moeten jouisseeren en gaudeeren van de conditiën, regten en avantagiën bij de Tractaaten van Vreede en Marine met den Koning van Spagne gemaakt, of bij andere Tractaaten, Accorden, Alliantiën en Verbintenissen van andere Koningen, Republicquen, Prinsen, Potentaten, Staaten of Steden, voor de Ingezeetenen van deesen Staat bedongen en geobtineert"; en, wanneer iemand het zou durven ondernemen, hen in deze rechten aan te vallen of te verkorten, dan hadden „de Heeren Haar Ed. Groot Mogenden ordinair gedeputeerdens ter Generaliteit" in last en in opdracht, „die van deselve Natie .... bij de voorsz. rechten en avantagiën te helpen maintineren en alle indragt, die ter contrarie soude mogen worden gedaan of ondernoomen, te helpen beeteren en prevenieeren als naar behooren."

De bescherming, volgens dit besluit aan de Israëlieten toegezegd, moest meermalen worden ingeroepen. In een rekwest (zie Gr. Placc. boek 7e dl. fol. 852) beklagen Parnassijns der Portugeesche Gemeente te Amsterdam zich o. a. erover, dat „verscheiden quaadaardige en booze menschen" hadden onderstaan „bewijzen te doen beleggen, dat deeze en geene van de Joodsche Religie waaren," dat zij daardoor dikwijls aan de inquisitie overgeleverd en van leven en goed beroofd werden, zoodat zij verzochten vrijgesteld te worden van het geven van eenige verklaring, „of iemand of besneden was, of andere dingen den Joodschen Godsdienst concerneerende," en ook thans weder werd de gevraagde bescherming toegezegd: de Staten onthieven hen van de verplichting, eenig bewijs, tegenover wien ook, te overleggen, dat zij den Joodschen Godsdienst beleden.

Zoo toonde de regeering zich den Israëlieten welgezind en was zelfs nu en dan een voorspraak voor Abrahams rampzalig nakroost, dat in andere landen aan vervolging of verbanning blootstond. Op verzoek van een aantal gedepu-

teerden, waartoe ook Rabbi Nathan van Rotterdam behoorde, werd b.v. door de Staten-Generaal tot Koningin Maria Theresia het verzoek gericht, het door haar uitgevaardigd bevel tot verbanning van alle joden uit Praag en geheel Bohemen te herroepen, hetgeen, mede door voorspraak van de Engelsche regeering, geschiedde (zie Seërith Jisraël bldz. 609 en 615); zoo waren het ook weder de „Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden," die ingevolge een rekwest van Parnassijns van Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, de moeielijkheden, door de joden in hun handelsverkeer in de West-Indische bezittingen, met name in Essequebo en Demerary ondervonden, wisten uit den weg te ruimen.

Van niet minder belang was ook de welwillende houding, die de Staten tegenover de pogingen, de joden in hun vrijheid van godsdienst te belemmeren, aannamen. Wij zagen reeds, hoe door den Schout van Hoorn geijverd werd tegen het „vervloekte joodsche ongeloof en superstitie" en hoe de Dordtsche vaderen tot de Staten Generaal het verzoek richtten, „dat er acht genomen mocht worden op de lastering der joden, onder ons wonende en dergenen, die van hen verleid zijnde, van de Christelijke Religie afvallen tot het jodendom"; hoe, mede ten gevolge daarvan, een reglement werd ontworpen, dat, ware het tot uitvoering gekomen, een ondragelijke schande over de joden had gebracht.

Bij deze mislukte pogingen echter bleef het niet. Integendeel. Bij herhaling wordt door de geestelijkheid tegen de belijders van het jodendom opgetreden, en wordt getracht den jood het leven onaangenaam te maken. In de Staten-vergadering van 3 Mei 1641 komt weder een rekwest in van de „Zuyt- ende Noordt-Hollandsche Synode, tenderende, teneynde ordre mochte werden ghesteldt tegen de stoutheydt der Joden, hier te Lande woonende." Ook dit verzoek had niet het gewenschte gevolg: de godsdienstvrijheid bleef den joden verzekerd.

Moet dit échec den inzenders van het rekwest verre van aangenaam geweest zijn, men gaf den moed niet op. Den jood van zijn geloof afvallig te maken, hem over te halen tot het belijden van den Christelijken godsdienst, hem die zaligheid deelachtig te doen worden, die zijn geloof, volgens toenmalig heerschende begrippen, hem niet kon bieden, dat immers was een werk, waarvoor men geen moeite mocht ontzien, waarvoor geen middelen onbeproefd gelaten mochten worden. Kon het resultaat niet verkregen worden door welwillendheid, dan — zoo scheen men te denken — zou men door dezelfde dwangmaatregelen, elders reeds toegepast, hier verkrijgen, wat men daar tevergeefs had gehoopt.

Voor een deel van deze gedachten bezield, komen in 1677 de leden der Provinciale Z.-Hollandsche Synode te Delft te zamen en worden daar „Proyecten tot bekeeringhe der Joden" gemaakt (zie S. v. d. Veen in Stemmen van Waarheid en Vrede 1885, blz. 109; De Navorscher, 43ste Jaargang 1893, blz. 424).

De voorstellen, in die vergadering door de meerderheid in het belang (?) der joden gedaan, achten wij niet van zulk een ingrijpenden aard; men wilde slechts toenadering tusschen jood en niet-jood bevorderen, door de „algemeine afkerigheid" „ende verachtinge van de joden" te beletten; door „ongebondenheit onder de Christenen, besonder onder kerckelijke personen" tegen te gaan; door „Rabinen ende andere Jooden met minnelyke benaeminghe" uit te noodigen tot conferenties enz.

Deze voorstellen waren vrij onschuldig en lieten vrijheid van overtuiging toe. Van ernstiger aard waren echter de „middelen", door het „mindere getal" der „classe" voorgesteld, waarin werd aangegeven:

I. Uit name van de synodus door predikanten, hier toe te committeren, een boeck te ontwerpen over de middelen tot bekeringe der Jooden.

II. Hier over te corresponderen met de uitlance kercken.

III. De Jooden te constringeeren om eens off meermaelen in 't jaer te koomen in de Christen Kercken of te gedogen, dat de predikanten koomen prediken in haere Synagogen.

IV. Te verhinderen, dat de Jooden in haere Synagogen onzen Messiam niet en lasteren, waertoe opsienders souden moogen gestelt worden door de Overheit in haere Synagogen.

V. Te ordineren, dat de jooden niet toegelaten werden boecken te drucken sonder visitatie van visitatores, uit de predikanten daer toe te committeren.

VI. Voor te koomen, dat de jooden 't zij door houwelijk 't zij in hoererie haer niet vermengen met christendochters.

VII. Te bezorgen dat de Jooden der Christenen rustdagh niet profaneren door hantwerken ende koopmanschappen.

Al de bepalingen, zoowel die der meerderheid als die der minderheid werden bij de Staten ingediend. Gelukkig voor de joden echter werd door Hun Ed. Groot Mogenden bij Resolutie van 9 Augustus 1678 verklaard: „dat het aan hoogstdezelve zeer aangenaam zou wezen, dat de Dienaren des Goddelijken Woords door een stichtelijk en voorbeeldig leven, predikatiën, geschriften, veranderingen en andere Christelijke middelen, de bekeeringe van de joden en anderen tot den waren godsdienst bevorderen, zoo nochtans datgene van die middelen niet zouden komen aen te lopen tegen de vrijheid van geweeten, welke Hun Edele Groot Mog. aan alle Ingezetenen van den Lande altoos hadden gelaten en nog lieten, maar dat Hoogstdezelve niet konden goedt vinden daertoe nieuwe of andere middelen bij de hand te laten nemen." (Zie Kerkel. Placcaetboek 3de dl. blz. 331).

Waar nu, wel is waar door een minderheid, maar toch door een betrekkelijk groot aantal Predikanten zulke voorstellen konden worden ingediend, was het gevaar groot, dat het minder ontwikkelde volk een nog vijandiger houding tegenover de joden zou aannemen. Gelukkig echter stond ook hier weder de hoogste regeeringsmacht aan de zijde der verdraagzaamheid en was van die zijde dus geen gevaar te duchten.

Wel bleef de groote menigte vasthouden aan het heerschende begrip, dat de jood 't zij door zijn godsdienst, 't zij door zijn nationaliteit, beneden haar stond. Ook in de rechtzaal, de plaats, waar van partijdigheid geen sprake mocht zijn, ontzag men zich niet, met minachting te spreken over „den jood". Zelfs worden bijnamen, die vooral in de 18de eeuw de joden dikwijls droegen, in onze sententieboeken meermalen aangeduid met de bijvoeging *„op zijn smous genoemd."*

Teekenend voor den tijd is ook, dat de Heer Walter Sinserf, „in deszelfs leven Ridder, Raad in de Vroedschap en Burgemeester dezer Stad" (Rotterdam) bij testament een *Eereloon* van 500 gulden aan een der Predikanten van de Gemeente

alhier legateerde, „om daarvoor jaarlijks te doen VIII Predikatiën tegen de Atheïsten, Naturalisten, Deïsten, Joden, Heidenen, Mohammedanen en anderen, die het Christendom bestrijden" (Rotterdamsche Courant van 6 Juni 1777) [1].

Naast de bescherming, door de Staten verleend, hadden de Israëlieten zeer veel te danken aan de telgen van het Huis, dat voorbestemd was, het Nederlandsche volk aanzien en roem te verschaffen, aan de Vorsten uit het Huis van Oranje. Geen ijdele klanken waren het, door Prins Willem Karel Hendrik Friso op den dag vóór het Wekenfeest 1747 tot Parnassijns der Gemeenten Amsterdam, Rotterdam en 's Hage gesproken, houdende de verzekering, „dat Hij zich, evenals zijne voorouders, de joden steeds genadig zou betoonen." Die woorden, voor den Israëliet zoo schoonklinkend, werden in 1766 herhaald door Prins Willem V, toen Parnassijns van gemelde gemeenten (voor Rotterdam waren hieronder Mordechai Ezechiels en Nathan Cohen) hem bij de intrede van zijn negentiende levensjaar kwamen gelukwenschen. Geen wonder waarlijk, dat de Israëlieten zich innig verheugden in den voorspoed hunner hooge beschermers. Dit vooral kwam duidelijk uit, toen de Prins in 1767 in den echt was getreden met Sophia Frederika Wilhelmina van Pruissen. Weer vertrokken (Rott. Courant 14 Nov. 1767) „representanten der Hoogduitsche Joodsche Natie" der steden Amsterdam en Rotterdam en hadden met die van 's-Gravenhage aldaar een audiëntie bij den Stadhouder, om dezen met „deszelfs Gemalinne te feliciteren over derzelver onder des Allerhoogsten zegen voltrokken Huwelijk en arrivement." En toen het volk van Nederland zijn blijdschap toonde, toen allerwege ter gelegenheid van dit huwelijk feesten gevierd werden, toen „heeft de Joodsche Natie alhier, ter gelegenheid van het voltrokken Huwelijk van Hunne Hoogheden zig byzonder gedistingueert."

Aan bescherming van regeering en vorsten dezer landen hadden de Israëlieten — en het nageslacht zal dit altijd dankbaar erkennen — derhalve geen gebrek. En toch — die „waarlijke onderdanen van deze Republiek" van den joodschen godsdienst stonden bij de overige onderdanen van die Republiek nog zoover achter. Hunne veiligheid, voorzoover die betrekking had op het drijven van handel op het buitenland of op het verkeer in den vreemde, was zoo goed het kon verzekerd. Hiermede was de Republiek niet minder gediend dan de Israëlieten, die immers een groot aandeel hadden in den bloei van dit bedrijf. De mogelijkheid echter in het land tot grootheid te komen, in het land een vak te kiezen naar eigen willekeur, bestond niet. De steden hadden hunne gilden, die geen joden toelieten, en een jaar, nadat de Israëlieten tot waarlijke onderdanen van de Republiek verklaard waren, op 19 October 1658, werd door het Hof van Holland het besluit genomen, dat geen Israëliet advocaat mocht zijn (zie Papegay ofte Formulierboek, 's Hage 1683).

Was deze bepaling op zichzelf vernederend en met het eens genomen besluit naar onze begrippen volslagen in strijd, niet minder was dit het geval, waar het het afleggen van den eed betreft. Voor den jood was een afzonderlijke eedsformule voorgeschreven, waarvan het einde luidde: „en zoo gij in het geheel off

[1]) Zijn wij goed ingelicht, dan wordt dit „*eereloon*" nog steeds uitgekeerd.

deel yet valschelijck en ten onrechte verklaert, gij u alle tijdelijck ende eeuwige vermaledijdinge plagen ende straffen onderwerpt, dewelcke de Godt Israels over die van Sedomma ende Gemorra, oock Coré, Dathan ende Abiram heeft gezonden ende alle de zoodanighen gedreyght, die zijnen Naame valschelijck ende lichtvaardelijck aanroepen ende gebruicken. Soo waarlijck helpe of straffe u de almaghtige ende alweetende Godt, Schepper des Hemels ende der Aarde." [1])

Ook stemrecht was hen onthouden, zitting in een regeerings of wetgevend lichaam konden zij niet nemen, van het bekleeden van openbare burgerlijke of militaire ambten waren zij zoo goed als geheel uitgesloten. Zelfs van het openbaar onderwijs kon een groot deel hunner geen gebruik maken, zoodat de weg tot beschaving voor hen was afgesloten, de mogelijkheid tot het leeren van ambachten voor hen was afgesneden, en zoo leefden „de waarlijke onderdanen dezer Vereenigde Nederlanden" onder hooge bescherming een leven, waarin zij lichamelijk geen letsel hoegenaamd ondervonden, doch waarin de geest zich niet kon verheffen tot die hoogte, welke slechts de geest van een volk, dat in vrijheid leeft en zich in vrijheid en ongestoord kan ontwikkelen, bereiken kan.

De inwendige drang tot geestelijke ontwikkeling, die bij den Israëliet in Nederland steeds sterker werd, moest bedwongen worden, totdat de groote revolutie ook voor de minder bedeelde kinderen Israëls onbeperkte vrijheid bracht en hen een plaats aanwees in de rij .... der menschen.

* * *

De Fransche troepen waren, met de uitgeweken Hollanders, de hoofdstad des Rijks binnen getrokken. „De rechten van den mensch" werden niet lang daarna afgekondigd. Door die rechten zou ook de jood een mensch zijn, zeker niet meer, doch ook niet minder dan al de overige burgers van de Bataafsche Republiek. Ook hij zou die staatkundige rechten verkrijgen, welke den overigen burgers werden toegekend. Het eerste van die rechten, hem geschonken, was het stemrecht. Evenwel werden van joodsche zijde, met name van den kant van Parnassijns te Amsterdam, die vreesden door de verheffing hunner gemeenteleden veel van hun macht te zullen verliezen, nog altijd bezwaren gemaakt tegen de toelating van de Israëlieten tot alle voorrechten, den overigen burgers toegekend

En dat het begrip van „vrijheid, gelijkheid en broederschap", waar het den jood betrof, nog niet in alle lagen der Christelijke maatschappij was doorgedrongen, moge blijken uit het volgende:

Den 28sten Mei 1795, dus in het jaar van de Bataafsche vrijheid, zou te Rotterdam eene verkooping van „meubilen en huiscieraden" plaats hebben. De biljetten, waarbij deze verkooping werd aangekondigd, vermeldden o. a., dat

---

[1]) Alle eeden, door de joden af te leggen, waren in dezelfde termen gesteld. Overigens had bij het afleggen van den eed geen andere formaliteit plaats, dan dat dit met gedekt hoofd moest geschieden (zie Formulierboek van den Secretaris Bisdom fol. 187 vo.). Eerst bij „reglement voor het opperconsistorie der Hollandsche Hoogduitsche Joodsche of Israëlitiesche Gemeente in het Koningrijk Holland" van 12 September 1808 werd het afzonderlijk eedsformulier voor de Joden afgeschaft. Slechts het gebruik, dat de eedsaflegging met gedekt hoofd moest geschieden, bleef behouden.

„geene dienstboden of joden" op de kijkdagen werden toegelaten. Gelukkig voor de laatsten echter waren de leden der societeit van de volksvrienden

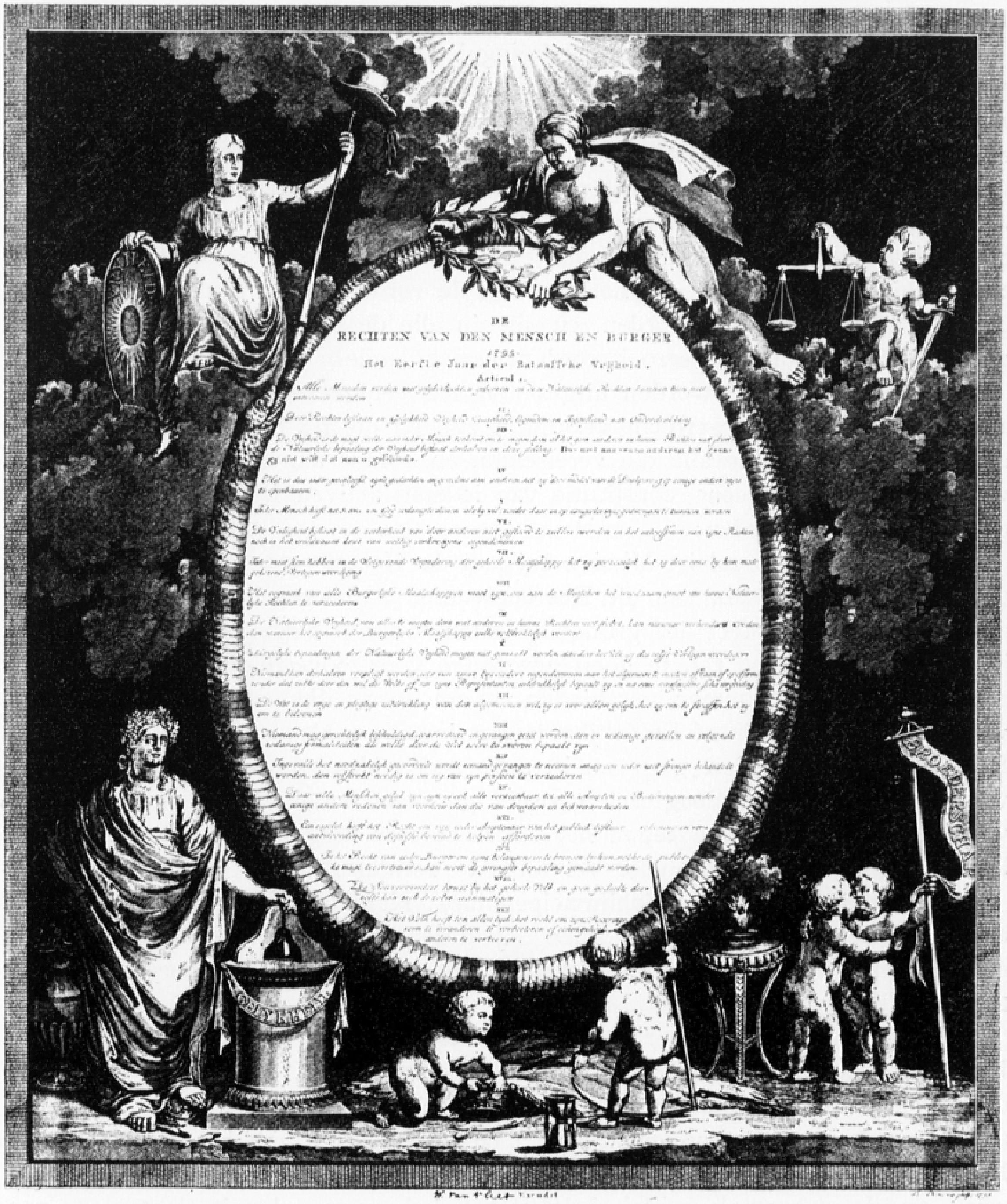

„De rechten van den mensch en burger. 1795". Gravure naar J. v. Meurs door Th. Koning

destijds zóó verlicht, dat zij begrepen, dat ook de joden menschen waren, die op de veel geroemde vrijheid en gelijkheid aanspraak konden en mochten maken. Een commissie uit genoemde societeit begaf zich tot de vergadering van Wethouderen, en, wijzende op dezen voor de betrokkenen zoo nadeeligen maatregel, verzocht

zij „dat daarin worde voorzien." De Raad was zoo welwillend den vendumeester te ontbieden en hem „aan te zeggen, dat dit buitengewoon was en derhalve behoorde veranderd te worden, al ware het zelfs, dat de billetten daarom moesten herdrukt worden."

Waar nu bij openbare aankondiging joden geweerd werden, daar kan het wel als zekerheid worden beschouwd, dat het „aan of van joden wordt hier niet ver- of gekocht" meermalen gehoord moest worden. Wat wonder dus, dat op 29 Maart 1796 (zie Decreeten Nat. Verg. 7de deel blz. 45) een rekwest van eenige stemgerechtigde Joodsche Burgers wordt ingeleverd met verzoek, „dat deze vergadering gelieve te verklaren, dat de Joden nu stemgerechtigde Burgers van het Bataafsche gemeenebest zijnde, en dat Burgerrecht uitgeoefend hebbende, ook nu in het volle bezit en het regt tot de verdere uitoeffening van het Burgerregt moeten gesteld worden en dit in alle deszelfs uitgestrektheid moeten genieten." Tengevolge dit verzoek wordt na verschillende overwegingen gedecreteerd:

1e Geen jood zal worden uitgesloten van eenige regten of voordeelen, die aan het Bataafsch Burgerrecht verknocht zijn en die hij begeeren mocht te genieten, mits hij bezitte alle die vereischten en voldoe aan alle die voorwaarden, welke bij de algemeene constitutie van iederen activen Burger van Nederland gevorderd zullen worden;

2e bij eene Circulaire-Missive zal aan de Hoogst geconstitueerde Machten der respective Gewesten van dit Decreet worden kennis gegeven, met bijgevoegde adhortatie, om het effect der grondbeginselen, waarop hetzelve rust, aan iederen jood, die dit begeeren zal, te doen geworden, voor zooverre dit voor de Invoering der Constitutie zal kunnen geschieden en om voorts die sanctie, welke door de voormalige Provinciale of Stedelijke Regeeringen aan de zoogenaamde kerkelijke Reglementen der joden gegeven is, maar welke door de omhelzing der tegenwoordig erkende grondbeginselen reeds gerekend moet worden in effecte vervallen te zijn en welke tegen het Decreet dezer vergadering van 5 Augustus laatstleden lijnrecht strijdt, voor vervallen te verklaren;

3e de Representanten Schimmelpenninck, Kantelaer, Hahn, van Hamelsveld en de Vos van Steenwijk, worden bij dezen verzocht en gecommitteerd, om een concept van zoodanig een missive te formeeren en zoo spoedig mogelijk ter vergadering te exhibeeren.

Eerst op 29 September d. a. v. wordt de bedoelde missive gedecreteerd. Uitvoerig en duidelijk wordt in die missive aangetoond, dat het geen gunst is, den joden alle burgerrechten te verleenen, doch dat dit is een recht, waarop zij aanspraak kunnen en mogen maken. „Het is" — zoo luidt het in dat voor de Israëlieten zoo belangrijk stuk — „het is gene nieuwe vergunning van voorrechten, waar op de aanspraak twijfelachtig of betwistbaar was, het is slegts eene verklaring, dat 'er gene redenen zijn, waarom aan de Joodsche Ingezetenen de rechten geweigerd zouden worden, welken ieder Lid der Maatschappij genieten kan, wanneer hij slechts de vereischten bezit en zich aan de voorwaarden onderwerpt, die de Maatschappij van alle hare leden vordert. Het zamenstel van den Joodschen Godsdienst kan hier zoo min eene uitzondering maken als dat van andere Kerkgenootschappen."

Dat deze schitterende overwinning, vooral door het krachtig optreden van het genootschap Felix Libertate [1]) te Amsterdam, behaald op de vooroordeelen, die als het ware in den volksgeest ingeworteld waren, eene aanleiding tot groote vreugde was, behoeft zeker niet vermeld te worden. Geen wonder waarlijk, dat eenige Joodsche Burgers, te Amsterdam en te 's-Gravenhage wonende, zich genoopt gevoelden, in een adres den dank uit te spreken, die verreweg de meeste Israëlieten, na dit voor hen zoo gunstig besluit, vervulde (Dekr. 12 September 1796 bldz. 203).

Dat deze uitspraak der Nationale Vergadering niet ijdel was, zou reeds spoedig blijken. In 1797 werden twee joden, Bromet en de Lemon, in de Nationale Conventie gekozen. Niet lang daarna werd Mozes Moresco lid van den stedelijken raad van Amsterdam, terwijl Mozes Asser lid van de rechtbank werd. Daarmede hadden de Israëlieten hun intrede in regeeringslichamen gedaan [2]). De rechten, door de Nationale Vergadering aan de Israëlieten toegekend, bleven ook gehandhaafd door Keizer Napoleon Bonaparte.

Meer echter dan deze toonde zich zijn broeder Lodewijk Napoleon een weldoener der joden. De beginselen hunner burgerlijke gelijkheid werden door hem gehandhaafd; hunne stoffelijke belangen werden door hem, o. a. ook door het verleggen van verschillende markten van Sabbath op een anderen dag [3]), zooveel mogelijk bevorderd. Om de groote armoede tegen te gaan, waaronder de joden dier dagen door een samenloop van ongunstige omstandigheden gebukt gingen, verscheen op den 19den van Lentemaand 1809 een koninklijk besluit (No. 17) houdende bepalingen „tot het daarstellen van gepaste maatregelen teneinde den staat van vernedering en armoede, waarin zich het gros der Israëlieten binnen het Rijk bevinden, te doen ophouden en dus speciaal tegen het inkomen van zoodanige joden, die geen middel van bestaan hebben en ten bate der armenkassen vervallen, te waken." Volgens dat besluit zouden niet dan onder bepaalde voorwaarden arme Israëlieten binnen het rijk worden toegelaten, terwijl zij vooraf verlof gevraagd moesten hebben. Zij, die in de termen van arme vreemden vielen, zouden op eigen kosten het land worden uitgezet. Deze besluiten werden voorloopig voor den tijd van vijf jaar ingevoerd.

Vooral echter was het zijn doel, den scheidsmuur tusschen jood en niet-jood te doen verdwijnen. Er was n.l. een hinderpaal, die den omgang van de Israëlieten met hunne medeburgers ten zeerste belemmerde. Dit was hun taal. Nog steeds bedienden verreweg de meesten hunner, zoo niet alle, zich van het jargon. Deze taal was hun lief, dierbaar, heilig geworden. Daarvan bedienden zij zich in hunne onderlinge gesprekken, in hunne predikatiën, bij het godsdienstonderwijs, in samenkomsten, voor hunne administratie. Die taal was niet aan regels gebonden, had in het Ghetto haren oorsprong gevonden en was meegevoerd naar alle deelen der wereld, naar alle plaatsen, waarheen de „Asjkenazi" in zijne ballingschap geleid werd. Die taal was een wereldtaal geworden en vormde een nauw verband tusschen alle Israëlieten van Hoogduitschen oorsprong.

---

[1]) Omtrent dit Genootschap zie H. Italie in Amsterd. Jaarb. 1896.

[2]) Eerst in 1824 werd te Rotterdam een Israëliet, D. M. Ezechiels, tot lid van den Gemeenteraad gekozen.

[3]) Te Rotterdam werd de markt van Sabbath op Vrijdag verlegd.

Door haar echter te behouden en als spreek- en schrijftaal te bezigen, werd de taal van het land, waar zij zich gevestigd hadden, verzaakt, konden de Israëlieten dus bezwaarlijk opgenomen worden in de rij der burgers, konden zij niet behoorlijk deelnemen aan het openbare leven, bleven zij een op zich zelf staand *geheel* van een geheel, eene natie in eene natie, onderworpen echter aan hunne godsdienst- en landswetten. Dezen toestand te bestendigen zoude gelijkstaan met het teruggedrongen houden der Israëlieten naar de jaren van maatschappelijke vernedering, waarin zij vóór 1795 geleefd hadden.

Dit begrepen ook de leden van het Opper-Consistorie [1]) der Hollandsche Hoogduitsche Gemeente. Op hun voorstel vaardigde de Koning den 10den van Hooimaand 1809 een bevel uit, waarbij werd bepaald:

1e dat onder toezicht van het Opper-Consistorie de Bijbel in de Nederduitsche taal zou vertaald worden;

2e dat binnen de eerste twintig jaren geen andere vertaling zou mogen gemaakt of ingevoerd worden;

3e dat, als deze vertaling geheel of gedeeltelijk zou zijn uitgekomen, de onderwijzers daarvan gebruik moesten maken op school en bij privaatlessen, op straffe bij eerste overtreding van schorsing voor zes maanden, bij tweede overtreding van intrekking hunner bevoegdheid;

4e dat aan alle Opperrabbijnen, Rabbijnen en Leeraren gelast zou worden, hunne geloofsgenooten in het gebruik der Nederlandsche taal aan te moedigen;

5e dat zij, die onderwijs wilden geven, niet alleen bij het „Opper-Consistorie" geadmitteerd moesten zijn, maar bovendien voor de Schoolcommissie of -opzieners hunner woonplaats proeven van bekwaamheid in het Nederlandsch moesten afleggen;

6e dat, zoodra het eerste boek van den te vertalen Bijbel zou zijn afgedrukt, hetzelve, vanwege het Opper-Consistorie geautentiseerd, op alle Seminariën en Armenscholen der Hollandsche Hoogduitsche Israëlietische Gemeente, alwaar godsdienstonderwijs gegeven werd, zou moeten worden ingevoerd; het O.-C. moest zorgen, dat op die scholen genoegzame onderwijzers of ondermeesters fungeerden, voldoende aan de eischen, bij Art. 5 gesteld.

Deze stap was ongetwijfeld wel de belangrijkste, die tot het „civiliseeren" der Joden kon gedaan worden. Niet in één oogenblik, niet met één pennestreek konden eeuwenoude gebruiken gekeerd, kon een eeuwenoude taal, die als het ware zich met het volk ontwikkeld had, te niet gedaan worden. Langzaam, desniettemin vast en zeker, kon de afschaffing van het jargon plaats hebben, zoo men met de jeugd begon.

De meer verlichte Israëlieten dier dagen begrepen, welke hooge maatschappelijke en moreele belangen hier op het spel stonden. Zij begrepen ook, dat de ouderen zeer moeilijk zich aan een andere taal zouden kunnen gewennen. Daarom werden vooral te Amsterdam vereenigingen opgericht om de kennis van het Nederlandsch bij de Israëlietische jeugd te bevorderen door het uitgeven van

[1]) Eene instelling, bij besluit van 12 September 1808 door Koning Lodewijk Napoleon ter behartiging van de joodsche belangen in het leven geroepen.

kleinere werkjes op godsdienstig gebied, waarin aan het Hebreeuwsch een Nederlandsche vertaling werd toegevoegd.

Toch zouden de genomen maatregelen niet zonder tegenstand ingevoerd worden. Al aanstonds was er verzet, ware het dan ook lijdelijk, doch toen het Opper-Consistorie besloot, „dat voortaan alle publicatiën, welke niet onmiddellijk tot den godsdienst of het ceremoniëel behooren, in alle Israëlietische Kerken binnen het Rijk *alleen* in het Hollandsch zullen worden afgelezen en geaffigeerd" en daarna, op Zaterdag 11 Mei 1810, in alle synagogen een aanschrijving werd afgelezen, dat Woensdag daaropvolgende een „Landsbededag" zou zijn, welke afkondiging in het Hollandsch geschiedde, kwam het, vooral te Amsterdam, tot een uitbarsting. Bij wijze van protest verlieten velen de Synagoge, de meesten echter trachtten door het kloppen met de lessenaars en door getrappel de aflezing onmogelijk of onverstaanbaar te maken. De regeering stoorde zich echter evenmin als het „Consistorie" aan de verwekte ontevredenheid en de geschiedenis heeft geleerd, dat de pogingen, om de Israëlieten aan het Nederlandsch te wennen, slechts tot hun voordeel gestrekt hebben. Nu toch werd het mogelijk zich vrij en ongestoord in de groote maatschappij te bewegen. Waar vroeger zoovele spotschriften en -dichten tegen de Joden het licht zagen, waarvan de aardigheid vooral bestond in de nabootsing van het jargon, is dit in onzen tijd gelukkig een zeldzaamheid geworden. De Nederlandsche Israëlieten zelf kennen deze taal bijna niet meer dan alleen als de taal, waarin nog verschillende geschriften gelezen worden.

Trachtte dus Lodewijk Napoleon de belangen zijner onderdanen van den Joodschen Godsdienst te bevorderen, niet minder geschiedde dit door den Souverein, later Koning Willem I. Evenals zijne doorluchtige voorvaderen dit steeds gedaan hadden, trok ook hij zich de belangen der Israëlieten aan. Reeds op 26 Februari 1814 verscheen een besluit, waarbij de consistoriale inrichting van het Israëlietische Kerkgenootschap werd opgeheven en waarbij een commissie werd benoemd ter behartiging van de belangen der Israëlieten hier te lande. Nog in hetzelfde jaar, op 12 Juni n.l., verscheen een „organiek besluit omtrent het Israëlietisch Kerkgenootschap," volgens welk besluit twaalf Hoofdsynagogen werden ingesteld. De bestuurders der Hoofdsynagogen zouden Parnassijns, die der kleinere of ring-synagogen, ook kerkgangen genoemd, zouden Manhigim heeten.

De Hoofdsynagoge vormde met haren ring en de daaronder ressorteerende ringen of kerkgangen een synagogaal ressort. Rotterdam, toen reeds een aanzienlijke gemeente, werd de hoofdzetel van het synagogaal ressort Rotterdam, waartoe verder behoorden de gemeenten Dordrecht, Oud-Beierland, Sommelsdijk, Gorinchem, Leerdam, Vianen, Gouda, Schoonhoven en Woerden.

De commissie, die met de voorbereiding dezer inrichting van het Israëlietisch Kerkgenootschap belast was geweest, werd, toen zij haar zware taak ten einde had gebracht, onder den naam „Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten", permanent verklaard en was het haar plicht, te waken voor de belangen van het kerkgenootschap niet alleen, maar ook zorg te dragen, dat zoowel de bevelen der regeering als de kerkelijke reglementen nageleefd en gehandhaafd werden. Haar ook was de organisatie van het onderwijs opgedragen; volgens haar ontwerp werd de bevoegdheid van Rabbijnen en Schoolcommissiën geregeld, terwijl zij

o. a. ook het recht kreeg eerepenningen uit te loven voor de schrijvers van de beste leerredenen en schoolboeken in de Nederlandsche taal.

Tot het jaar 1850 bleef deze regeling voor het Israëlietisch Kerkgenootschap gehandhaafd. In dat jaar begon de toenmalige Minister van Eeredienst maatregelen te treffen tot het vormen eener „Constituante", waartoe te 's-Gravenhage zesentwintig van de voornaamste Israëlieten te zamen kwamen. Deze vergadering zou het beheer van het Kerkgenootschap en zijne verhouding tot den staat opnieuw regelen. Evenwel verliepen tien jaren, zonder dat de Constituante haar doel had bereikt. Daarom benoemden, in het jaar 1860, de ressorten nieuwe afgevaardigden, die zich met meer spoed aan den arbeid zetten, doch evenmin spoedig tot een resultaat kwamen. Eerst in het jaar 1870 kreeg de nieuwe regeling haar beslag. In dat jaar hield de Hoofdcommissie op te bestaan en werd vervangen door de „Centrale Commissie tot de algemeene zaken van het Nederlandsch-Israëlietisch Kerkgenootschap," die den 29sten Augustus 1870 te Amsterdam haar eerste zitting hield.

Het spreekt van zelf, dat de geschiedenis der Israëlieten te Rotterdam zich weerspiegelt in die der joden in Nederland. Het kwam schrijver dezes daarom gewenscht voor, deze inleiding, die uit den aard der zaak beknopt moest zijn te laten voorafgaan aan de eigenlijke geschiedenis der Israëlieten te Rotterdam, welke in de volgende bladzijden gegeven wordt. Ook hier moest veel beknopt behandeld worden, doch vertrouwt de schrijver, dat zijn schets niet al te onvolledig zal zijn. Bij het bewerken dezer geschiedenis zijn, behalve het archief der gemeente Rotterdam, waar wij van de zijde der ambtenaren een niet genoeg te waardeeren medewerking mochten ondervinden, ook de archieven der Israëlietische Gemeente, der Schoolcommissie en van het Armbestuur geraadpleegd, die met zeer groote bereidwilligheid voor ons toegankelijk gesteld werden en waar tal van bizonderheden gevonden werden. Gaarne betuigt de schrijver voor de ondervonden medewerking zijn hartelijken dank.

De Spaansch-Portugeesche gemeente (Sephardim) [1]

Terwijl het zoo goed als zeker is, dat de eerste Portugeesche Israëlieten, die zich in Amsterdam vestigden, direct uit Portugal over Emden in de Nederlandsche hoofdstad kwamen, moet men zich ten opzichte van Rotterdam slechts tot vermoedens bepalen. Wij meenen echter te mogen aannemen, dat de eerste Joodsche Gemeente binnen de muren dezer stad gevormd werd door Israëlieten van Portugeeschen oorsprong, uit België, vooral uit Antwerpen, afkomstig.

Onder de regeering van Karel V n.l. waren meermalen (zie Antw. Archiefbladen 2de dl. blz. 224) besluiten uitgevaardigd, waarin niet alleen Joden en Maranen, maar ook hunne beschermers met de zwaarste straffen bedreigd werden. „De Joeden ende andere geveynsde ende gesimuleerde Kerstenen" moesten opgespoord, aan het gerecht overgeleverd, en naar bevind van zaken gestraft worden.

---

[1]) Aldus genoemd naar het Hebr. Sepharad.

Meer echter dan deze bedreigingen zullen andere omstandigheden de Joden gedwongen hebben, België te verlaten en zich elders te vestigen.

Bij het twaalfjarig bestand toch was bepaald, dat de Schelde gesloten zou blijven; de weinig overgebleven nering verliep daardoor geheel en vele kooplieden zetten zich elders neer; bovendien werden door een dekreet der Aartshertogen in 1609 al de Joden uit Antwerpen verbannen (zie Geschiedenis van Antwerpen door F. H. Merten en U. L. Torfs 5de dl. bl. 348). Wat wonder dus, dat zij omzagen naar een plaats, waar zij vrij zouden kunnen leven, waar zij vrijheid van godsdienst zouden kunnen bedingen en in ruil daarvoor hunne beste krachten aan de bevordering van den bloei en de welvaart hunner nieuwe plaats van bestemming zouden wijden? Die verbanning uit Antwerpen nu doet ons vermoeden, dat de eerste Portugeesche Joden, die zich hier vestigden, uit genoemde stad afkomstig waren.

Hoe het ook zij, uit de Resolutiën van de vroedschap blijkt, dat door Portugeesche Joden met Burgemeesteren onderhandelingen waren aangeknoopt, en op 4 Augustus 1610 worden „Burgemen gecommitteerd omme met die van de Portugeesche natie te accordeeren omme binnen deese stad dezelve als inwonende poorters te ontvangen." Reeds op 26 Augustus d. a. v. worden „goed gevonden, geapprobeerd ende geratificeerd de articulen ende privilegiën geraamt om de Portugeesche natie die alhier metterwoon zullen koomen wonen, daarmede te benificeeren."

De voorrechten, aan die Israëlieten geschonken, waren waarlijk wel geschikt, een zeer groot aantal hunner naar deze stad te lokken. Zij waren: 1° vrijheid van godsdienst „in die mate, dat zij op haere Sabbatsdagen ende ook gedurende haere drie groote feestdagen, binnen deser Stede in Regten niet en sullen mogen werden betrokken"; 2° dat zij buiten de stad een stuk lands mochten koopen en tot begraafplaats inrichten, en, als hun aantal tot dertig familiën aangegroeid zoude zijn, mochten „koopen of bouwen een Huys" om dit tot bedehuis in te richten; 3° dat zij uit hun midden mochten kiezen twee of meer „Consuls of Hoofden" ter beslechting van alle „Civiele questiën onder de voorsze Natie onderling ofte alleen vallende"; 4° dat zij zouden genieten alle vrijdommen, die de andere burgers genoten, en bovendien „vrijdom elks in zijn Huys ende voor zijn Huysgezin in de Wijn ende Azijn accijnsen der voorsze Stede, als ook vrijdom van wagte ende het Logeeren van Soldaten, mitsgaders van de Impositiën die ter zake van dezelve wagten ende Logeeren van Soldaten ommegeslagen ende betaeld souden moeten werden"; 5° dat slechts zij tot het burgerschap zouden toegelaten worden, die eene verklaring van bovenbedoelde Consuls konden overleggen, waaruit moest blijken, dat dezen met die toelating instemden; 6° dat zij, die door de Inquisitie of „andere Tyranniën" van hunne goederen beroofd zouden zijn, wegens schulden, buiten 's lands gemaakt, te dezer stede niet lastig gevallen zouden worden; 7° dat zij, die direct over zee in de Maas hier zouden aankomen, van „'t Inkomende Convooy van dezelve hare Huysraad bevrijd werden"; 8° dat zij, bij eenige moeielijkheid, buitenslands ondervonden, op den steun der regeering zouden kunnen rekenen, en 9° dat „of 't gebeurde (dat God verhoede) dat de zake zulks veranderde dat Burgemen Raden ende Vroed-

schappen der voorsz. Stede de Residentie van de voorsz. Natie binnen haere Steeden niet langer en wilde gedoogen", dit contract alsdan twee jaren van te voren zou worden opgezegd, opdat men in dien tijd zijne zaken behoorlijk zou regelen [1]).

Door het toekennen dezer voorrechten aan een aantal vreemdelingen, van wier stamgenooten te Amsterdam bereids gebleken was, dat zij zoo machtig veel in het belang van handel en nijverheid konden uitvoeren, en van wie eenigen reeds in 1602 [2]) ook te dezer stede belangrijke handelsbetrekkingen hadden aangeknoopt, hoopte het stadsbestuur mede te werken tot den vooruitgang en bloei der opkomende handelsstad. Zij doen dan ook te weten, dat zij „tot vorderinge van de Traficquen ende negotiatie binnen deze Stad dienstig vinden de Coopluyden van de Portugaelsche natie met eenige Privilegiën ende vrijheden te muiteren omme binnen de voorsz. Stede te komen resideren."

Naar het schijnt, zagen onze toenmalige vroede vaderen zich in hunne verwachtingen teleurgesteld. Al was ook het aantal inwoners toegenomen, de nieuw aangekomenen schenen niet te geven, wat men gehoopt had, gaven integendeel, zooals blijkt uit de „Index op Proth. N°. 18 van Notaris J. Symons 1613—1614" in hunne handelsbetrekkingen eerder lasten dan lusten, en dit gevoegd bij de omstandigheid, dat men niet zoo verdraagzaam meer was als voorheen, zal zeker wel veroorzaakt hebben, dat na twee jaren reeds — op 14 September 1612 — het Contract werd opgezegd aan Magnus de Moura, Emanuel Rodriges de Vega Lopel (Lopez?), Sanchez, Daniël Salom, Anthonis des Toscano, Francisco Sunisensir en Simon Rodriges. Tengevolge hiervan, ook wellicht doordien de toestand te Amsterdam gunstiger was, vertrokken daarheen een betrekkelijk groot aantal Israëlieten, die voorkomen op de lijst van te Ouderkerk begravenen, loopende tot 6 April 1630 en nader worden aangeduid door de toevoeging „van Rotterdam" (W. H. de Castro „Keur van Grafsteenen" bldz. 22).

Toch bleven hier een aantal Israëlieten gevestigd en vormden eene Gemeente, waarvoor door Gratia Rodrigus Vega, weduwe van Gaspar Sangez (waarschijnlijk dezelfde, aan wien mede het Contract was opgezegd en vermoedelijk de eerste Israëliet, die hier begraven werd) voor een som van ƒ 200.— in de tegenwoordige Jan van Loonslaan een stuk grond werd aangekocht en tot begraafplaats ingericht en gebruikt. Dit stuk grond ging later bij erfenis aan de familie De Pinto over. Tot die begraafplaats kreeg men vroeger toegang door een laan, in de tegenwoordige Schoolstraat, de vroegere Jodenlaan, uitkomende, welke laan thans echter behoort aan de R. K. Gemeente, die haar in 1896 van de Israelietische Gemeente kocht.

De berichten, overigens omtrent deze Gemeente tot ons gekomen, zijn zeer schaarsch en vaag. Slechts zeker is het, dat op 28 Maart 1621 voor Burgemeesteren voltrokken werd het huwelijk „tussen Caspar Fernandis Vega, portugees

---

[1]) Het origineel van dit Contract, in het Portugeesch gesteld, berust in de Livraria Montezinos te Amsterdam.

[2]) Bekend zijn o. a. Duarto Fernandez en Francisco Pinto de Britto.

Coopman ende Philippa Lopez, jonge dogter, mede van de portugeese Naatie wonende tot Amsterdam."

Met het jaar 1647 evenwel begon een nieuw tijdperk voor de jonge Gemeente aan te breken, een tijdperk, waarin zij het toppunt van haren bloei zou bereiken. Wederom werden met eenige Portugeesche families, uit Antwerpen afkomstig, onderhandelingen over hunne vestiging te dezer stede aangeknoopt; weder wordt het contract van 1610 in de vergadering van de Vroedschap van 4 Maart 1647 ter sprake gebracht. Zoover als toen wilde men echter niet gaan. Besloten werd (zie Res. Vroedsch. Reg. N°. 9 fol. 291) „dat aen die van de voorschreeve Portugeese Hebreeuse Natie, die alhier ter Steede willen koomen woonen, sullen werden gegunt ende gegeven alle soodanige vrijdom ende voordeelen, als die van de Stadt Amsterdam haer geeven."

Zou het toekennen der voordeelen, „als die van de Stadt Amsterdam haer geeven" niet alweder wijzen op eene zekere concurrentiegeest tusschen de beide steden? Dikwijls wordt — en voldoende zal het zijn bij deze gelegenheid slechts hierop te wijzen — Amsterdam als voorbeeld genomen, waar het geldt de Joden te believen, of zijn dezen ook nu en dan een middel voor onze stedelijke regeering, om Amsterdam in de Statenvergaderingen te dwarsboomen.

Hoe het ook zij, de te genieten voorrechten waren wel is waar niet zoo gewichtig als die in 1610 toegekend, maar toch ook niet te versmaden. Zij waren: vrijheid van godsdienst; vrijheid tot het drijven van handel; voor een vast getal hunner aanstelling tot makelaar; vrijheid om als geneesheeren en chirurgijns — echter niet als verloskundigen — te praktizeeren; toelating bij subalterne rechtbanken als solliciteurs of procureurs (gelegenheid tot het waarnemen van burgerlijke of militaire betrekkingen, ambachten, onderwijs en advocatie bestond voor hen niet); groothandel met Portugal en Duitschland en wisselhandel op gelijken voet als de andere ingezetenen. Op 29 November 1703 kwam hierbij bovendien de bevoegdheid, het vermangelen der zitplaatsen voor de kerkmeesteren te doen geschieden (zie „Navorscher" 54ste jaarg. bldz. 459; „de Koopman" 2de dl. bldz. 430; H. Italie in Amst. Jaarb. 1897 bldz. 88).

Hoe groot het aantal der nieuw aangekomenen was, is niet met zekerheid te bepalen. Was dit aantal wellicht gering, alleen reeds doordien zich de beroemde familie De Pinto onder hen bevond, was de aanwinst voor de Portugeesche Gemeente en voor de stad van het grootste belang.

Nog vóórdat het besluit van 29 April 1647 genomen was, hadden enkele leden dier familie — welke ongetwijfeld reeds bij voorbaat met de te nemen beslissing in kennis gesteld waren — zich voor geldsommen, die voor dien tijd enorm mochten heeten, huizen aangekocht, die zij eerlang zouden bewonen. Ofschoon allen voor hunne Gemeente van meer of minder beteekenis, heeft zich, vooral in de Joodsche wereld, geen hunner zoo verdienstelijk gemaakt als Abraham, alias Gillis Lopez, die niets verzuimde wat kon strekken zijne Gemeente te maken tot eene in waarheid Joodsche Gemeente, waar, naast de behartiging der stoffelijke belangen, ook die der geestelijke niet uit het oog verloren zoude worden.

In het jaar 1588 te Lissabon geboren uit Imanuel Alvarez de Pinto en

Violante Nunez Henriquez, verhuist hij met zijne familie in 1607 naar Antwerpen, waar hij in 1628 huwt met Ines, alias Sarah Ribeira [1]). Volgens „de Navorscher" van 1857 bldz. 214 kon deze familie tot den hoogsten adel gerekend worden, en was Don Manuel Alvarez Pinto I Ribera Heer van Chilvechez, Abulleque, Y la Celada, Edelman van het Huis des Konings van Spanje en Ridder van St. Jago [2]).

Met het oog op deze afkomst en in het bezit van groote rijkdommen, zou het de familie zeker gelukt zijn, naam, aanzien en waardigheid te behouden, zoo zij slechts voldeden aan dien voor de Joden toen algemeen uitgesproken wensch, dat zij n.l. hun geloof zouden vaarwel zeggen. Want ook rijk was de familie: Abraham, na den dood van zijn vader waarschijnlijk het familiehoofd, was in de belasting van den tweehonderdsten penning van 1665 met een bedrag van *f* 1500.— de hoogst aangeslagene, zoodat hij voor verreweg de rijkste inwoner der stad gehouden werd. Zijn zoon Isaco, den 11[den] Tammoez 5408 (= Juni 1648) gehuwd met zijn nicht Rachael de Pinto Anriquez, welk huwelijk kerkelijk voltrokken werd door den Opperrabbijn Josiahoe Pardo, kon den 5[den] Mei 1654 voor weesmeesteren (Reg. van Boedel Inventarissen bl. 4 N°. 80 fol. 235) verklaren, dat zijn schoonvader David de Pinto, alias Rodrigo Alvarez Pinto, die o. a. een huis bezat „gelegen aan de westzijde van de Loeve haeven" (en welk huis een waarde had van „veertich dusent Carolus guldens van veertich grooten 't stuc"), behalve „twee duysent ponden vlaems in de geoctroyeerde Oost-indische Compagnie ter Kamer tot Amsterdam" nog aanzienlijke bedragen bij verschillende banken (o. a. Venetië, Rouaan en Amsterdam) had uitstaan, terwijl de meubelen geschat werden op eene waarde van „vijftienduijsent en tweehondert guldens." Die rijkdommen, vermeerderd met aanzienlijke sommen, door voorspoed in den handel verkregen, bleven in de familie, en — kwamen ook de Joodsche Gemeenschap ten goede. Want in Januari 1647 keerde de geheele familie, die jaren achtereen in schijn het Christendom had beleden en dus tot de Maranen gerekend kon worden, tot het Jodendom terug, daarin bijgestaan door den Amsterdamschen Chagam (Opperrabbijn) David Pardo.

Het huis, door Abraham de Pinto op 2 Mei 1647 voor een som van *f* 36.000.— gekocht — welk huis gelegen is aan de Zuidzijde van de Wijnhaven, aan den hoek van de Bierstraat (hetzelfde gebouw, waar thans de Oost-Afrikaansche Compagnie gevestigd is) werd — de verzamelplaats voor allen, die behoefte gevoelden hunne kennis van Bijbel en Talmoed te vermeerderen. Daartoe was door hem een leerschool, Jesjiba, opgericht, bekend onder den naam „Jesjiba de los Pintos." Hier leeraarde Josiahoe Pardo, de eenig bekende Opperrabbijn der Portugeesche Gemeente te dezer stede, welke laatste waardigheid hij van 1648—1669 bekleedde

---

[1]) Deze inlichting werd ons welwillend verstrekt door Mr. M. de Pinto te 's Hage, een der afstammelingen uit dit beroemde geslacht. Zie overigens belangrijke bizonderheden omtrent deze familie bij L. Borstel in het Ned. Isr. Jaarboekje 1863, bldz. 5, noot 2.

[2]) De lijken van Imanuel de Pinto en zijne gemalin, resp. in 1635 en 1639 te Antwerpen overleden en begraven, werden later naar hier overgebracht en ter aarde besteld. De steen, die hun stoffelijk overschot dekt, draagt in het Hebreeuwsch het nog goed leesbare eenvoudige opschrift: „zerk op het graf van Immanule de Pinto en zijne vrouw."

en in welke hij ook voor de langzamerhand opkomende Hoogduitsche Gemeente werkzaam was. [1]) Na den dood van den stichter werd deze school naar Amsterdam verplaatst en ook daar geleid door den genoemden leeraar.

Behalve een leerschool, was in hetzelfde huis door den eigenaar eene Synagoge ingericht, ook toegankelijk voor de Hoogduitsche Joden. Het bedehuis was ruim voorzien van alle meubelen, sieraden en andere gewijde voorwerpen, die op zulk een plaats niet mogen ontbreken. Slechts twintig jaar bleef dit huis door den eigenaar bewoond: in 1668, dus op een leeftijd van 80 jaren, ontrukte de dood ook hem aan de stad en aan zijne Gemeente, en op 30 April 1669 werd zijn huis door zijne rechtmatige erfgenamen, die zich bereids te Amsterdam hadden gevestigd, verkocht. De kerksieraden en -meubelen werden echter, met de begraafplaats, in bruikleen afgestaan aan de Portugeesche Gemeente alhier.

Op de reeds besproken begraafplaats werd zijn lijk ter aarde besteld. Zijn graf wordt gedekt door een eenvoudigen steen, in het Hebreeuwsch en Portugeesch dragende het niet minder eenvoudige opschrift: zerk op het graf van den godsdienstigen, edelmoedigen Abraham de Pinto, overleden 12 Nisan 5428 (= 1668).

Lang vóór hem, reeds in 1649, was zijn broeder en compagnon David overleden en mede alhier begraven. Zijn gemetseld graf wordt gedekt door een steen, die den vorm heeft van een driezijdig prisma. Ook hier bevinden zich twee opschriften, vermeldende, dat dit is de „zerk op het graf van den eerwaarden grijsaard, den geleerden David Immanuel de Pinto, overleden den 19den van den Omer naar de telling van de Israëlieten, in het jaar 5409 [2]).

Behalve de genoemde grafzerken bevinden zich op deze begraafplaats — die eerst in 1794 door de nakomelingen van den oorspronkelijken eigenaar, de Familie de Pinto te 's-Gravenhage, voor een som van *f* 104.— voor onderhoudskosten aan David van Daelen „den eenigst overgeblevene der Spaansche en Portugeesche Natie" te betalen, aan de Ned. Isr. Gemeente in eigendom overging [3])

---

[1]) Hij was een kleinzoon van den eersten Amsterdamschen Opperrabbijn Joseph Pardo en was gehuwd met een dochter van den geleerden Saul Levi Morteira. De Livraria Montezinos bezit van hem verschillende handschriften. Van hier vertrok hij naar Amsterdam, waar hij aan het hoofd van bovengenoemde Jesjiba stond en tevens Rabbijn was van de vereeniging Ghonen Dallim. In 1624 reisde hij naar Curaçao, waar hij, evenals later in Jamaica, het ambt van Opperrabbijn bekleedde. Zijn voornaamste leerling, te Rotterdam gevormd, was waarschijnlijk wel Jacob Abendana, die van hier naar Amsterdam vertrok en vandaar naar Londen ging, waar hij als Chagam der Gemeente de opvolger van da Silva was.

[2]) Borstel (Ned. Isr. Jaarboekje voor 1863, noot bldz. 6) deelt mede, die grafzerk „gevonden" te hebben. Bij deze hoogst belangrijke „vondst" zou het zaak geweest zijn, den steen aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen, dan ware het niet noodig geweest, omtrent het jaartal in twijfel te verkeeren, zooals met hem het geval was (zie bldz. 5 t.a.p.). Al zou wellicht het Hebr. opschrift, dat zich aan de eene zijde bevindt, ruimte voor twijfel overlaten, is dit niet het geval met het Port. opschrift aan de andere zijde, hetwelk nog zeer goed leesbaar is en luidt:

Sa. Do Honrado Bemaenturado Varaõ Davyd Imanuel De Pinto F° 19 Homer 5409 (= 1649).

Genoemde schr. deelt ook mede, dat de familie de P. door aankoop eigenares der begraafplaats werd, hetgeen op eene dwaling berust (zie hierboven bldz. 16).

[3]) Eigenaardig is het, dat de Hoogduitsche Gemeente onder voor de Portugeesche Gemeente hoogst nadeelige voorwaarden in 1682 de begraafplaats geheel onder hare berusting nam, zonder de eigenaren in de zaak te kennen. Dit is waarschijnlijk de reden, waarom in 1794 nogmaals een — thans echter wettige — overdracht door de eigenaren moest plaats hebben.

— nog een aantal grafzerken, die door de welwillende medewerking, welke wij van het Bestuur der Israël. Gemeente mochten ondervinden, in den loop van het jaar 1906, voorzoover zij niet te zien waren, werden blootgelegd, en waarvan verschillende tot op meer dan een halve Meter diepte waren weggezakt.

Bijna al deze steenen zijn groot en zwaar, doch eenvoudig bewerkt. Dit laatste alleen is niet het geval met die van Abraham de Oliveyra, die èn in wijze van uitvoering èn in grondstof alle overige tot nu toe daar en elders op onze oude begraafplaatsen gevonden zerken overtreft.

Grafsteen van Abraham de Oliveyra

Deze steen, bijna geheel ongeschonden (thans begint hij, helaas, aan den rechter-bovenhoek een bedenkelijke scheur te vertoonen) is geheel van wit marmer, en van een aanmerkelijke lengte, breedte en dikte. Diep ingehouwen tusschen een breeden, uitgebeitelden rand is het oppervlak verdeeld in drie afdeelingen. Omgeven door een sierlijk bewerkten krans bevindt zich in het bovenvak het familiewapen (evenals de Pinto en de La Penha behoorde ook de Oliveyra tot den hoogsten Spaanschen adel) zijnde een afgeknotte olijfboom, vastgehouden door een opstaanden leeuw. Het middenvak stelt Abrahams offerande voor, doelende waarschijnlijk op den naam van den overledene en diens braven levenswandel. Op den voorgrond staat Abraham, gereed zijnen zoon, die gebonden op het mede uitgehouwen altaar ligt, te slachten. Uit de wolken komt een engelengedaante te voorschijn, natuurlijk met de bekende boodschap belast. De achtergrond vertoont een bosch, waaruit een ram, die zich uit de hem omstrengelende struiken tracht los te werken, op den voorgrond treedt. Het geheel geeft de schoonheid van het bijbelsche tafereel in alle onderdeelen nauwkeurig weer.

Het onderste vak vertoont een doodshoofd, geflankeerd door twee treurende engelen die een geopende boekrol houden, waarop het opschrift, hetwelk luidt:

„Aquy esta sepultado Abraham de Oliveyra que foyre colhido desta para „melhor vida em 19 de Hesvan do anno 5454 da criasaô do mundo" en in het Hebreeuwsch de beginletters van een deel van het bijbelvers I Sam. 25 : 29.

Den hoogsten leeftijd van alle hier begravenen bereikte zeker wel Sara Rodriguez Peña. Het geheel in het Portugeesch gesteld opschrift op den steen, die

haar graf dekt, vermeldt, dat de overledene gestorven is op den 17den Nisan 5433 (= 1673) in den ouderdom van 104 jaren (Annos syendo de 104 y sus dyas gomo su fortalesa. Deut. Cap. 33 v. 25).

Bij deze oppervlakkige beschouwing van enkele grafzerken moeten wij het laten: ons bestek laat niet toe de verschillende, dikwijls zeer eigenaardige opschriften aan eene nadere bespreking te onderwerpen.

In het jaar 1695 (23 Maart; Giftenboek N°. 54) werd, daar de begraafplaats eerlang te klein zou wezen, door Daniël de Lapenja, de wed. en erven van Abraham de Oliveyra, Manuel Curyel, Benjamin de Bernal en Graviel de Sousa Brytto in hunne hoedanigheid van „ouderlingen off administrateurs van de Spaensche en Portugesche Gemeynte binnen deser stad" voor rekening van die Gemeente een „Thuyn, Thuynhuys en Erve" gekocht, gelegen in Crooswijk, „ten prothocollen geregistreerd op N°. 82 buyten", een en ander voor een som van „Twee hondert Caroly gls. contant en een schult rente brief van acht hondert gulden." Daar deze plaats echter, ook door toeneming van het aantal gemeenteleden „geen bequame plaets" scheen geweest te zijn, „om haere dooden te konnen begraeven" (zie Res. Vroedsch. Reg. N°. 21 fol. 60 v°.) werd op verzoek van Joseph de Lapenja, uit naam zijner Gemeente gedaan, door de Vroedschap bij besluit van de vergadering van 15 September 1696 een stuk grond, gelegen „buyten de oostpoort dezer Stad, bewesten den Hogen Zeedyck tegens over de Oly molen van Claes Jeremias Persoons.... tussen de Brugge van deszelfs molen Zuydwaert op tot de heyninge aldaer staende toe" onder bepaalde voorwaarden ten gebruike als in het rekwest nader omschreven, afgestaan.

Hiermede had de begraafplaats te Crooswijk hare beteekenis verloren, en verandert herhaalde malen van eigenaar. Daar hier echter reeds eenige personen begraven waren, werd op deze plaats een servituut gelegd, waarbij de kooper zich moest verbinden, de plaats, „waar de zarken leggen tot den einde der dagen met een behoorlijke hegge te omheinen." Nog in 1807 nam de toenmalige kooper deze verplichting op zich — zestig jaren later, Mei 1867, was het geheele stuk grond eigendom van de R. K. Gemeente geworden, en op de plaats, waar deze een kapel zou bouwen, stiet men op vier grafzerken, waaronder nog overblijfselen van lijken en kisten, hetwelk alles naar de begraafplaats in de Jan van Loonslaan werd overgebracht.

De zerken bleken bestemd geweest te zijn voor de graven van Gloria Raguel Cohen Henrique (11 Oct. 1696), Semuel, kind van Ymanuel Curiel (6 Tamoez 5458 = 1698), Sara D. Nisse (6 Tebeth 5460 = 1700) en Jacob, zoon van Jozef, een van de Parnassijns der Hoogd. Gemeente, mede in 1700 overleden [1]).

De begraafplaats, in 1696 verkregen, werd reeds in 1710 onder bepaalde voorwaarden en met goedkeuring van Burgemeesteren en Wethouders der stad Rotterdam (Res. en disp. van Burgem. 1705—1713, Reg. N°. 3, fol. 150) voor een groot deel afgestaan aan de Hoogduitsche Gemeente, die in 1773 ook het overige deel van David Salom del Valle, toen den „eenig overgeblevene van de Spaansche en Portugeesche natie" onder bepaalde voorwaarden van minder belang

---

[1]) Zie overigens L. Borstel in het weekblad voor Israëlieten, 24 Mei 1867, N°. 45.

in gebruik kreeg. Ook deze plaats zou eenmaal voor de Israël. Gemeente nog eenige moeielijkheden opleveren. Bij besluit van den Kerkeraad van 21 Mei 1900, N°. 592, werden Parnassijns n.l. gemachtigd, eenige aan de Admiraliteitstraat gelegen en aan de Gemeente toebehoorende huisjes, aan de Heeren W. J. Mommaal en P. van Pieterson te verkoopen. Nadat men met het afgraven van een bij die huisjes behoorende strook grond was begonnen, stuitte men weder op vier grafzerken. Hiervan werd terstond mededeeling gedaan aan den Opperrabbijn, die in het buitenland vertoefde en daarom zijn reis onderbrak. Op zijn voorstel werd van de koopers een strook van één Meter breedte teruggekocht voor een som van ƒ 3900.—, de helft waarvan in een paar dagen tijds door een verdienstelijk gemeente-, thans ook kerkeraadslid, den Heer M. J. Wetzlar, werd bijeengebracht, terwijl het resteerend bedrag uit de kas der Gemeente werd betaald. Hierdoor werd het gevaar, dat ook nu weder lijken moesten opgegraven en op een andere plaats ter aarde besteld worden, door wederzijdsche tegemoetkoming afgewend.

Behoudens deze begaafplaatsen, oorspronkelijk aan de Portugeesche Gemeente behoorende, bezat ook de verder te vermelden vereeniging Beth Tefilla zulk een plaats, welke in Crooswijk, in de nabijheid der R. K. begraafplaats gelegen is, en in 1889 in het bezit der Nederl. Israël. Gemeente kwam. Dit stuk grond, van de oorspronkelijke eigenaren, de erven van M. P. de Labella, volgens besluit van den Kerkeraad van 29 Oct. 1888 gekocht, werd in de laatste jaren niet gebruikt, ofschoon het recht, hier te begraven, aan de Israëlietische Gemeente door Burgemeester en Wethouders bij missive van 29 Januari 1889 is toegekend, terwijl deze Gemeente bij de overneming trouwens ook de verplichting op zich nam, vroegere leden der vereeniging, voor wie zulks gewenscht zou worden, hier te begraven, mits voldoende aan de bepalingen van het Ned. Isr. Kerkgenootschap.

Terwijl, wat de begraafplaatsen betreft, verschillende gegevens bewaard zijn gebleven, waaruit echter slechts — met het oog op de plaatsruimte — het belangrijkste, en dan nog terloops, kon aangestipt worden, zijn de berichten, aangaande de Portugeesche Synagogen tot ons gekomen, schaarsch en dikwijls ook vaag.

Bekend is het, dat in de Synagoge ten huize van de Pinto zekere Isaco Barbanel als voorlezer fungeerde. Ook eene opgave van de kerksieraden, op 11 Februari 1669 aan de „Eersamen Sr. Ephraim Bar Baruch, Jacob Bar Moyse en Jacob Bar Abraham, allegaarder inwoonderen deeser stede ende Parnassim, Overste ofte Kerkmeesteren van de Joodse Senagogue hier ter steede vergadert", voor hunne Gemeente in bruikleen afgestaan, is bewaard gebleven [1]). Waar evenwel na den dood van de Pinto en den verkoop van zijn huis een Synagoge gevestigd werd is een vraag, waarvoor wij tot heden geen oplossing konden vinden.

Uit een contract, tusschen de Hoogduitsche en Portugeesche Gemeente in

[1]) Borstel (Ned. Isr. Jaarb. bldz. 8) meent, dat die voorwerpen voor de Synagogen der Portugeesche en Hoogduitsche Gemeenten werden afgestaan. Dit berust echter slechts op een vermoeden, en blijkt het allerminst uit het contract zelf, waarin slechts sprake is van „de Senagogue", en van een drietal „Parnassim", welk getal zeker voor twee synagogen grooter zou zijn. Bovendien zou men dan ongetwijfeld gepreciseerd hebben, welke voorwerpen Parnassim der Portugeesche en welke die der Hoogduitsche Gemeente onder hunne berusting kregen.

1682 gesloten, blijkt, dat laatstgenoemde in dat jaar eene Synagoge bezat. Mede blijkt uit eene bepaling van 1725 voor de leden der Hoogduitsche Gemeente, dat hier in dat jaar nog eene Portugeesche Gemeente bestond [1]). Waar die Synagoge of Synagogen stonden, wordt in geen der verschillende beschrijvingen van Rotterdam, ook niet door Borstel in zijne beschrijving van de Synagogen (N. I. jaarb. bl. 6—12) met juistheid opgegeven. Aan de welwillendheid van den heer W. Smith alhier danken wij de mededeeling, dat in het hem thans behoorend pand aan de Boompjes N⁰. 76 (Protoc. N⁰. 4243) zulk eene inrichting gevestigd was, en ontvingen wij daarvan de volgende beschrijving:

De eigenlijke kerk was een vierkante kamer met twee ramen aan den achterkant, waardoor men een uitzicht had op den tuin, die doorliep tot de Scheepmakershaven. Door middel van een doorloop kwam men in het z.g. trappenhuis, dat toegang gaf tot de trap, welke leidde naar de vrouwengalerij. Deze was van de mannenkerk geheel gescheiden, en stond met deze slechts door middel van twee ruitjes in verbinding." Uit een door ons ingesteld onderzoek bleek, dat dit pand nimmer aan een Israëliet in eigendom heeft toebehoord, zoodat deze Synagoge bij de Portugeesche Gemeente in huur was, of het huis bewoond werd door een der vele, zeer vermogende Israëlieten, die op het einde der zeventiende en in het begin der achttiende eeuw in de Boompjes woonden.

Van Reyn, in zijne Geschiedkundige beschrijving van Rotterdam, na hem ook Borstel, plaatsen de Synagoge „van vóór of in 1722 in een der gebouwen van hunnen rijk gegoeden geloofsgenoot Joseph de La Penha, omtrent het midden van dat gedeelte der Boompjes hetwelk tusschen de Draaisteeg en het Oude Westerhoofd gelegen is." Is deze, overigens zeer vage, plaatsbepaling juist (aan de familie de La Penha behoorden in dat gedeelte der Boompjes de panden N⁰. 45 en N⁰. 29), dan kan daarmede niet de boven beschreven Synagoge bedoeld zijn.

Overigens mocht het ons niet gelukken, eenige nadere aanwijzingen aangaande Portugeesche Synagogen te vinden, daargelaten dan die van het Genootschap „Beth Tefilla", welke gedurende eenige jaren gehouden werd in een gehuurd lokaal, Karrensteeg N⁰. 10.

Uit de omstandigheid, dat het contract van overgave der kerkmeubelen, oorspronkelijk in het Hebreeuwsch gesteld, in 1736 te 's-Gravenhage in het Nederlandsch werd vertaald, meenen wij te mogen besluiten, dat in dit jaar de Portugeesche Synagoge te dezer stede werd opgeheven, daarmede dus ook aan de Portugeesche Gemeente een einde kwam, terwijl de verschillende voorwerpen, in 1669 in bruikleen afgestaan, aan de rechtmatige erfgenamen in eigendom overgingen.

Met den dood van Abraham de Pinto had dus ook de Portugeesche Gemeente een gevoelig verlies geleden. De overledene immers was als de ziel van dat lichaam, waaraan hij leven gaf en dat door hem in aanzien stond. Zijn huis was als de spil, waarom zich het gemeentewezen bewoog. Zijn leven was het

[1]) Deze bepaling luidt: Gemeenteleden, die een plaats hebben en in dertig dagen niet ter Synagoge komen, maar naar die der Portugeezen gaan, verliezen hun plaats; die geen plaats heeft en naar de Portugeesche Synagoge gaat, verliest zijn lidmaatschap.

geestelijk leven zijner gemeente, zijn dood veroorzaakte haar geestelijk verval.

Toch leefden de Portugeesche Joden hier nog een aantal jaren in stoffelijken welvaart. Na het vertrek van de „de Pinto's" naar Amsterdam en elders, treden als kooplieden van beteekenis in den wereldhandel hier dan ook op den voorgrond de familiën Curiël, de Oliveyra, Abarbanel, de Sousa Britto, Henriquez, Bernal en d'Andrade, van welke laatste zelfs Salvador Jacques in het jaar 1676 tot Consul van Spanje werd toegelaten. Doch, al pleit dit voor zeer uitgebreide handelsbetrekkingen; al werd o. a. Mosé Henriquez, geboren te Rotterdam den 9den van Sprokkelmaand 1685, wegens zijn rijkdom spottenderwijs „de eer (lees *heer*) der Loterij-Profeeten" genoemd, geen hunner kon het op den maatschappelijken ladder zoo hoog brengen als de familie de Lapenja.

MOZÉ HENRIQUES.
Portugeesche Jood. Geboren in Rotterdam de 9e van Sprokkel-maand 1685

Naar een afschrift van een origineel, dat verloren is geraakt [1]), werden door Willem III in het jaar 1677 aan Daniël de la Penja, toegekend de „landstreeken genaamd Labrador, Cortereal ende Estotiland, gelegen in het Noorden gedeelte van America, soo verre die zich uitstrekken van 54 tot 60 graden Noorderbreedte ... met alle de Landen, Bosschen, Wiltbaenen, Rivieren, Vruchten ende Visserijen daarin ende voorgelegen, midsgaders het Dominiale en Territoriale Recht, Hooge, Middelbaare en Laage Jurisdictien." Moge zulk een onderscheiding voor den betrokken persoon van groot belang geweest zijn, van meer beteekenis voor het openbare leven in onze stad — van meer bekendheid althans — was Joseph de Lapenja. Deze dreef een uitgebreiden overzeeschen handel, waartoe hij zelf schepen liet bouwen en uitrusten op een der destijds vele werven, in de Boompjes gelegen. Zelfs was hij reeder van „de Gouden Rots" (Peña de Oro) een fregat, bewapend met 43 stukken en 20 bassen, en bemand met 165 man [2]).

---

[1]) Welk afschrift ons door den heer N. de Beneditty te Amsterdam welwillend werd toegezonden.

[2]) Op 18 Februari 1696 werd deze oorlogsbodem door zes schepen aangevallen, doch de kapitein Wildschut wist zich tegen de overmacht staande te houden en het aan zijne leiding toevertrouwde schip behouden terug te brengen, voor welk kloekmoedig gedrag hem door den genoemden reeder een gouden penning met ketting van hetzelfde metaal werd uitgereikt (Jhr. Mr. J. C. de Jonge, het Nederl. Zeewezen, 3de deel, blz. 491—493).

Nog in 1705 verkrijgt deze de la Peña (lees Penja) verlof, een schip, door hem gebouwd, te water te laten. Weinige jaren later echter is het ook met den rijkdom en voorspoed, daarmede met het aanzien en den invloed van deze familie gedaan. Verschillende tegenslagen, waaronder ook het verlies van schepen en lading door toedoen van Algerijnsche kapers, veroorzaakten dezen achteruitgang, waardoor de familie zich mede genoodzaakt zag, naar Amsterdam te verhuizen. Zóó sterk was die achteruitgang, dat de huizen en bezittingen der familie op 4 October 1768 bij executie werden verkocht! (Resol. van de Weth. N°. 65).

Was de financiëele welstand dezer familie mede het behoud der Portugeesche Gemeente — de achteruitgang van gene beteekende den val van deze. Het verval dezer Gemeente was in betrekkelijk korten tijd dan ook zóó volkomen, dat in meer dan één officiëel stuk zekere David van Daelen (eig. del Valle) de „Eenige overgeblevene van de Spaensche en Portugeesche Natie" genoemd wordt, terwijl Van Reyn in zijne beschrijving van Rotterdam kon meedeelen, dat hier, voorzoover hij kon nagaan, in 1830 geen Portugeesche Israëliet gevestigd was.

In den loop der vorige eeuw echter kwamen weder verschillende Portugeesche familiën zich metterwoon te dezer stede vestigen. Nog éénmaal — in 1872 — werd getracht door het stichten eener vereeniging van „Portugeesche en andere Israëlieten" onder den naam „Beth Tefilla" herstel van den Portugeeschen ritus (die van den Hoogduitschen aanmerkelijk afwijkt) te verkrijgen. Eenige leden, tot de Hoogduitsche Gemeente behoorende, ontevreden vooral wegens hun — naar hunne meening te hoogen — aanslag in de kerkelijke belasting, traden tot de nieuwe vereeniging toe. Een bedehuis werd ingericht, een begraafplaats aangekocht, en de godsdienstige belangen toevertrouwd aan den Opperrabbijn der Portugeesche Gemeente te 's-Gravenhage, wijlen de WelEerw. Heer J. Ferares [1]). Doch ook deze vereeniging, of, zooals de officiëele naam luidt, dit Kerkgenootschap, kon niet staande blijven. De leden sloten zich van lieverlede weder aan bij de Nederlandsch Israël. Gemeente, die onder bepaalde voorwaarden van de rechthebbenden de begraafplaats kocht. Met de overgifte dezer begraafplaats was ook het Kerkgenootschap ontbonden, zoodat sedert 1 Januari 1889 te dezer stede slechts laatstgenoemde Gemeente gekend wordt.

Tot deze Gemeente traden nu ook de Israëlieten van Portugeesche afkomst toe, en, ware het niet veelal door den naam, die op deze afkomst wijst, zij zouden van de oorspronkelijke leden dier Gemeente in niets te onderscheiden zijn.

Dit nu is — ofschoon het niet als een gevolg daarvan beschouwd mag worden — geheel in overeenstemming met eene beslissing, door Burgemeesteren op 15 November 1790 ter kennis van Parnassijns gebracht. In dat jaar woonde n.l. te dezer stede een zekere J. Lopez, die met het bestuur der Hoogduitsche Gemeente in onmin was geraakt, doordien hij zich in het huwelijk wilde begeven met een meisje, evenals hij van Portugeesche afkomst, doch zich bij deze gelegenheid niet aan de bepalingen van het reglement van genoemde Gemeente wenschte te onderwerpen.

---

[1]) Deze fungeerde aldaar van 1842 tot 1884 en overleed den 9den Eloel 5644 (1884). (Inlichting van den Heer J. Ferares alhier).

Zooals destijds gewoonlijk met alle geschillen geschiedde, brachten Parnassijns ook dit geschil voor Burgemeesteren, die in hunne bovenbedoelde beslissing o. a. bepaalden „Dat gem^e^ Lopez *en voortaan allen en een iegelijk der Ingezetenen van deze Stad, welke tot de Portugeesche Joodsche kerk behooren,* zoolang als alhier geen Kerkenraad van die Gemeente wordt gevonden, zoo ten aanzien van de kerkelijke ordres, als het voltrekken van hunlieder Huwelijken *onderhevig zullen zijn dezelve regulen en pointen van ordres als bevorens door de Regering dezer Stad ten aanzien van de Hoogduitse Joodse Gemeente alhier zijn gesteld en aan die gemeente gegeven, en dat zij zoowel verpligt zijn zig daarna te gedragen als die geenen, die tot meergem^e^ Hoogduitse Joodse Gemeente alhier behooren.*"

De Hoogduitsche Israëlieten (Asjkenazim) [1]) tot 1795

Het is, zooals reeds terloops werd opgemerkt, met geen mogelijkheid te bepalen, wanneer zich de eerste Israëlieten van Hoogduitschen oorsprong te dezer stede vestigden. Wij vinden, dit is zeker, eenigen hunner hier gevestigd in het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw.

Voor de geschiedenis onzer stad zijn zij echter van zóó weinig belang, dat wij het, met onze beperkte plaatsruimte rekening houdende, gewenscht achten, met de beschrijving van de lotgevallen der Hoogduitsche Israëlieten binnen onze gemeente te beginnen met den tijd, waarin zich een grooter aantal hunner te dezer stede kwam vestigen. Die vestiging vond vooral zijn oorzaak in het onmenschelijk lijden, dat de Joden moesten verdragen, zoowel gedurende den dertigjarigen oorlog als tijdens het Kozakken-oproer onder den Hetman Chmel. Die voor de Israëlieten zoo wreede gebeurtenissen brachten velen hunner, veelal in deerniswekkenden toestand, naar Amsterdam en gedeeltelijk ook naar Rotterdam, waar zij door de stedelijke regeering welwillend werden ontvangen. In het jaar 1660 ongeveer vereenigden zij zich tot eene gemeente, gewoonlijk de Hoogduitsche Joodsche gemeente of natie genoemd.

Die gemeente vond in de eerste jaren van hare vestiging veel steun bij de Portugeesche Gemeente, waarvan de Opperrabbijn zich met de behartiging der godsdienstige belangen belastte en nog in 1668 rabbijn der beide Gemeenten heette. Ook het bezoeken der Portugeesche Synagoge stond hun vrij, terwijl hunne lijken op de begraafplaats der zustergemeente begraven werden.

Toen echter het aantal gemeenteleden toenam en ook deze Joden, hoewel niet in zoo ruime mate als de Portugeezen, in staat waren in hunne stoffelijke behoeften te voorzien, beschouwde men het als eersten en voornaamsten plicht, zooveel mogelijk zelf voor de godsdienstige belangen te zorgen.

In 1674 was reeds een gehuurd huis tot Synagoge ingericht. In dat jaar zien wij ook den eersten Hoogduitschen Opperrabbijn hier gevestigd. Vooral dit laatste was voor de jeugdige Gemeente een belangrijk feit, omdat zij daardoor toonde, levensvatbaarheid te bezitten; omdat zij daardoor de blijken gaf die

[1]) Aldus genoemd naar het Bijbelsche Asjkenas.

kiemen in zich te dragen, welke, indien geen invloeden van buiten dit zouden beletten, haar tot een bloeiende Gemeente zouden doen opgroeien. Toch moet deze Gemeente in genoemd jaar niet bizonder groot geweest zijn. Aan een gelukkig toeval mag het zeker toegeschreven worden, dat eene opgave van een aantal gezinnen van Hoogduitsche Joden, die in 1674 hier gevestigd waren met de namen der gezinshoofden, de juiste plaats, waar zij woonden en het beroep, hetwelk zij uitoefenden, bewaard is gebleven.

Uit het „Quohier vant Cleyn Familiengeld geformeerd in de jare 1674" n.l. blijkt, dat hier toen gevestigd waren minstens 25 gezinnen, welker hoofden de volgende bedrijven uitoefenden: negen tabacqwinkeliers of -verkoopers, vier wisselaars, een kruier, een marskramer, twee schoenmakers, een schoenlapper, twee zakkedragers, twee kleermakers en een servetwerker, terwijl twee weduwen resp. door den verkoop van „bokkingh" en van een „soopje" in hun onderhoud voorzagen.

De verkoop van tabak en het beroep van wisselaar schijnt voor deze lieden dus de meeste winst opgeleverd te hebben: onder de opgesomde beroepen althans zijn deze beide het sterkst vertegenwoordigd.

Klaarblijkelijk gevoelden de Joden zich in deze stad veilig onder hunne niet-Joodsche medeburgers, en waren dezen niet afkeerig in de nabijheid van eerstgenoemden te wonen. Opmerkelijk althans is het, dat bedoelde gezinnen zich verspreid hadden over verschillende stadsdeelen, zooals Boompjes, Jufferstraat, Glas-, Bier- en Wijnhaven, Hang, Hoogstraat, Oppert, Doelweg, Kikkersteeg, Raamstraat, Zandstaat, Torenstraat, Steiger, Princestraat, Baanstraat en Molewerf. In weerwil van dit bewijs van verdraagzaamheid, door de niet-Joodsche inwoners dezer stad in die dagen tegenover de Joden aan den dag gelegd, konden dezen zich toch niet stoffelijk zóó ontwikkelen, als met hunne eigenschappen in overeenstemming was. Toen immers bezat de Jood, door zijne levensomstandigheden waarschijnlijk meer nog dan thans, die eigenaardigheden, hem door Prof. R. Fruin in zijne Verspreide Geschriften I (Historische opstellen I blz. 20) toegekend, als daar zijn: levendigheid, bewegelijkheid, vlugheid van geest, gevatheid, scherpzinnigheid, welke eigenaardigheden, naar het oordeel van genoemden hooggeleerden schrijver, „zich ook en zelfs zeer krachtig uiten in het verkeer, in handel en wandel, in bedrijf en beroep en in geestesrichting. De Israëliet" — zoo vervolgt genoemde schijver — „is in zijn arbeid niet enkel vlijtig, hij is ijverig. Bij voorkeur zal hij zich in zulke bedrijven begeven, die inspanning van de vermogens van den geest vorderen. De handel met zijne berekeningen, kansen en zetten, is hem liever dan de stille gelijkmatige gang van den landbouw en het ambacht." Een volk, met zulke eigenschappen en hoedanigheden rijkelijk bedeeld, moest zich wel in betrekkelijk korten tijd uit zijn staat van armoede en verval opheffen; moest wel in handelsondernemingen voor anderen een ernstige, zelfs een gevaarlijke mededinger worden. Geen wonder waarlijk, dat de toen zoo machtige gilden den Israëliet, die immers slechts een Jood, d. i. voor velen niet meer dan een bedrieger was, alle mogelijke hindernissen in den weg legden om tot een zekere mate van welstand te geraken. Geen wonder ook, dat een der eerste plichten van de hoofdlieden van ieder gilde was, de gildebroeders tegen

de gevaarlijke mededinging der Joden te beschermen. Zij werden tot geen enkel gilde toegelaten. Daardoor kwamen zij dikwijls met deze machtige instellingen in botsing, en vooral met het „kramersgilde", waartoe o. a. behoorden de handelaars in manufacturen en aanverwante artikelen, een tak van handel, waarin de Israëlieten het altijd, ook nu nog, tot eene aanmerkelijke hoogte wisten te brengen.

Op 17 Februari 1721 (Keuren van Rotterdam, 3de deel bldz. 231) werd dan ook door de Heeren van de Weth op de keuren van dit gilde een „ampliatie" gemaakt, omdat „verscheyde Koopluyden en Winkeliers in Oost-Indische waren, gehoorende onder het Kramersgilde, aan de Heeren van de Weth klagelijk hebben te kennen gegeven, dat zyluyden grootelijk worden benadeeld door verscheyde vreemdelingen en inzonderheid die van de Joodsche Natie dewelke de voorsz. keure op allerlei wijzen komen te eluderen." Deze „ampliatie" kwam hoofdzakelijk neer op de bepaling, dat geen vreemdeling, en ook geen van de Joodsche Natie, langer dan tot des namiddags één uur op de markt zou mogen staan. Bij overtreding zouden de waren verbeurd verklaard worden ten behoeve van het weeshuis en verviel de overtreder bovendien in eene boete van *f* 25.—

De Israëlieten, die zich door deze bepaling in hunne broodwinning ernstig bedreigd zagen, wendden zich, gesteund door hunne ouderlingen Barend Salomons, Jonas Hendriks en David Elias op 21 Maart 1721 met een uitvoerig request tot de Heeren van de Weth, verzoekende, om, evenals alle andere ingezeten burgers met hunne waren te mogen blijven staan, en tevens — zij waren nu toch eenmaal aan het vragen — dat, wie hunner dit mocht wenschen, in 't Kramersgilde zou kunnen opgenomen worden. Dit had tengevolge, dat bij besluit van 11 April d.a.v. een betrekkelijk groot aantal Israëlieten niet alleen verlof kreeg, „de waren in de Requeste gemeld, mitsgaeders andere manufacturen in 't gros en bij 't stuk in hare huysen, pakhuysen en winkels te verkoopen," „maer ook op de weekelijkse en jaarlijkse marktdagen binnen deze Stad als andere burgers en gildebroeders sullen mogen verkoopen, ofschoon int gilde niet zijn geadmitteerd, mits sigh Regulerende nae de keure en ordonnantie op het Craemers-gilde geëmaneerd en betaelende het Regt daer toe staende." Dit voor de Joden gunstige besluit pleit niet alleen voor de welwillendheid der toenmalige bewindhebbers, doch ook voor die van de hoofdlieden van het gilde, die zich immers in hun bestaan ernstig bedreigd konden zien. Hoe gunstig stak deze houding af bij die van hoofdlieden van het Boekverkoopers-gilde! Twee broeders deelen per request aan Burgemeesteren mede (Requesten-boek Burgem. N°. 1 fol. 406 en 407) dat zij „gaerne zouden doen een Publycque Winkel van Papier te verkopen als mede Pennen, Inkt en Lack, hetgeen niet gedaan mag werden dan door hen, dewelke volgens het eerste Articul van d'Ordonnantie op het Boek-verkopersgilde, als gildebroeders in dat gilde is ingeteekend," waarom zij dus aan Burgemeesteren en Regeerders verzoeken, aan de „Hoofd Luyden van 't Boekverkoopers Gilde te ordonneeren, haer Suppl^ten als gildebroeders in datzelve gilde in te tekenen."

Bij besluit van 3 Mei 1756 wordt dit request in handen gesteld van hoofdlieden van 't boekverkoopers gilde, die daarop o. a. rapporteeren, „dat in het voorsze. gilde nimmer eenige van de Joodse Natie gepermitteerd is, en dat het ook te vreezen is, dat door het Admitteeren van deeze Luyden verscheide Difficulteiten

en Moeyelijkheden sullen komen, voor al soo zij door Bedrog hun voordeel soeken, dat in de Papier Negotie met zeer weinig Moeite kan geschieden, en waer van verscheide voorbeelden zijn, hierbij aanmerkende d'eenpaarige klagten der Gilde Broeders, die Burgers zijn en op Swaere Lasten voor Huys-Huur zitten etc. over de slegtheyd der tijden en Neringloosheijd, soo versoeken Hoofd Luyden voornd. op het demoedigste, dat UEd. Gr. Agtb. het versoek van de Suppl[ten]. gelieven van de hand te wijzen."

Hier dus ernstige verdachtmaking, om te voorkomen, dat het aantal handelaren in papier enz. door Israëlieten zoude vermeerderd worden! Op 20 Mei 1756 is dan ook „nae voorgaende deliberatie goedgevonden om het voorsz. gedaen verzoek van de suppl[ten] te declineeren en van de Hant te wijsen bij deese."

Nog sterker echter komt die terugzetting van de Israëlieten uit in eene resolutie van Burgemeesteren van 28 Januari 1769, genomen naar aanleiding van een door hoofdlieden van het goud- en zilversmidsgilde ingediende klacht tegen een hunner ambtgenooten, die „op zijn winkel heeft aangenome twee Joodsche jongens het geene zeer preejudiciabel is." Kort en bondig wordt omtrent deze klacht besloten, den delinquent „aan te zeggen en te ordonneeren, de twee vorengem. Joodsche jongens aanstonds van zijn winkel te doen en de zelve daar nooit weder op te nemen, dewijl Burgem[ren] nooit zullen toestaan, dat Joden in het voorsz. gilde zullen inkomen."

Onder dergelijke omstandigheden kon den jood dus niets anders overblijven dan het drijven van handel in manufacturen en aanverwante artikelen. Met hart en ziel legt hij zich dan ook op dezen handel toe, houdt er winkelhuis of pakhuis op na, waar hij zijne waren weet te verkoopen, bezoekt de gewone en buitengewone markten, brengt het tot een zekere mate van welvaart, en — komt weder in conflict met hoofdlieden van het kramersgilde.

Al het mogelijke wordt gedaan, om tot eenige overeenstemming te geraken. Zelfs wordt „de jood zijnde Peres Salomon" op 7 Juni 1774 in de vergadering van de hoofdlieden ontboden „en hebbe hooft Luyden met die Peres Salomon gesprooken over het om Loopen van de Joodsche Natie dat die sulks tegenwoordig heel slecht maken en waar omtrent Peres Salomon aangenoome heeft zoo veel als hem doenelijk is, zorgh voor te draagen dat het zelve geminaseert wort. En dat hij het haar alle ter deegh seggen sal dat zij dat sullen hebben na te Laaten." Maar deze aanzegging miste hare uitwerking, zoodat op 19 Juni 1775 eene gecombineerde vergadering van Burgemeesteren, hoofdlieden van het Gilde en Parnassijns gehouden werd, waarbij werd overeengekomen, „dat alle de Joden die alhier ter steede gebooren of besneede zijn tot des avonds op de gewone marktdaagen zulle moge Blijve staan, en dat de Parasijns aan de Sodanige moeten ter hand stellen Een Declaratoir, om zulk aan de gildeknegt op sijn begeerte te vertoonen." Ook dit gunstig besluit kon ernstige klachten niet voorkomen. Op 17 September 1784 wordt weder een groot, uitvoerig request bij de „Ed. Groot Achtb. Heeren Schout, Burgemeesteren en Scheepenen der Stad Rotterdam" ingediend, waarin het o.a. heet: „Teegens het eerste Artykel van de Ampliatie, dat geen vreemdelingen op de weekelijkse Martdagen langer dan tot een uuren mogen blijven staan, wordt ook telkens door de vreemde Jooden

overtreeden, blijvende geduurig langer dan de gestelde tijd hunne Catoenen, Chitsen en andere waaren met veel geschreeuw aan een ieder aanpresenteeren." Om dit kwaad uit te roeien, werd in eene extra vergadering van hoofdlieden met de Parnassijns Mozes de Graaff en Marcus Ezechiels, gehouden op 12 November 1788, door de laatsten toegezegd, al hunne krachten te zullen inspannen om aan de rechtmatige klachten tegemoet te komen.

Of Parnassijns woord hielden meldt de geschiedenis niet. Dat zij echter de macht hadden, het kwaad — indien men als zoodanig het werken voor zijn brood, als boven geschetst, noemen wil — te keeren, is zeker. Want waarlijk, die hoofden der Gemeente bezaten een macht en een invloed, zooals zelfs hunne ambtgenooten in Amsterdam niet bezaten. Blijkt aan de eene zijde, hoe de joden in hunne stoffelijke ontwikkeling beperkt werden en hoe de stedelijke regeering de machtige gilden dikwijls terzijde stond in het terugdringen der joden in een zeer beperkt handelsgebied, aan de andere zijde moet men zich erover verbazen, hoe diezelfde regeering een deel van haar macht uit handen gaf om daarmede de ouderlingen der Hoogduitsche Joodsche Natie te bekleeden, waardoor deze natie een eigen rechtspraak kreeg en dus vrijwel een zelfstandig volk werd.

Er waren — dit scheen nu eenmaal zoo tot het samenleven in iedere Gemeente van elke belijdenis te behooren — er waren herhaaldelijk tusschen de joden onderling geschillen gerezen, die zóó hoog liepen, dat ook de stedelijke regeering daarin gemoeid werd.

Dit was het geval geweest in 1705, toen de strijd op bevel van Burgemeesteren door een scheidsgerecht beslecht werd, dit was ook weder het geval in 1714. Toen werd de vrede weder op ernstige wijze verbroken en scheen de toestand in de Gemeente van dien aard, dat er zelfs sprake was van „onlusten in de Joodsche Gemeente". Ook nu weder werd de stedelijke regeering ter hulp geroepen en den pensionaris Hoornbeek opgedragen, inzake „differenten, onder dezelve gereezen" de ouderlingen van de „Hoogduytse Joodsche Natie binnen deze Stad" te hooren.

Het door dien Pensionaris uitgebracht rapport leidde tot het samenstellen van een reglement, dat „zonder uytstel aan de voorsz. Gemeynte" ter kennis werd gebracht, en welk reglement, in zijn geheel bestaande uit twaalf artikelen, verdeeld in twee hoofden, n.l. „Reglement voor het toekomende" en „Poincten van ordre en vreede voor het tegenwoordige" de joden in eene positie bracht, zooals de stellers van het reglement waarschijnlijk niet voorzien, zeker niet verwacht hadden.

Vooral waren het drie artikelen, waarvan Rabbijnen en Ouderlingen menigmaal — om van misbruik hier niet te spreken — gebruik maakten. Die artikelen luidden:

Art. 7. De Rabbijnen en de Ouderlingen zullen hebben het gezag en de macht haarluyden naar de ordre, wetten en gewoonten van dezelve gemeynte competeerende.

Art. 8. Dog indien iemand mogte vermeenen door 't opleggen van den ban of andere dispositie en ordre van de Rabbijnen en Ouderlingen grovelijk bezwaart te zijn, zal het vrijstaan daarom aan de Heeren Burgemeesteren te klagen.

Art. 9. En, opdat deze faculteyt niet moogen worden misbruykt zullen de

Heeren Burgemeesteren bevindende de klagten niet gegrond of van geen belang te weesen, de klaager opleggen zoodanige boete, als naar vermoogen van dezelve en omstandigheid van de zaak zullen vinden te behooren.

Op grond van deze bepalingen nu kenden de hoofden der Joodsche Gemeente zich een recht toe, door het bezit waarvan een volk vrijwel onafhankelijk wordt; zij belastten zich nu met de rechtspraak, althans met een deel daarvan, en konden dit des te beter doen, doordien een hooger beroep bij de stedelijke regeering zoo goed als geheel onmogelijk was. Wel was, volgens Art. 8 het recht tot klagen geschonken, maar de bepaling van Art. 9 moest zelfs hem, die overtuigd was verongelijkt te zijn, van klagen terughouden.

De macht, aan Rabbijnen en Ouderlingen toegekend, werd nader omschreven in eene afkondiging, den 14den Februari 1718 door den gerechtsbode Van Rae gedaan, en waarin het heet, dat „de Rabiner en Ouderlingen zullen hebben en behouden het gezag en magt, haer luyden naer de ordre, wetten en gewoonten van dezelve Gemeente Competeerende, Waerdoor haar Ede Gr. Agtb. verstaan — *dat alle questiën en geschillen hoe genaamt en van wat natuur die zouden mogen zijn, uitgenomen Crimineele zaken ent regt van wisselbrieven volgens 't aloude gebruyck en gewoonten moeten worden afgedaan door de Rabiner en Ouderlingen van dezelve Gemeente, zonder dat den een den ander van dezelve Gemeente voor eenige weereldsche Regter zal mogen betrekken.*"

De hernieuwde afkondiging van dergelijken aard, gedaan op 20 Juni 1755, was zelfs voor Weesmeesteren een aanleiding, aan Burgemeesteren te vragen, of zij, Weesmeesteren, wel het recht hadden, zich na den dood van een Israëliet, met het beheer der voogden of met het opmaken der inboedels in te laten, dan wel, of zij dit ingevolge „d'ordonnantie" geheel aan Parnassijns hadden over te laten. Besloten werd hierop te bepalen, dat de weeskamer bij boedels van Joden niet zou „gesecludeert" zijn — zooals immers ook niet in andere steden, met name in Amsterdam, het geval was — doch, „dat van nu en voortaan de Joodsche Natie mede de Weeskamer soude sijn subject, dog dat de Joodsche Rabijnen soude vermogen den Inventaris op te maken en ter weeskamer over te leveren." (Res. Reg. van Weesmeesteren, Inv. Archief weeskamer No. 39, 16 Februari 1766). Inderdaad treden dan ook de Parnassijns Abraham Jacobsz. de Vries en Johannes Hendriks als voogden op over de kinderen van Samuel Moses, leggen ter weeskamer den eed af betreffende den inboedel en den staat van goederen en worden „geauthoriseerd de inschulden derselve boedel bovengen. te innen en de schulden te betalen."

Aan 't Bestuur der Joodsche Gemeente was dus een recht verleend, dat in vele gevallen de joodsche burgers aan de gewone rechtspraak onttrok, aan „Burgemeesteren en de ordinaris justitie" — zooals het in een request van 1769, door zekeren Samuel Abrahams ingediend, heet — van vele lastige adressen ontsloeg, doch dat ten gevolge had, dat ook vele zeer belangrijke zaken voor de Joodschen rechtbank werden gebracht, maar de schuldeischers — zooals het in dit request verder luidt — doorgaans met ijdele beloften werden gepaaid, terwijl, indien ook een definitief vonnis uitgesproken werd, de macht ontbrak, „om 't zelve met effect ter executie te leggen."

Bovendien wijst adressant erop, dat het nooit de bedoeling van Burgemeesteren kan zijn geweest, „om in zaken van aangelegentheyt de Joodsche burgers te onttrekken aan de geregtelyke judicature der publieke geregtskamers dezer Stad, en aan de Jooden een onafhankelyke Regtbank te verleenen."

Inderdaad krijgt adressant op 15 September 1769 verlof „zijne debiteuren tot betalinge te mogen roepen direct voor de publique geregtskamer dezer stad." Behalve dit, veroorzaakte gemeld request een enorme schade aan de macht van Rabbijnen en Ouderlingen.

Op den 3den April 1773 (Resol. v/d Weth. N° 70, fol. 57) wordt het n.l. nogmaals ter tafel gebracht, en aan eene commissie, bestaande uit den Burgemeester Mr. Gerard Daniel Denick en de Schepenen Egbert Thesing en Abraham Verstolk ter hand gesteld „omme dezelve te examineeren en deze vergadering te dienen van derzelver Consideratie en advies." Tengevolge van het rapport, den 1 Juni 1773 (Resol. v/d Weth N°. 70 fol. 100) reeds uitgebracht — en uit welk rapport o. a. blijkt, dat zelfs Amsterdam zulk een joodsche rechtbank niet kende — werd besloten, het recht aan ouderlingen toegekend, te wijzigen in dezer voege:

dat Rabbijnen en ouderlingen zouden hebben en behouden „het gezag en magt, hunluyden naar de ordre, wetten en gewoonten van dezelve gemeente competeerende"; dat behalve „in materie van wisselbrieven en in Cas Crimineel" geen dagvaarding voor den gewonen rechter zou worden gedaan, vóór dat de zaak voor de joodsche rechtbank was gebracht om die „questiën en geschillen bij wijze van Compromis.... af te doen en te decideeren"; indien echter bij questiën boven de vijf en twintig gulden een van partijen zich niet aan de uitspraak van Rabbijnen en Ouderlingen wenschte te onderwerpen, of dat gedaagde, tweemaal gedagvaard zijnde, niet wenschte te verschijnen, dan zouden „Rabiner en ouderlingen verpligt zijn, parthijen permissie te geven en te gedoogen" dat de een den ander voor den gewonen rechter dagvaardde.

Nadat deze wijziging in de rechtspraak was aangebracht, meenden Parnassijns toch iets te moeten doen, dat kon strekken, hun gezag, dat in de oogen der gemeenteleden zulk een gevoeligen slag had gekregen, eenigszins te handhaven. Zij bepaalden daarom, dat „wanneer iemand door den koster drie herhaalde malen is aangezegd voor het gerecht (het Joodsche n.l.) te verschijnen en niet komt, gedaagde nogmaals uit naam van den Parnas-President gewaarschuwd zou worden, ter Gemeentekamer te komen. Bij voortdurende weigering wordt dit in de Synagoge bekend gemaakt, en moet hij voor iedere 24 uur, die hij laat verstrijken zonder op te komen, drie stuivers betalen. Ook hij, die voor Parnassijns geroepen wordt en niet verschijnt, vervalt in eene door hen vast te stellen boete. Worden Opperrabbijn en ouderlingen in een rechtsgeding misleid, doordien men tegen beter weten in beweert, dat de zaak „niet Crimineel is," dan vervalt men in eene boete van tien rijksdaalders ten bate der armen.

Het reglement van Burgemeesteren moet in alle opzichten gehandhaafd worden.

Nog dikwijls moesten de Gemeenteleden aan het bepaalde in bedoeld reglement herinnerd worden. Dit geschiedde behalve in Februari 1718, op 31 October 1732, 9 October 1738, 20 Juni 1755, 30 September 1788, 19 Mei 1791 en zelfs nog op 8 Februari 1803. Dan verscheen telkens een gerechtsbode bij den ochtend-

of avonddienst in de Synagoge, en las daar op last van Burgemeesteren, die daartoe gewoonlijk door ouderlingen waren aangezocht, eene afkondiging af, waarbij den leden meestal werd meegedeeld, „dat zij zig hebben te gedraagen naar het reglement" vooral wat betreft Art. 7. Op 9 October 1738 geschiedde deze afkondiging met de bijvoeging, „dat de Heeren Burgemeesteren aan die van de Joodse gemeynte gelasten en ordonneeren zich te onthouden van op eenigerhande wijze qualijk te spreeken van haare ouderlingen of voorleezers, het zij in de kerk, op de Beurs, in koffyhuysen, herbergen of andere Publicke of Partikuliere plaatsen en integendeel zig te gedraagen precieselijk na het reglement van H. Ed. groot Achtbaren aan deze gemeente gegeeven den eersten October 1714." Of de Israëlieten zich geheel hielden aan den last, in deze afkondiging verstrekt, valt te betwijfelen. Kerk, beurs, koffiehuis en herberg zijn immers zoo bizonder geschikt, critiek uit te oefenen op de leiders der Gemeente! In 1791 gingen Burgemeesteren zelfs zóóver, dat zij lieten afkondigen, dat ieder, die zich tegen de meergenoemde bepalingen zou verzetten, als rustverstoorder zou aangemerkt en gestraft worden!

Onze Parnassijns, die dus met een rechterlijke macht bekleed waren, bezaten ook en kenden zich toe de bevoegdheid, in het individueele leven in te grijpen. Bij het voltrekken van huwelijken moesten zij tegenwoordig zijn [1]). Het bedrag van de bruidschat moest hun worden opgegeven, omdat daarnaar de te betalen retributie voor huur van het feestlokaal — alias pakhuis — onder de Synagoge gelegen, berekend werd. Zij beslisten, dat in het feestlokaal niemand zonder loodje (toegangsbewijs) door den op hunne aanwijzing aan de gangdeur geplaatsten oppasser, mocht toegelaten worden en dat hoogstens twaalf niet-Israëlieten aan het feest zouden mogen deelnemen. Zij bepaalden het bedrag, dat de Koster der Gemeente voor het uitnoodigen ter bijwoning van feestelijke gelegenheden *moest* ontvangen. Zulke wetten te maken, zóó het samenleven aan banden te leggen, lijkt ons toe met machtsmisbruik te mogen bestempeld worden.

Toch mogen wij in ons oordeel niet te hard zijn: ging men zich wellicht nu en dan te buiten, dan waren er weer andere bepalingen, die, van een streng Joodsch-orthodox standpunt beschouwd, niet dan toegejuicht kunnen worden. Parnassijns, zelf mannen van onbesproken godsdienstig zoowel als maatschappelijk gedrag, wilden ook hunne gemeenteleden tegen afdwalingen behoeden. Daartoe konden voorschriften dienen als de volgende:

> Het dansen met een gehuwde vrouw was verboden; in den Winter moest het dansen bij feesten ophouden ten één, in den Zomer ten twee ure 's nachts. Van een kwartier vóór het begin van het middaggebed tot het einde daarvan mocht geen muziek gemaakt worden.

Deze bepalingen, in 1759 gemaakt, werden vooral in de jaren 1789—1791 met verschillende vermeerderd. Een restaurateur moest zich in 1789 verbinden, geen muziekinstrumenten in zijn huis te doen komen of — behalve voor bruiloften of de kermis — gelegenheid tot dansen te geven. Bij overtreding verviel hij in eene boete van 20 rijksdaalders. Een ander kreeg verlof tot het oprichten van

---

[1]) Wanneer dit gebruik ophield, is niet bekend. Reeds in een schrijven van 12 Maart 1809, aan den Landdrost gericht, verklaren Burgemeesteren dat dit gebruik heeft bestaan, doch sedert jaren heeft opgehouden.

een restauratie o. a. op voorwaarden: „dat hij geen wijn in zijn huis zou verkoopen noch er een „„nachtkelder"" van maken; dat hij in zijn huis niet voor geld of voor geldswaarde, alleen voor het gelag, dat bij hem verteerd moest worden, zou laten spelen; dat hij in den winter niet langer zou tappen dan tot 11, in den zomer niet langer dan tot 12 uur." Bij overtreding kon de schuldige gestraft worden met eene boete van twintig rijksdaalders, en zelfs met sluiting der zaak, in welk geval de aldaar aanwezige goederen verbeurd verklaard werden. Weder een ander verplichtte zich, in zijn huis of pakhuis geen bruiloften te doen vieren, zonder de vaste overtuiging, dat het reglement zou gehandhaafd worden.

Ter vermindering van het aantal gelegenheden, waar drank verkocht werd, nam men het besluit, de in de nabijheid der Synagoge gelegen en aan de Gemeente toebehoorende huizen, niet aan herbergiers te verhuren. Een van de huurders dier huizen, een drankverkooper, had zich vroeger reeds verplicht, tijdens den kerkdienst geen drank te verkoopen of te borgen.

Al deze bepalingen moesten wel strekken tot verhooging van het peil van beschaving en zedelijkheid der hier wonende Israëlieten. Zij moesten de gemeenteleden binnen de perken houden, hun door overoude zeden en gewoonten gesteld. En juist in dezen tijd was het zoo noodig alles in het werk te stellen tot behoud van die deugden, die den jood in alle eeuwen van verdrukking tot sieraad strekten en die waren: matigheid, ingetogenheid, kuischheid, huiselijkheid, spaarzaamheid, liefde tot vrouw en kinderen, naast de eigenschappen, reeds boven genoemd. Die deugden moesten, met kracht en macht, beschermd worden tegen den steeds meer en meer veldwinnenden invloed der Fransche zeden en gewoonten, waardoor al wat godsdienst heette ondermijnd, veel, wat zedelijk was, verdorven, eerbied voor overheid en regeering langzamerhand uit het oog verloren werd. Daardoor kwam het, dat zekere Jozef Levie, omdat hij den vastendag van den 10^{en} Tebeth niet had gehouden, voor Parnassijns ter verantwoording geroepen werd, en een boete kreeg van *f* 39, mede omdat hij zich zeer onbeleefd tegenover hen had gedragen.

Een grooter gevaar voor de goede zeden echter zagen Rabbijnen en Ouderlingen in het volgen der nieuwe modes. Het was n.l. onder de Israëlieten altijd gebruikelijk, dat gehuwde vrouwen zich nooit in het openbaar, zelfs niet aan de naaste omgeving, vertoonden, dan met het hoofd gedekt door een muts of ander hoofddeksel van zijde, fluweel of wol. Dat was het teeken van haar gehuwd-zijn; dat beschermde haar tegen minder gepaste woorden of blikken. Daar begon men zich — zooals het in een translaat van eene afkondiging heet — „te sieren met valsche hayren of andere hoofdversiersels van wolle of zijde dat harig is en zulk maar om daardoor te vertoonen dat zij waarlijk en inderdaad hun eygen naturael hayr onbedekt draagen . . . ., dat zij zelfs zig niet schamen Eyndelijk met hun Eygen naturael hayr in Publique te verschijnen."

Rabbijnen en ouderlingen zagen zich daarom verplicht, „wel agt te geeven op zulke ligtvaardige vrouwen dat de goddelijke wetten niet meer door hen vertrapt zal worden" en stelden vast, dat eene eerste overtreding eene boete van *f* 39.—, eene tweede overtreding eene boete van *f* 78.— tengevolge zou hebben, terwijl bij derde overtreding „diezelve vrouw zal moeten publiceerd

worden in onze kerken voor ligtvaardige vrouw en overtreederin des heyligen wets en zal alsdan ten protocolle worden ingeschreven, dat dezelve vrouw en man hun regt als leedemaaten onser gemeente verbeurt hebben voor altoos en dezelve zullen in alle gevallen, zoo bij hun leven als naar het afsterven derzelven geconsidereerd worden als wetsovertrederinnen en geen leden van onze gemeente zijne."

Bij deze bedreiging bleef het niet: eene vrouw (wier naam bekend is, doch welke wij meenen niet te mogen noemen) werd, nadat de boete reeds twee verschillende keeren door haren man betaald was, bij derde overtreding in den ban gedaan. Tengevolge hiervan werd een klacht ingediend bij de stedelijke regeering, die echter Parnassijns in het gelijk stelde, nadat dezen een translaat der afkondiging bij de bevoegde autoriteit hadden ingediend, met mededeeling tevens, dat ook dergelijke afkondiging in de steden Amsterdam, Frankfort en Hamburg had plaats gehad.

Terzelfder tijd, waarin Opperrabbijnen en Parnassijns meenden te moeten optreden tegen de nieuwe haardracht der vrouwen, rekenden zij het zich tot plicht, mede een .nieuw aangenomen — in hunne oogen ernstig — misbruik, dat van lieverlede door de mannen aangenomen was, met alle kracht te moeten bestrijden.

„Enkele jongelieden" — zoo heet het in eene afkondiging — „gaan en kleeden zich met zwarte staarten, die men staart of haarzak noemt, hetgeen aandruischt tegen overoude joodsche zeden en gebruiken. Reeds is het ons gebleken, dat dit leidt tot ongodsdienstigheid, verkwisting, onzedelijkheid, bespotting van al wat goed en joodsch is, hetgeen weder veroorzaakt, dat jood en jodendom bij andersdenkenden in minachting komen." Daarom werd meegedeeld, dat een drager van dergelijk tooisel tot geen enkele godsdienstige handeling zou toegelaten worden, terwijl op hem dezelfde boeten en straffen zouden toegepast worden, waarmede bereids de vrouwen bedreigd waren. Alleen doktoren waren van deze bepalingen uitgesloten.

Op deze wijze meenden Rabbijnen en Ouderlingen het overoude jodendom en zijne zeden te beschermen tegen den nadeeligen invloed der nieuwere begrippen omtrent godsdienst en godsdienstig leven. Zoo meenden zij de heilige belangen, aan hunne zorgen toevertrouwd, het best en het krachtigst te kunnen verdedigen. En zij konden dit nog, omdat zij nog steeds bekleed waren met „het gezag en de macht, haer luyden naer de ordre, wetten en gewoonten van dezelve gemeynte competeerende." Het was echter een laatste, geweldige krachtsinspanning.

Met hunne gelijkstelling aan de overige staatsburgers ontdeden de Israëlieten zich langzamerhand van het voor menigeen knellend juk eener kerkelijke overheersching, zooals die door Parnassijns was uitgeoefend, en dezen zouden de onaangename gevolgen van de dikwijls door eigen hand verwekte ontevredenheid spoedig ondervinden.

Gemeentewezen

Alvorens de ontwikkelingsgeschiedenis van de Israëlieten te dezer stede te vervolgen, achten wij het gewenscht, een hoofdstuk te wijden aan die personen en inrichtingen, die op het godsdienstig leven der gemeenteleden zulk een mach-

tigen invloed hebben uitgeoefend; aan personen, die elkander opvolgden, doch wier eerbiedwaardig ambt zelfs met de verandering der tijden onveranderd bleef; aan inrichtingen, die, schoon voorheen op zeer bescheiden schaal ingericht, door vermeerdering van het aantal gemeenteleden uitbreiding, vernieuwing of algeheele verandering moesten ondergaan, maar die bestemd bleven voor het doel, waarvoor zij eenmaal waren opgericht.

De personen, die het godsdienstig leven leidden, waren en zijn de Opperrabbijnen. 't Moge wellicht waar zijn, dat zij geen mannen van geschiedkundige beteekenis voor de buitenwereld waren; dat de heilzame invloed, door hen op het godsdienstig leven der gemeenteleden uitgeoefend, slechts door dezen en geen anderen naar verdienste gewaardeerd kan worden, doch hij, die zich zet aan het schrijven eener geschiedenis van Israëlieten, waar zij zich dan ook mogen bevinden, kan zich niet onttrekken aan de verplichting, meer of minder uitvoerig, al naar gelang zijn bestek dit toelaat, over die dragers van de hoogste waardigheid in de Joodsche gemeenschap te schrijven.

Voor ons doel achten wij dit temeer noodig, omdat ook in dit opzicht het archief der Joodsche Gemeente onvolledig is; omdat wel is waar door Borstel in het Ned. Isr. Jaarboekje van 1867/68 een lijst van Opperrabbijnen is gegeven, doch deze zeer onnauwkeurig en onvolledig is, zoodat wij, door een beknopte geschiedenis onzer Opperrabbijnen te geven, voldoen aan onze verplichting tot het mededeelen van al het bizondere, dat de Gemeente betreft, en eene misschien welkome aanvulling geven voor bovengemeld archief [1]).

In onze Gemeente dan fungeerden de volgende Opperrabbijnen:

I. 1648—1669 Rabbi Josiahoe Pardo (zie bldz. 19).

II. 1674—ca. 1700 R. Juda Löb ben R. Salomo. Deze kwam oorspronkelijk uit Wilna (zie Haskama [2]) op Moré Tsédek, Amst. 1690) vanwaar hij vertrok om zich naar Amsterdam te begeven, alwaar hij nog in 1670 was [3]). Hij was verwant met den beroemden R. David Lydda, den schrijver o. a. van Ir David en Migdal David.

III. 1700—1708 R. Juda Löb ben R. Efraim Aser Ansel uit Hamburg. Deze Opperrabbijn schijnt een veelbewogen leven gehad te hebben. Van Londen, alwaar hij een rabbinaatszetel bekleedde, moest hij vertrekken, doordien hem daar allerlei hinderpalen in den weg gelegd werden.

Blijkens een Haskama op Menorath Hammaor was hij reeds in het jaar 1700 te dezer stede gevestigd, en had deze woonplaats in 1710 met Amsterdam verwisseld, alwaar hij minstens éénmaal, volgens Seërith Israël echter tweemaal als Opperrabbijn a. i. fungeerde. Zeker is het, dat hij in 1708 daar ter stede vertoefde, terwijl hij zich nog als O.R. van Rotterdam beschouwde, want het opschrift op eene Haskama in het werk „Zébach Sjelamiem" (Amsterd. 1708) luidt: „Appro-

[1]) Dankbaar worde het hier erkend, dat wij voor dit onderwerp vele inlichtingen mochten ontvangen van den Heer Opperrabbijn Dr. B. L. Ritter alhier en van de H.H. J. Hillesum en J. L. Montezinos resp. conservator der Bibliotheca Rosenthaliana en der Livraria Montezinos te Amsterdam.

[2]) Kerkelijke approbatie.

[3]) Zie overigens Centraalblad voor Israëlieten, 15de Jaargang N°. 47. Ons komt het niet onwaarschijnlijk voor, dat zijne benoeming in verband staat met het vertrek van den Opperrabbijn Jos. Pardo, die dan tot 1674 het Opperrabbinaat a. i. zou hebben waargenomen.

batie van den Opperrabbijn van Rotterdam, zich thans als O.R. a. i. bevindende in de voorname stad Amsterdam." In 1710 had hij zich reeds voor goed te Amsterdam gevestigd (zie Haskama op „Sjethé Hallèchem") waar vermeld wordt, dat hij Opperrabbijn *was* te Rotterdam. In eene Selichoth-uitgave (Amsterdam 1712) wordt hij eveneens als vroegere Opperrabbijn van Rotterdam aangeduid.

Gedurende de oneenigheid, tusschen den Amsterdamschen Opperrabbijn Chacham Tsebi en zijne Gemeente, was hij daar ook woonachtig, en kreeg hij op 22 Kislew 5474 (= 1714) van Parnassijns dier Gemeente de opdracht, een huwelijk in te zegenen [1]).

IV. ± 1708—1736. R. Sjelomo ben R. Mordechai Lipschütz. Deze Opperrabbijn kwam van Lissa naar 's-Gravenhage, vanwaar hij vertrok om alhier als Opperrabbijn te fungeeren. Door zijn bloedverwant, den schrijver van „Kenéseth Jechezkel" wordt meegedeeld, dat hij buitengewoon geleerd was. Dit blijkt trouwens ook uit zijn thans niet meer leesbaar grafschrift, waarin vermeld werd, dat hij verschillende werken vervaardigde, vele responsen schreef, en overigens in geleerdheid en godsvrucht uitmuntte. Hij overleed 14 Sjebat 5496 (= 1736).

In het werk „Sjeb Jaäcob" deelt hij mede, dat hij in het jaar 5480 (= 1720) reeds tien jaar hier was. Hij is de eerste Opperrabbijn, van wiens aanstelling als zoodanig wij in het archief der Israël. Gemeente alhier vonden melding gemaakt. Bij de voorbereidingen n.l. voor de inwijding der Synagoge in 1725 werd, naast die van de overige ambtenaren der Gemeente, ook zijne benoeming hernieuwd, en wel, naar het toen heerschende gebruik, voor den tijd van zes jaren.

V. 1737—1754. Rabbi Juda ben Rabbi Sjelomo Lipschütz.

Uit eene Haskama op het werk „En Jakob" (Amsterd. 1742) blijkt, dat hij een schoonzoon was van Sjelomo, Rabbijn bij de Gemeente te Glogau. Terwijl hij zich in deze Haskama Juda Lipschütz noemt, komt zijn broeder in officiëele stukken, zooals straks zal aangetoond worden, gewoonlijk onder den naam Ezechiël Salomons voor.

VI. 1754—1779 R. Abraham ben R. Juda. De Opperrabbijn Juda was gestorven. Twee Parnassijns koesteren het plan, zijn zoon R. Abraham, fungeerend Opperrabbijn te Skok, tot zijn opvolger te benoemen. Dit lokt evenwel een hevig verzet uit. Bedoelde Parnassijns, n.l. Ezechiël Salomons (zie boven) en Abraham Jacobsz. de Vries, zijn, volgens officiëele stukken, resp. oom en neef van den te benoemen Opperrabbijn. De derde Parnas, in verschillende stukken Jonas Hendriks genoemd (zie Extr. res. Burgem. en regeerders 28 Aug. 1754) is tegen deze benoeming gekant. In een uitvoerig schrijven aan Burgemeesters maakt hij zijne bezwaren bekend. Hij wil, dat vooral Ezechiël Salomons en zijne kinderen afstand zullen doen van het waarnemen van eenige functie als Parnas of Ouderling, zoolang bedoelde Opperrabbijn alhier zal wonen; dan zal hij gaarne medewerken, den Opperrabbijn, op wien de keuze der beide genoemde Ouderlingen zal vallen, te benoemen, en niets doen, wat de rust en orde in de Gemeente zou kunnen storen. Hij wil echter nog verder gaan: tot voorkoming van ieder geschil, dat uit de benoeming van den Opperrabbijn zou kunnen voortspruiten, wil hij door twee personen

[1]) Zie verder omtrent hem „the Jewish Chronicle" van 18 November 1892, bldz. 7.

te Amsterdam en door twee te 's Hage één persoon in die gemeenten, of, zoo de H.H. Salomons en de Vries dit mochten wenschen, één te Frankfort en één te Hamburg doen aanwijzen, om het gerezen verschil te beslechten, en zal hij zich bij hun uitspraak neerleggen. Een adres van ongeveer gelijke strekking wordt bij de stedelijke regeering ingediend door 25 gemeenteleden, die evenwel alleen vragen, dat bij het beroepen van R. Abraham zijne familieleden als Parnassijns zouden aftreden en overigens, dat „wanneer tegens ons voorenstaende versoek, ende voorschreve ordre onverhooptelijk moght werden aangegaen, alsdan aan de Edele Groot Aghtb. Heeren Burgemeesteren en Regeerders deser Stadt mede uyt Naemen van ons ondergeteekendens dat haer Edele Groot Aghtb. daerinne goedgunstiglijk gelieven te voorsien volgens resolutie van Welgem. haer Ed. Groot Aghtb. van 1 October 1714."

Werkelijk wordt omtrent deze zaak dan ook het oordeel gevraagd van de Opperrabbijnen Jehonathan van Hamburg, Wandsbeck en Altona, en David te Berlijn. Beiden geven zij in overweging, R. Abraham te benoemen. Eerstgenoemde maakt er een ernstig verwijt van, dat men zich niet heeft ontzien, in deze zaak ook Burgemeesteren te betrekken .... „So als ik" — zoo luidt het in een translaat, met het oorspronkelijke in het Gemeente-archief berustende — „met Leedwezen bemerkt heb, dat gij lieden geen vrede in u plaats hebt, en dat de Gemeente verward is, en ieder onder sijn geslagt weent, omdat de meeste aanzienlijkste verkoosen hebben den hooggeleerden Raby Abraham (die god bewaare) omme zijn ouders plaats te vervullen waarover een gedeelte van het volk doleren omdat hij bloedverwanten in die stad heeft, zijn Oom en zijn Neef, die voorsitters als Parnassum en Regenten van de Gemeente zijn, en tot grooter leedwezen hebt gijlieden de Magistraat (die d'alvermogende in hunne regeering verheffe) lastig gevallen;" en verder: „en d'authoritijt van R. moisis Maimon is voldoend genoeg omme daar inne te mogen berusten, ja selvs buiten nood en noch veel meer in dergelijke zaaken, die van alle gronden, reden en concepten ontblood zijn, en nieuw uytgedagt door persoon, die een quaat hart bezit, het dwaase concept heeft hem afgeleid en gijlieden hebt welgedaan, dat gij den zoon van den opgemelden Opper-Rabbijn beroepen hebt, aan hem competeert het recht van voorrang."

Van dezelfde strekking is ook het schrijven van den Opperrabbijn van Berlijn, en beiden geven den raad, om, ten einde alle mogelijke twisten te voorkomen, naast den nieuwen Opperrabbijn twee rabbinale assessoren te benoemen, die met den Opperrabbijn in geldzaken zouden recht spreken.

Het schrijven van Rabbi Jehonathan, aan Parnassijns gericht, was evenwel slechts aan twee hunner ter lezing gegeven. Men schijnt het niet noodig gevonden te hebben, ook den derden Parnas van de beslissing der gem. Opperrabbijnen in kennis te stellen. Immers, op 4 Tisjri 5515 (20 Sept. 1754) schrijft R. Jehonathan een brief, geadresseerd aan „Mijnheer d'Heer Jacob Jonas, voornaeme Banquier te Rotterdam" hem meedeelende, dat hij een officiëel schrijven aan Parnassijns had gericht, en hem nu, ziende, dat hij daarmee niet in kennis is gesteld, een copie van den aan Parnassijns gerichten brief doet toekomen. Intusschen moet de vrede in het college van Parnassijns zeer geleden hebben, want, zooals blijkt uit het Extract der Resolutiën van de Edele Groot Achtbare Heeren Burgemeesteren en Regeerders

der stad Rotterdam van 28 Aug. 1754, staan de drie Parnassijns ter kamer van de Heeren Burgemeesteren en wordt besloten, de beslissing der Opperrabbijnen van Hamburg en Berlijn te vragen, terwijl zij verder „wel ernstig gelast (zijn) onder den anderen in rust en vreeden te leven, en zoo veel in hun is zorge te dragen, dat de rust en vreeden in haar gemeente niet werden gestoort, of dat anderzins de Heeren burgemeesteren genoodzaakt zouden zijn zoodanige andere efficacieuse middelen bij de hand te moeten nemen, waardoor aan dat heilzaam oogmerk zoude werden voldaan."

Dat men echter, in weerwil van het gebod der stedelijke regeering, niet lang „onder den anderen in rust en vreeden" leefde, is zeker. Uit eene resolutie van 7 October 1754 immers blijkt, dat „voor eenige dagen zijn in de kamer van Heeren Burgemeesteren binnen gestaan geweest Abraham Jacobsz. de Vries en Ezechiël Salomons, twee van de regeerende drie ouderlingen of Parnassijns van de Hoogduitse Joodse natie binnen deze stad" om aan Burgemeesteren over te geven een translaat van een door hen van de Opperrabbijnen te Hamburg en Berlijn ontvangen schrijven, in het Hebreeuwsch gesteld. „En" zoo gaat laatstgemelde resol. voort, „eenige dagen daarna door den voors. derden ouderling Jonas Hendriks mede aan Heeren Burgemeesteren overgelevert zijnde een Translaat van een berigt van den voorz. Rabijn van Hamburg" naar aanleiding van welke translaten „is goedgevonden alle de voorn. drie ouderlingen tegens heden voor Burgemeesteren te doen citeren, en dezelve binnengestaan zijnde, is haar aangezegt, dat zij op de gewone en ordinaire wijze bij haarl. in gebruik, kunnen treden tot de verkiezing van een Rabijn, en dat zij zelfs daartoe kunnen verkiezen zoodanig een, dewelke in bloedverwantschap bestaat aan een of meerder ouderlingen van de Gemeente." Op Woensdagavond, den dag na het Loofhuttenfeest 5515 = 1754) wordt dan ook door Parnassijns en elf Assumabelen R. Abraham met algemeene stemmen tot Opperrabbijn gekozen.

Overeenkomstig den raad van de Rabbijnen van Hamburg en Berlijn, werden nog denzelfden avond twee rabbinale assessoren, „Dajjaniem", benoemd, n.l. R. Eliëzer Levie uit Posno en R. Israël, zoon van R. Benjamin, uit Krakau, beiden voor den tijd van drie jaren. Eerstgenoemde genoot een salaris van .... *f* 2.— per week. Of hij hiervan nog iets aan laatstgenoemden moest afstaan blijkt evenmin als dat deze eenig salaris of emolumenten genoot.

Nog in dezelfde vergadering wordt eveneens het voor dien tijd zeker edelmoedig besluit genomen, aan de weduwe van Rabbi Juda, die Rachel heette, een pensioen toe te kennen van *f* 3.— per week.

Tot deze benoemingen en besluiten schijnt de officiëele „Jonas Hendriks," de werkelijke Jacob Jonas, niet medegewerkt te hebben. De desbetreffende stukken zijn althans geteekend door de Parnassijns Abraham, zoon van Jacob de Vries, Juda, zoon van Chajjiem Levie en de meergenoemde Ezechiël Salomons.

De vroeger aangestelde assessoren waren niet langer dan tot Woensdag, 12 Cheswan 5518 (= 1758) in functie. Op den avond van dien dag worden hunne beide plaatsvervangers benoemd, te weten R. Jacob, zoon van R. Abraham, en R. Abraham, zoon van R. Juda Löb, Opperrabbijn te Cleef. Hunne benoeming geschiedde voor drie jaren, tegen een salaris van *f* 25.— per jaar.

Tengevolge eener ziekte van den Opperrabbijn wordt op Zondag, 5 Ab 5539 (= 1779) besloten, voor de beslissing in godsdienstzaken zekeren geleerde R. Sjachna aan te stellen, voorloopig voor den tijd van negen maanden (tot 1 Ijar). Voor het aanvaarden dezer benoeming was het evenwel noodig, dat hij „Semicha", d. i. autorisatie had van de Opperrabbijnen te Amsterdam en 's-Gravenhage. Deze autorisatie werd gaarne verleend, vooral ook, omdat de benoemde bereids als godsdienstleeraar had gefungeerd in de Poolsche stad „Apla", waar destijds een groot aantal bekende schriftgeleerden woonde.

Nadrukkelijk werd echter bepaald, dat hem niet de eerbewijzen van Opperrabbijn zouden toegekend worden, en dat hij evenmin den naam van „plaatsvervangend Opperrabbijn" zou mogen dragen, doch dat hij slechts als „dajjan" zou dienst doen. Ook dit zou echter ophouden, wanneer de O.R. zou herstellen en als voorheen zijne functiën weer zou kunnen waarnemen. Zelfs zou dan de genoemde R. Sjachna niet het recht hebben, in godsdienstzaken te beslissen, hoewel hem toch voor den duur zijner benoeming zijn salaris ad *f* 5.— per week zou uitgekeerd worden.

De Opperrabbijn herstelde echter niet. Reeds op den eersten der Selichothdagen van het jaar 5539 (= 1779) wordt besloten aan de weduwe van den overleden Opperrabbijn, wier naam „Debora" was, een pensioen toe te kennen van *f* 400.— per jaar of *f* 32.— per maand, terwijl de bijinkomsten, door den overleden Opperrabbijn genoten, in de gemeentekas zouden vloeien. Naar het schijnt, genoot deze weduwe gedurende het rouwjaar ook vrije woning, want op Zondag, 16 Siwan 5540 (= 1780) wordt besloten, dat, zoolang de weduwe met hare beide kinderen te zamen zou wezen, zij een pensioen van *f* 400.— per jaar zou genieten, doch zelf eene woning moest huren.

Voorloopig bleef R. Sjachna dus in functie, ofschoon onbekend is, wanneer hij deze neerlegde. Evenwel werd reeds op Zondag, 1 Siwan 5540 (= 1780) tot de verkiezing van een nieuwen Opperrabbijn overgegaan, en werd als zoodanig benoemd:

VII. R. Juda Löb, zoon van den uitmuntenden geleerden R. Akiba Eger, z.g., Opperrabbijn te Halberstadt. Of deze Opperrabbijn ooit zijne functie te dezer stede heeft uitgeoefend, is twijfelachtig [1]). Zoude het echter ook al het geval zijn, dan was hij hier slechts kort, want nog geen jaar later, op 18 Ijar 5541 (= 1781) wordt reeds tot zijn opvolger benoemd de beroemde:

VIII. R. Levy Hyman van Breslau, wiens nakomelingen onder den naam Löwenstam in de Joodsche wereld een voorname plaats bekleedden.

Hij was eerst Opperrabbijn te Emden en kwam op Donderdag, 2 Augustus 1781 te dezer stede, om hier zijn heilig ambt waar te nemen. Van Amersfoort — over welke stad hij reisde — werd hij begeleid door den voorzanger en den koster dezer Gemeente, die hem waren tegemoet gezonden. Des namiddags kwam hij

---

1) Op het titelblad van het werk Misjna de R. Akiba (Fürth 5541), door hem met zijn broeder uitgegeven, noemt hij zich opperrabbijn van Rotterdam (אב״ד דק״ק ראטטרדם), terwijl hij het voorbericht onderteekent: Opperrabbijn en hoofd der leerschool te Halberstadt, benoemd Opperrabbijn te Rotterdam (אב״ד ור״מ דק״ק האלברשטאדט ומ״פ [ומצודתו פרושה] על ק״ק ראטטרדם).

aan den Donderdam aan, alwaar hij ontvangen werd door „Regerende en Oude" Parnassijns en vele leden der Gemeente. Na het gebruik van eenige ververschingen en het houden van een „korte doch toepasselijke en lofwaardige aanspraak" kwam hij, gevolgd door een menigte rijtuigen, 's avonds ten half negen in de stad, waar hij onder toejuiching van eene groote menigte „toezienders" naar de „Kerkenkamer" werd geleid en vandaar naar zijne woning verzeld werd door Heeren Parnassijns. Bij den ochtenddienst van den daaropvolgenden Zaterdag hield hij zijne eerste predikatie over I Kon. Cap. 3 vs. 6—15 (Rotterd. Courant 7 Aug. 1781).

Hij was de eerste, in wiens brevet van aanstelling er sprake van is, dat hij ook als Opperrabbijn der omliggende steden zou fungeeren, zoodat hij eigenlijk als de eerste ressortale Opperrabbijn kan beschouwd worden, hoewel de indeeling in ressorten eerst later plaats had.

Op 38-jarigen leeftijd werd deze geleerde Rabbijn te dezer stede tot zijn ambt geroepen, hetwelk hij waarnam met onkreukbare trouw en nauwgezette plichtsbetrachting. De besluiten, op godsdienstig gebied door hem genomen, getuigen meer dan eenige biographische schets dit zou kunnen, van zijn strijden voor den godsdienst, welks leer hij verkondigde. Zijn veelomvattende kennis maakte hem geëerd, zijne hartelijkheid maakte hem bemind, zijne rechtschapenheid en standvastigheid, vooral in godsdienstzaken, maakten hem geacht bij geloofsgenoot en andersdenkende.

Levy Hyman Breslauer
naar het gegraveerde portret door Sallieth

Hij was het, die in 1786 bij een gerezen geschil te Dordrecht den gestoorden vrede herstelde, hij was het ook, door wiens toedoen in 1801 de tweedracht in onze gemeente ophield.

Meer echter dan door zijne waardigheid en deugden verwierf hij zich in de wetenschappelijke wereld een eervollen naam door zijne verzameling van responsen, in 1790 te Amsterdam onder den titel „Pené Arjé" verschenen.

Op Vrijdagavond, 21 April 1809, maakte de dood een einde aan zijn welbesteed, betrekkelijk kortstondig leven, daar hij slechts 66 jaren oud werd. Groot was de ontroering, door zijn overlijden teweeg gebracht; „staatsieus" — zooals een kroniekschrijver dier dagen meldt — zijne begrafenis, waarbij ook

de Opperrabbijn en twee Parnassijns van Amsterdam tegenwoordig waren.

't Is wel opmerkelijk, dat, terwijl de drie zoons van den overledene in staat en bevoegd waren, het opperrabbinaat te bekleeden, geen hunner den vader in zijne waardigheid van Opperrabbijn te dezer stede opvolgde [1]). Gedurende vier jaren bleef het opperrabbinaat onbezet en werd ad interim waargenomen door twee rabbinale assessoren. In het jaar 1813 echter werd de vacante zetel weder door eenen Opperrabbijn ingenomen en wel door:

IX. Elias Casriëls, zoon van den toenmaligen Opperrabbijn van Leeuwarden, die den 19den Mei 1813 geïnstalleerd werd. Uit het protocol van het Beth-Hammidrasch te Amsterdam blijkt, dat hij tot het jaar zijner benoeming daar ter stede leeraar aan die inrichting was. Ter gelegenheid van het bezoek van Napoleon I aan de hoofdstad, hield hij een predikatie in de Nieuwe Synagoge aldaar.

Ofschoon hij, naar zijn vaders voornaam, in officiëele stukken Casriëls genoemd wordt, noemde hij zich ook meermalen naar zijn geboorteplaats, Elias Leeuwarden. Volgens een schrijver in het tijdschrift „Tel Talpijoth" (bldz. 139) zou hij een achter-achterkleinzoon geweest zijn van den sub IV genoemden Opperrabbijn R. Salomo, en zou dus ook zijn eigenlijke familienaam Lipschütz wezen, onder welken naam hij in genoemd tijdschrift (bldz. 163) voorkomt. Hij overleed in het jaar 1834 en werd toen opgevolgd door:

X. Emanuel Lövenstam [2]). Bij Koninklijk besluit van den 21sten Februari 1834, No. *121*, werd deze geleerde „geagreëerd" als Opperrabbijn en Rabbijn-Inspecteur der Hoofd-Synagoge en het synagogaal Ressort Rotterdam (Rott. Cour. 13 Mei 1834). Den 9den Mei 1834, op den dag na zijn huwelijk, werd hij in zijn heilig ambt bevestigd. Het was hem, den edelmoedige en geleerde, niet vergund, langen tijd zijne functie waar te nemen. Reeds den 1sten Februari 1845, op 45-jarigen leeftijd overleed hij, na ook enkele jaren Opperrabbijn a. i. van het Ressort 's-Gravenhage geweest te zijn. Zijne verdiensten werden met „kracht en waardigheid" geschetst door den meergenoemden Opperrabbijn der Portugeesche Gemeente te 's-Gravenhage, den Heer J. Ferares, die o. a. ook eraan herinnerde, hoeveel de ouden van dagen en de weezen aan hem te danken hadden (zie Rotterd. Cour. 4 en 6 Febr. 1845).

Weder bleef de Opperrabbinaatszetel gedurende 5 jaren onbezet en werd gedurende dien tijd bekleed door laatstgenoemden geestelijke. Eerst in het jaar 1850 koos de Gemeente een nieuwen Oppergeestelijke, en wel:

XI. Dr. Jozef Isaacsohn, die den 24sten Mei 1850 geïnstalleerd werd (zie Rott. Cour. van 25 Mei 1850). Slechts tot 1 Januari 1871 heeft deze geleerde, wiens talent als kanselredenaar bijna ongeëvenaard was, te dezer stede zijn heilig ambt waargenomen. Op gemelden datum verliet hij de stad onzer inwoning om zich naar Altona te begeven. Voor het uiteenzetten der redenen, die tot zijn vertrek geleid hebben, achten wij den tijd nog niet gekomen, ook omdat dit bij verschillende

[1]) Deze zoons waren: Abraham, eerst Opperrabbijn te Mesrits, later te Emden; Joachim, die langen tijd in Lissa verblijf hield en Mordechai, die te Breslau woonde.

[2]) Blijkens een in de bibliotheek van het Beth-Hemmidrasch alhier berustend gedicht, hier gereproduceerd, kwam hij van Leeuwarden en werd in 1832 tot Dajjan der Gemeente en tot leeraar aan genoemde inrichting, waarschijnlijk ook tot Inspecteur van het godsdienstonderwijs aangesteld.

יוד

פרידתך אחי אהבתי תקשה
לעולם יחד נשב בלבי אמרתי
ואנכי הה! כמלונה במקשה
עתה לבדי בבית נותרתי

יא

אהבת נצח אהבתיך
על כן לבי מר צורח
כי כמעט שמצאתיך
רחוק תעוף כעוף פורח

יב

בק"ק ראטטערדאם נהדרת
עטרת דיין עליך נתנה
לראש ב"ד שם נבחרת
נח גבול לך שם הכנה

יג

כאיל על אפיקי מים
כן עליהם ערגה נפשך
להשקותם מבאר החיים
תורה ודין מה ליך

יד

הידיד כי יעלה ויצליח
קרן אהבו אתו ירומם
באשרו גם נפשו תרויח
ואהי אנכי כאבן דומם

טו

אמנם כי יפרד מאח אוהב
ונפשו נקשרה בנפש
יצרו בחברתו תואב
מצער היא בלי חפש

טז

כן בעלותך גם אנכי עולה
רק פרידתך מצער שממני
אכן בשמחה הצער תולה
כמקרה הנאמן אהבתך פצעני

יז

ועתה מה אביא לך מזכרת
לאותות עזה אהבתי
האלך נצח למשמרת
הא לך אחי את לבבתי

יח

כלתה אין בידי תשורה — קח לך זאת התמורה
רק בספר חלקני שמים — למזכרת אחיך ארי' בן חיים

פה ק"ק לעווארדען תק צ"ב לפק

רגשות נפשי

ביום הפרד מעלי אחי חביב לבי, רוחי בי, ונפשי בקרבי סלה, הרב המופלג החכם השלם שלשלת היוחסין
מוה״ מנחם מענדל לעווענשטאם נ״י להלך לתקעו לק״ק ראטטערדאם אשר נתתנה שם לרבין
וראש ליושבי בה ״מר. וכאלה הדברים עשיתי לו מזכרת. כס״תולדות אדם הזאת אשר נרכה להנתי לעטרת. ש״ש

א

רעיוני! אנה היום ישאוני
הה! רחמנה עלי רחם
אבל — סעיפי ישיבוני
כי רחק ממני — מנחם

ב

מנחם אחי, אנה תכין מצעדיך
כי כן פרידתך עלי קשתה
חמדת לבבי בהוקירך רגליך
רוחי חבלה — עד לבי פשתה

ג

הפרידה! מהוגע קשתך דרכת
גלמטרת חציך העמדתני
למה רגזך עלי שפכת
אמר מה הלאיתיך אני

ד

אם במות ברית כרתת
מה לך עוד בין החיים
אם לאבהן את ידך יתרת
מה לך בארץ התסיק שמים

ה

אמנם — בכאבך ישע מהללה
תחבק בימין ובשמאל תהדכה
משחר פניך וגם תהללה
כי אות אתה אין אות כמכרה

ו

אם נמס הלב הרוח דאבה
כי יפרד אח רחוק לשברת
הפרידה את אות אהבה
נאמנה היא עד למורת

ז

הן הימים כבר חלפו
אז אמרתי — ידך תמיד תנחני
אז — נפשי ולבי רוח שאפו
היום — כצל עוברים מול עיני

ח

כל עת זמן, כל רגע
כחברתך, אחי! לי עברג
ללבי כאב, לרוחי, צר ונגע
כזכרי היום — כי נגזרו

ט

העת ההיא עוד עת הנה
נפשי מאז — עוד נפש שמחה
רק להאח פרשה ידיה
הה! ואין מנחם לה

MIJNE GEMOEDSAANDOENINGEN

op den dag, dat van mij scheidde mijn innig geliefde, hartelijk beminde broeder, de buitengewoon geleerde Rabbijn Menachem Mendel (Emanuel) Löwenstam, toen hij vertrok naar Rotterdam, waar hij tot Dajjan en Hoofdleeraar van het Beth-Hammidrasch werd aangesteld.

Onder de volgende bewoordingen, mij door mijne liefde tot hem ingegeven, heb ik mijne gevoelens te boek gesteld.

1

Waarheen — overdenkingen — zult g' heden mij voeren?
Ach! erbarm U mijner, erbarm U!
Maar steeds voert mijn geest mij naar eenzelfde gedachte:
Zie, henen gaat hij, de *Menachem.* [1])

2

Menachem, mijn broeder! waar richt g' uwe schreden,
Dat 't scheiden van U zoo moeilijk mij valt?
Geliefde mijns harten! nu 'k Uw bijzijn moet missen,
Is m'n geest — ach! gebroken; mijn hart zoo bedroefd! —

3

Scheiden! waarom toch hebt g' uw boog nu gespannen?
Tot doel uwer pijlen mij heden gesteld?
Waarom toch deedt gij m' uw gramschap gevoelen?
Zeg toch, o, zeg, wat ik u misdeed!

4

Hebt gij een verbond met den dood soms gesloten,
Wat voert U dan nog onder 't menschdom, dat leeft?
Hebt gij het verderf Uw hand toegestoken,
Wat voert U ter aarde? verdwijn dan, verdwijn!

5

En toch, aan de smarte paart zich een zegen
(Zoo trekt g' aan met de rechter, wat g' met de linker verstiet):
Uw aanblik, zoo droevig, geeft zekere vreugde,
Daar 'n teeken van trouwe bij U slechts berust.

6

Als 't harte bedroefd is, de geest is bedrukt,
Wijl heengaat 'n broeder, op 'n afstand straks woont,
Dan — scheiding — dan zijt ge 'n teeken der liefde,
Die voortduurt, bestaan blijft tot 't uur van den dood.

7

Zie, weg zijn, vervlogen de gelukkige dagen,
Waarin ik slechts dacht: mij leidt steeds Uw hand;
Toen m'n ziel en mijn harte naar U slechts verlangden:
Thans trekken z' als schaduwen nog langs mijn oog.

8

Geen tijd of geen uur, geen oogenblik zelfs,
Ging heen zonder U, wien 'k bij mij steeds zag.
Mijn hart is vol smart, mijn geest is gebogen,
Als 'k heden bedenk: die tijd is voorbij!

9

Die tijden van toen zal 'k nimmer vergeten!
't Verlangen der ziel — steeds blijft het bestaan —
Nog spreidt het zijn hand slechts uit naar den broeder,
Maar ach — heen, weg is Menachem!

---

[1]) Vertrooster. Zinspeling op den naam van den vertrekkende.

10

Juist 't scheiden, mijn broeder, versterkt mijne liefde.
Daar dacht ik: o, bleven wij altijd te zaam!
Zie hoe 'k, helaas! als 'n hut in 'n meloenhof
Verlaten, alleen in het huis overbleef.

11

Die eeuwige liefde, waarmee 'k U beminde,
Zij doet mij 't harte zoo bitter thans aan!
Zoo kort immers nog had ik U bezeten —
Thans gaat gij daarheen als een vogel in vlucht!

12

De Rotterdamsche Gemeente heeft U verheerlijkt,
De kroon van Dajjan op 't hoofd U gesteld.
Tot hoofd van de Leerschool heeft z' U verkoren, —
Ziedaar nu de plaats, voor U slechts bestemd.

13

Als 'n ree, smachtend naar 't heldere water,
Verlangde Uw ziel te bekleeden die plaats,
Waar Gij, met Uw kennis van Thora en wetten
Zult drenken Uw kudde uit de bronne des levens...

14

Verheft zich de geliefde, wordt groot hij, verheven,
Dan verheugt zich zijn vriend als in eigen geluk;
Zijn voorspoed en welzijn verschaffen *hem* vreugde
Daarom kon 'k zwijgend verdragen mijn lot. —

15

Maar als zich dan scheidt de vriend van den broeder,
Verbonden met hem door banden, zoo teêr,
Dan blijft het bijeen-zijn het grootste verlangen;
't Verdriet van het scheiden, het drukt hem ter neêr.

16

Zoo ook, Uw verheffing verhoogt mijne vreugde —
Maar 't scheiden van U maakt mij zoo bedroefd.
Dus ziet gij: aan vreugde paart zich ook smarte.
De liefde tot U verwondt mij 't hart. —

17

En nu — wat toch mijn broeder, wat kan ik U geven,
Tot teeken der liefde zoo groot, onbegrensd!
Tot eeuwige gedachtnis kan U slechts bieden
En wil 'k gaarne U geven het beste — mijn hart!

18

Iets anders, hoe klein ook, kan 'k U niet geven:
Mijn deel immers slechts is tot schrijven bepaald!
Neem *dit* dus in ruil voor 'n stoffelijke gedachtnis
Ter herinnering aan uwen broeder Arjé ben Gajjiem.

LEEUWARDEN, 5592 (= 1832).

thans nog in leven zijnde personen wellicht minder aangename herinneringen zou opwekken.

Na het vertrek van dezen Opperrabbijn werd zijn functie waargenomen door nu wijlen B. S. Berenstein, Opperrabbijn der Nederlandsch Israëlietische Gemeente te 's-Gravenhage, welke zijn ambt eerst neerlegde bij de installatie van: XII. den tegenwoordigen Opperrabbijn Dr. Bernhard Loebel Ritter, vóór zijn komst te dezer stede Opperrabbijn te Prenzlau.

Die installatie had onder groote plechtigheid plaats op Vrijdag den 13den Februari 1885 en werd Zaterdag d. a. v. voortgezet.

Aan een schrijver na ons zij het overgelaten in bizonderheden te treden over de wijze, waarop deze Opperrabbijn, die ook ver buiten de grenzen van ons land als groot geleerde bekend is, zijn eerbiedwaardig ambt vervulde, over den vooruitgang, onder zijne leiding op godsdienstig gebied merkbaar. Wij moeten ons bepalen tot die twee machtige onderdeelen van het joodsch-godsdienstig leven, tot de School en de Synagoge, die mede door het ijverig streven van dezen Oppergeestelijke tot een veel verbeterden toestand kwamen, en moeten daarbij een beknopt geschiedkundig overzicht van die instellingen geven. Hierbij stellen wij het onderwijs op den voorgrond, omdat dit het is, waardoor het jodendom in alle tijden van verdrukking niet verloren ging.

Het onderwijs immers schonk leven aan de zoo fel vervolgde natie en behoedde haar voor verval. Het werd van zóóveel beteekenis geacht, dat, volgens de voorschriften der geleerden, men iedereen kon dwingen, zelfs door zijne goederen verbeurd te verklaren, tot instandhouding daarvan bij te dragen; dat een plaats, waar een godsdienstschool ontbrak, der verwoesting kon worden prijsgegeven; dat, indien noodig, de meest heilige voorwerpen, zelfs het bedehuis, mocht verkocht worden ten bate van het onderwijs. Vandaar dan ook, dat vooral dit onderwijs een voorwerp van zorg voor iederen Opperrabbijn was, en degenen, die daarmee waren belast, zich met hart en ziel aan hun zware, zoo dikwijls ondankbare, altijd slecht loonende taak, die een groot deel van hun tijd in beslag nam, moesten wijden.

Want zwaar was die taak: de leerlingen waren gewoonlijk niet minder onbeschaafd dan hunne ouders; de onderwijzers hadden veelal geen begrip van het omgaan met de kinderen, aan hunne zorgen toevertrouwd. Zij hadden slechts voor den Opperrabbijn bewijzen van bekwaamheid af te leggen en voldeden zij aan de zeer geringe eischen, hen gesteld, dan werden zij toegelaten. Ondankbaar was die taak, want de onderwijzers, melammediem genoemd, genoten doorgaans geen salaris, doch moesten leven van het „schoolgeld", door de leerlingen den leeraar ter hand gesteld: hij was van zijne leerlingen en hunne ouders dus afhankelijk en leefde vaak in kommervolle omstandigheden, zóó zelfs, dat het voorkwam, dat zekere A. Levie, gehuwd en vader van vier kinderen, door het armbestuur moest onderhouden worden! En een groot deel van den tijd nam het onderwijs in beslag, want volgens het reglement van 1725 moest de onderwijzer in den winter tien, in den zomer twaalf uur per dag onderwijs geven en mocht niet ophouden vóór klokslag acht uur 's avond. Dit gevoegd bij de omstandigheid, dat de schoollokalen — indien zij dezen naam verdienden — veelal

bestonden uit een of meer vertrekken van meesters woning, dan is een en ander niet geschikt, de wangunst van den godsdienstonderwijzer van heden op te wekken, ook al is diens positie nog verre van volmaakt. Vele jaren kon die ongelukkige toestand nog voortduren. Zelfs in 1811 bezat de Gemeente nog geen godsdienstschool en dat, terwijl zij ruim 2000 leden telde. Daar waren scholen en schooltjes, meesters en meestertjes, die tegen elkander concurreerden. Al die inrichtingen stonden met de ondernemers daarvan wel is waar onder toezicht van den Opperrabbijn, doch waren vrijwel geheel onafhankelijk. En wanneer de kinderen van die dagen dikwijls beter dan de tegenwoordige godsdienstschool-jeugd van de kennis van hunnen godsdienst op de hoogte waren, dan is dit slechts te danken aan den meer godsdienstigen geest, die toen heerschte, waardoor het ouderlijk huis, vaders leiding en moeders voorbeeld ruimschoots aanvulden, wat het onderwijs tekort kwam, terwijl onze kinderen daarentegen in den karig toegemeten tijd, door het openbaar onderwijs vrijgelaten, zoowel theoretisch als practisch zich moeten voorbereiden op het godsdienstig leven, dat — helaas! door den drang der tijdsomstandigheden vooral, voor velen hunner bij het eindigen van hun dertiende levensjaar reeds een einde neemt. Er heerschte op het gebied van godsdienstonderwijs een — bijna zouden wij zeggen schilderachtige — wanorde. Dat onderwijs, dat gewoonlijk slechts kennis van Hebreeuwsch lezen, godsdienstvoorschriften en kennis van Bijbel en gebeden omvatte en altijd in het jargon gegeven werd, moest en kon, zoo begreep koning Lodewijk Napoleon terecht, verbeterd en dienstbaar gemaakt worden aan de civilisatie der joden. Het goede werk, door dezen vorst begonnen, zou door zijn opvolger voortgezet worden. Koning Willem I, wellicht beter dan zijne joodsche onderdanen begrijpende het groote belang van behoorlijk ingerichte godsdienstscholen, benoemde commissiën tot verbetering van het Israëlietisch onderwijs — welke commissiën uiterlijk binnen twee maanden aan den Commissaris Generaal rapport van hunne bevindingen moesten uitbrengen en een plan ontwerpen om de verschillende gemeenten „op eene doelmatige voet te organiseeren". Voor Rotterdam bestond de commissie uit L. Davids, voorzitter, J. B. Benjamins en J. L. Jacobson.

Den 18den Maart 1816 werd dit besluit uitgevaardigd — bij missive van 5 September 1818 geeft de „Godsdienstige Israëlietische Schoolcommissie van het Synagogaal ressort van Rotterdam" aan het algemeen armbestuur kennis, dat zij den 1sten dezer (1 September 1818) hare functie had aanvaard. Uit deze kennisgeving blijkt, dat de commissie „gecreëerd (was) volgens besluit van Z. M. van 10 Mei 1817 Litt. E. No. 146 en bij nadere dispositie van Z. Ex. den Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz. d.d. 17 Juni $\frac{\text{No. 2142}}{1196}$"

Voor die commissie was op 27 December 1817 eene algemeene instructie vastgesteld, waarin o. a. werd bepaald: dat ter plaatse, waar de hoofdsynagoge gevestigd was, eene commissie zou „resideeren" belast met het opzicht en het bestuur over het onderwijs in den Israëlietischen Godsdienst binnen ieder synagogaal ressort, daarbij geassisteerd door een Rabbijn-Inspecteur; dat die commissie in rang en zitting, ook bij alle kerkelijke plechtigheden, onmiddellijk op het Collegie van Parnassijns zou volgen; dat onder de benaming „ter bevordering van Godsdienst en beschaving" eene „weldadige" societeit uit de notabelste Israëlietische

vrouwen en dochters zou worden opgericht om de kinderen op voegzame wijze van de noodige kleeding en verschooning te voorzien; dat onderstand geweigerd zou worden aan ouders, die hunne kinderen geen godsdienstonderwijs lieten genieten; dat evenwel prijzen en loffelijke getuigschriften zouden toegekend worden aan die ouders, die het schoolgaan hunner kinderen bevorderden; dat de onderwijzers 18 jaren moesten oud zijn en een examen hadden af te leggen voor eene schoolcommissie, zonder welk examen zij geen onderwijs, zelfs niet aan kleine kinderen, zouden mogen geven.

Het ijverig streven der eerste schoolcommissie, aan wier hoofd de beroemde Dr. L. Davids geplaatst was [1]), had het gewenschte gevolg: een school werd ingericht, waar oorspronkelijk slechts Godsdienstonderwijs gegeven werd, omdat het maatschappelijk onderwijs op de scholen van het stads-armbestuur werd bijgewoond. Daar evenwel bleek, dat voor het Godsdienstonderwijs geen voldoende tijd beschikbaar bleef — waarschijnlijk mede, omdat op genoemde scholen ook Christelijk Godsdienstonderwijs gegeven werd — ging men spoedig over tot het inrichten van een z.g. secteschool en — in 1818 verklaarde de plaatselijke schoolcommissie, dat bij de Israëlieten nog niet *behoorlijk* in het openbaar onderwijs voor de armen was voorzien. Waar deze inrichting het eerst gevestigd was konden wij tot heden niet ontdekken. Sedert 1 Januari 1822 werd school gehouden in een „pakhuis", achter de Boompjes-Synagoge gelegen, en tot school ingericht. Vele jaren achtereen bleef de school daar gevestigd, totdat een grootere ruimte gevonden werd in een pand in de Tweede Lombardstraat. Hier werd echter slechts Godsdienstonderwijs gegeven; toen reeds bezochten de meeste kinderen de openbare scholen, terwijl wel enkele secteschölen bestonden, maar deze werden, door gebrek aan belangstelling, de een na de ander gesloten [2]).

Het bovenbedoelde pand echter bleek niet te voldoen aan alle eischen, die men een school in den lateren tijd stelde; in één groote ruimte waren alle leerlingen vereenigd en moesten daar in beperkten tijd het veelomvattend Godsdienstonderwijs genieten. Hierin kwam met den bouw eener nieuwe Synagoge eene aanmerkelijke verbetering; toen werd op de plaats der oude, een nieuwe school ingericht, die, wat afscheiding van lokalen, lucht, licht en ruimte betreft, niet veel te wenschen overlaat. Naast deze „Israëlietische kostelooze Godsdienstschool" bestaat nog eene school voor kinderen van meer gegoede ouders, de z.g. „Burgerschool", welke een stichting is van de thans niet meer bestaande „Vereeniging tot beoefening van Joodsche wetenschappen." Door deze vereeniging werd ook,

[1]) en verder bestond uit de H.H. J. L. Jacobson en G. Lavino.

[2]) In 1898 werd door Dr. J. H. Dunner, Opperrabbijn van Amsterdam, een beweging op touw gezet, om weder tot de oprichting van secteschölen te geraken. Het openbaar onderwijs immers liet niet alleen geen voldoende tijd voor een behoorlijk godsdienstonderwijs, doch werkte dikwijls ook nadeelig op het naleven van verschillende godsdienstvoorschriften en op den godsdienstzin van vele belijders van het Jodendom, vooral van de jongeren. Ook in de vergadering van den Kerkeraad van onze Gemeente van 20 December 1898, N°. 581 kwam de z.g. „Circulaire Dunner" ter sprake. Na vele langdurige besprekingen werd besloten, van de zijde van den Kerkeraad, van den kant der Gemeente dus, geen steun te verleenen aan eenige secteschool, doch het bezoeken der openbare scholen door joodsche leerlingen daarentegen zooveel mogelijk te bevorderen, o. a. ook door tot de godsdienstscholen, door de Gemeente gesubsidiëerd, alleen die kinderen toe te laten, welke ook als leerlingen der openbare scholen waren ingeschreven en deze scholen bezochten.

onder den titel „Allerlei op joodsch gebied" en onder redactie van B. Hildesheim een tijdschrift uitgegeven, waarvan slechts één jaargang (1869) uitkwam. Dit tijdschrift werd getransformeerd in het thans nog bestaande en bij Gebr. Haagens uitgegevene Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen, waarvan N⁰. 1 van den eersten jaargang den 4den Februari 1870 (3 Adar I 5630) verscheen. Aan de welwillendheid van ons Gemeentebestuur is het te danken, dat het onderwijs in laatstgenoemde school gegeven kan worden in een der lokalen van een der scholen voor M. U. L. O.

Terwijl nu het onderwijs, aan deze scholen gegeven, onder voortdurend toezicht der resp. schoolcommissiën staat [1]), is het de Opperrabbijn, die zorg draagt, dat dat onderwijs voldoet aan de eischen, die men, rekening houdende met de voor het Godsdienstonderwijs dikwijls zoo ongunstige tijdsomstandigheden, menschelijkerwijze mag stellen. Behalve de gelegenheid voor kinderen, bestaat ook voor meergevorderden eene inrichting, waar men zich, wat kennis van den Godsdienst betreft, verder kan bekwamen, en welke inrichting „Beth-Hammidrasj: Ets Haim" (leerschool „boom des levens") heet. Deze vereeniging bestaat ruim honderd jaar en staat thans onder de voortreffelijke leiding van den Opperrabbijn, die zich voor een groot deel persoonlijk met het onderwijs belast en reeds verschillende theologanten, die een meer of minder hoogen graad van Godsdienstleeraar of Rabbijn behaalden, mocht vormen.

Behoudens laatstgenoemde vereeniging, die iederen morgen en avond bijeenkomsten houdt, bestonden nog verschillende vereenigingen van dergelijken aard, die echter alle moesten opgeheven worden.

Vóór vijf jaren, in 1901, werd, ter verbreiding van de kennis van Joodsche wetenschappen, de joodsch-litteraire club opgericht, die, te rekenen naar den staat van bloei, waarin zij verkeert, in eene bepaalde behoefte voorziet. Behalve deze inrichtingen tot het genieten van Godsdienstonderwijs mag niet onvermeld blijven eene andere gelegenheid, waar kinderen mede onderwijs in de kennis van den Godsdienst ontvangen, het Doofstommen-Instituut.

Ook daar, waar zoovele door de natuur misdeelden zooveel mogelijk geschikt gemaakt worden voor de maatschappelijke samenleving, wordt — en met vrucht — Godsdienstonderwijs gegeven door een der leeraren aan die inrichting — waaraan de naam van onzen geloofsgenoot David Hirsch met eere verbonden is [2]) —, zoomede door en onder leiding van een bevoegd Godsdienstleeraar.

---

[1]) Tegenwoordig heeft iedere Gemeente haar eigen schoolcommissie. De in onze Gemeente officiëel bestaande is de „Nederlandsch Israëlietische Godsdienstschool-Commissie", thans gevormd door de H.H. J. Ferares Jr., Voorz., J. van Cleeff, E. Goudsmid, S. Hausdorff en Arts J. de Vries.

De onderwijzers moeten allen geëxamineerd zijn door eene commissie van examinatoren, welke eenmaal per jaar zitting houdt, en wel te Amsterdam. Het onderwijzend personeel bestond oorspronkelijk uit twee personen: de onderwijzer D. Haagens en een medehulp. Hun was ook het geven van maatschappelijk onderwijs opgedragen. Voor dit onderwijs werd later een afzonderlijk hoofd aangesteld. Het onderwijs wordt thans verstrekt door één hoofd der school, tevens klasse-onderwijzer en vijf onderwijzers en omvat slechts de vakken van het Godsdienstonderwijs.

[2]) Over de beteekenis van Hirsch voor de aan zijne leiding toevertrouwde inrichting zal elders in dit werk gesproken worden. Hier zij slechts vermeld, dat hij gedurende een aantal jarén èn als lid van den Kerkeraad èn als lid en voorzitter van de Schoolcommissie ook de speciaal joodsche zaak met onverdroten ijver behartigde.

Evenals de school is ook de Synagoge eene inrichting, die in geen enkele gemeente mag en kan ontbreken. De beteekenis eener Synagoge voor de joodsche gemeenschap hier uiteen te zetten is vrijwel overbodig: wat de kerk is voor de belijders van een anderen godsdienst is ongeveer voor den Israëliet zijn Synagoge. Of de Hoogduitsche Israëlieten vóór 1674 reeds een eigen Synagoge hadden, is niet met zekerheid vast te stellen. Zeker echter is, dat zij voor het houden van godsdienstoefeningen in 1674 te zamen kwamen in een daartoe gehuurd huis, dat op 14 Juni 1678 eigendom der gemeente werd, voor welke het door Abraham Benedictus, Jacob Abrahamsz. Polack en Elias Moses, „joodse Coopluyden ende Ouderlingen van de Joodse Gemeynte", voor een som van 1000 car. gld. contant en een schuldrentebrief van 1775 gld. werd aangekocht. Dit „huys en erve geappropiëert tot joodse kerck ofte vergaderplaats met een pakhuys daeronder ende loods en erve daaragteraen" was gelegen aan de westzijde van de Glashaven, had een „vrye eygen gang uytkomende in de Glasdwarsstraat" en was geregistreerd Proth. No. 4886 F.

Ten einde, zoo noodig, dit gebouw te kunnen vergrooten, werd op 22 December 1702 voor rekening van Samuel Moses, Abraham Benedictus en Elias Davids, „ouderlingen ende opsienders van de joodsche natie" een aan de westzijde van de Glashaven en de zuidzijde van de „Joode Straat", dus naast de Synagoge gelegen hoekhuis aangekocht voor een som van ƒ 3240.—.

De tijd zou leeren, dat de ouderlingen met den aankoop van dit huis goed gezien hadden. Het aantal gemeenteleden, daarmede ook het aantal kerkbezoekers, nam dermate toe, dat de ruimte in het eerste pand langzamerhand te klein werd. Dit, gevoegd bij de omstandigheid, dat het gebouw ook bouwvallig begon te worden, noopte Parnassijns in het jaar 1723 tot het indienen van een rekwest, waarin het heet, dat ouderlingen „hare kerk off Synagoge, staande ende gelegen op de Glashaven, seer out, bouwvalligh en te klein synde, geerne souden vernieuwen, vergrooten en desselfs ingang, die nu op de Glashaven is, maaken in de Joodensteeg, volgens annexe teikening."

Dit rekwest, oorspronkelijk ingediend bij „Burgemeesteren en Regeerders deser Stad", komt in de vergadering van de Vroedschap van 27 November 1723 (Resol. boek 34 fol. 56) ter tafel. In deze vergadering wordt meegedeeld, dat Burgemeesteren aan die van de joodsche natie hadden te kennen gegeven, „dat sy beter souden doen van naer een andere plaetse van de publycque kercke wat meer geëloigneert omme sagen en dat sulks derselven versoeck hetwelk in de vroedschap soude moeten werden gebracht, mogelyck soude konnen Faciliteren" en dat tengevolge daarvan door de „joodsche natie" een erf was gekocht, gelegen in de Boompjes, naast het Oost-Indisch huis.

Hierop wordt door de Vroedschap eene commissie benoemd „met het recht en de bevoegdheid, het verzoek in te willigen of af te slaan."

Geen vrije wil dus, doch een — hoewel zachte — aandrang van de stedelijke overheid deed Parnassijns besluiten tot het bouwen eener nieuwe, groote Synagoge. En toch, in weerwil van dien „zachten aandrang" geeft de stadsregeering ook hier weder een blijk van de grootste verdraagzaamheid, zoo het geen bevoorrechting genoemd mag worden tegenover de Israëlieten: dezen mochten in

de Boompjes, in een der voornaamste buurten, een groote kerk stichten, terwijl Roomschen, Remonstranten enz. hunne bedehuizen nog geheel achteraf hadden!

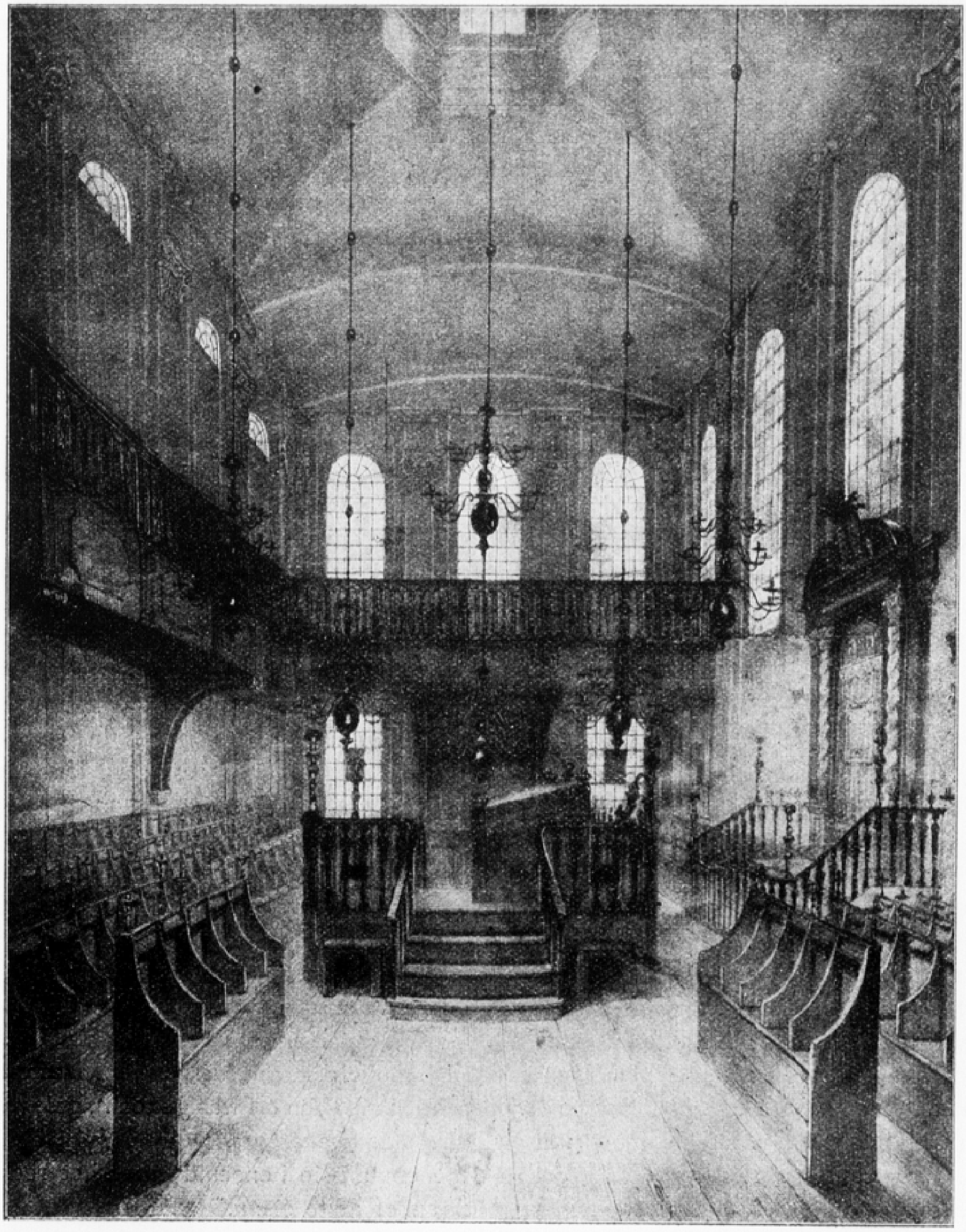

De Synagoge aan de Boompjes van binnen gezien, naar een lithografie van L. de Sterke

Op Donderdag 27 Augustus 1724 werd door Elias Davids en Jacob Abrahamsz. de Vries, twee van de voornaamste en rijkste gemeenteleden, de eerste steen

gelegd (handschr. No. 45 fol. 152) en reeds op Vrijdag 8 Juli 1725 kon de inwijding, die met grooten luister geschiedde, plaats hebben. [1])

Met dit nieuwe gebouw had de gemeente tevens een schuldenlast op zich geladen. Alles moest dus in het werk gesteld worden, om die last zooveel mogelijk te verminderen. Daartoe behoorde de verkoop van kerkzitplaatsen, die dikwijls voor groote sommen aan de gemeenteleden overgingen en in hunne familie erfelijk waren of zelfs als onderpand voor schulden konden dienen. Alleen de Opperrabbijn was in het genot van een vrije zitplaats, „ter rechterzijde van de heilige Arke." Door verkoop van de oude Synagoge en van het daarnaast gelegen hoekhuis op 7 en 9 October 1725, werd bovendien nog een som van *f* 7000.— verkregen.

Teneinde te voorkomen, dat leden der gemeente de Synagoge der zustergemeente geregeld zouden bezoeken — hetgeen een groot financiëel nadeel voor de gemeente kon wezen — werden verschillende bepalingen gemaakt (zie bldz. 23).

Naast die bepalingen werden tegelijkertijd andere uitgevaardigd, die weder wijzen op een ingrijpen van Parnassijns ook in particuliere aangelegenheden. Tot het verrichten van het gemeenschappelijk gebed n.l. worden minstens tien godsdienstig meerderjarige personen van het manlijk geslacht vereischt. Dikwijls gebeurde het nu, dat men zich in de woning van een of ander gemeentelid vereenigde, om daar dan godsdienstoefening te houden. Ook dit werd ten strengste verboden. Op deze wijze hoopten Parnassijns de geldelijke voordeelen, bestaande in de opbrengsten van zitplaats-, offer- en ceremoniegelden voor de gemeente te behouden, hetgeen dan ook gelukte.

De godsdienstoefeningen werden geleid door twee voorzangers, die volgens bepaalde voorschriften dienst moesten doen en waarvan één onder-voorzanger was. Op Sabbath en Feestdagen werden zij in hun dienst bijgestaan door twee zangers, waarvan men den een „zinger", den andere „bas" noemde.

De overige bezigheden, niet direct tot de godsdienstoefeningen behoorende, maar die toch met den kerkdienst in verband stonden, moesten verricht worden door den koster, die mede steeds ter beschikking van Parnassijns moest zijn, de gemeenteleden een half uur vóór het begin van den dienst moest mededeelen, dat de tijd van het gebed naderde [2]), de kerkdeuren moest openen en sluiten, zorg moest dragen, dat steeds één licht in de Synagoge bleef branden (waarvoor hij zelf de olie moest betalen) en voor welke bezigheden hij, behalve emolumenten, uit de gemeentekas een salaris genoot van *f* 100.— en vijftig vaten turf per jaar en uit de armenkas dertig stuiver per maand,

De Synagoge, oorspronkelijk te ruim gebouwd, bleek in betrekkelijk korten tijd reeds te klein te zijn. Herhaaldelijk moesten zoowel in de mannen- als in de vrouwenkerk door het aanbrengen van banken de zitplaatsen vermeerderd worden. De toeloop van kerkbezoekers was vooral groot op de feestdagen, met name op de Hooge Feesten. Om zooveel mogelijk in de behoefte te voorzien,

---

[1]) Een ex. van het programma dezer inwijding berust o. a. in het stedelijk Archief. Voor eene beschrijving der Synagoge, die in den loop der tijden vele veranderingen onderging, zie Van Reijn, Borstel e. a.

[2]) Die mededeeling geschiedde, door op eene bepaalde wijze op de huisdeuren der gemeenteleden te kloppen, of ook wel door in buurten, geheel of grootendeels door joden bewoond, uit te roepen, dat men zich voor het verrichten van het gemeenschappelijk gebed gereed moest maken.

werd in 1784 een naast de Synagoge gelegen huis, waarachter pakhuis met zolder en erve, aangekocht. Die zolder werd voor de Hooge Feesten tot Synagoge ingericht en daar konden die leden der gemeente, welke geen zitplaats in de Synagoge hadden, alsmede armen en vreemdelingen, de godsdienstoefeningen bijwonen. Toch was het openstellen dezer gelegenheid niet veel meer dan een lapmiddel. De gemeenteleden beklaagden zich bij Parnassijns erover, dat zij het in deze „tweede" Synagoge niet konden uithouden door het gedrang van de vele bezoekers, dat de lucht er benauwd was, zoowel door het groot aantal menschen als — en dit in niet geringe mate — door den walm der kaarsen, zoodat het ook voor de voorzangers een onmogelijkheid was, hunne diensten naar behooren te vervullen.

Het gevolg van deze klachten was, dat door Parnassijns een vergadering werd belegd, waarin werd besloten, „de twee, aan de Gemeente toebehoorende zolders, die toch maar renteloos staan, tot hulp- of bijkerk in te richten, in den eersten tijd alleen voor de feestdagen, later, zoo noodig, mede voor Sabbath-desnoods ook voor werkdagen." Dit alles zou natuurlijk eerst mogen geschieden na verkregen goedkeuring van de stedelijke regeering. Wat de bestrijding der kosten aangaat werd overwogen, „dat het in orde brengen der zolders, het neerzetten en weghalen der banken, de kosten aan licht, dat den geheelen dag moest branden, ongeveer *f* 60.— bedroeg; dat het inrichten der zolders tot Synagoge ongeveer *f* 600.— zou kosten, zoodat het voor de Gemeente veel voordeeliger was tot den bouw te besluiten."

Dit geschiedde. Door Parnassijns werd een request ingediend, waarin zij verzochten „genoemd pakhuis en zolder tot Synagoge te mogen inrichten." Op den 21sten Juli 1790 werd verlof hiertoe verleend en reeds op den dag, aan het volgende Nieuwjaarsfeest (5551) voorafgaande, kon de inwijding plaats hebben. Die inwijding geschiedde in den grootsten eenvoud en werd slechts bijgewoond door Opperrabbijn, Parnassijns, Kerkvoogden en Kerkelijke Ambtenaren. De eerste kerkvoogden, die reeds des avonds na de inwijding in functie kwamen, waren Hijman Breslau en Wolff Cohen.

Deze Synagoge, hoewel niet meer in alle opzichten voldoende aan de hooge eischen, in onzen tijd aan gebouwen van dergelijken aard gesteld, wordt nog steeds voor den dienst op de Hooge Feestdagen gebruikt en, ingeval van reparatiën in de groote Synagoge, dient zij ook als hulpkerk voor alle gewone godsdienstoefeningen.

Terwijl dus tot vóór 1795 uitsluitend door Parnassijns in de behoefte aan Synagogen voorzien werd, veranderde ook dit, nadat het kerkbestuur zooveel van zijn macht had verloren.

Door de uitbreiding der stad, waardoor zich een groot aantal gemeenteleden op tamelijk grooten afstand van „de" Synagoge vestigden, ontstonden van lieverlede vereenigingen, die voor hare leden ook de gelegenheid tot het houden van godsdienstoefeningen openstelden. Die vereenigingen waren: Beth Jaäcob (huis Jacobs), Agudath Achiem (Eendracht) en Rodefé Abodath Adonai (Godsdienst zij ons streven), welke eene Synagoge hadden resp. in de Baan, Oppert en Hovenierstraat.

Door het bestaan van deze Synagogen leden de financiën der Gemeente,

die immers vele kerkelijke opbrengsten, welke anders in haar kas waren gevloeid, moest missen. Om dus in de behoefte aan eene Synagoge op een meer geschikte plaats gelegen te voorzien, tevens om rust en vrede in de Gemeente beter te verzekeren en mede ter versterking der financiën, werd besloten tot aankoop van gronden, aan de Botersloot en Tweede Lombardstraat gelegen, waarop, behalve de reeds genoemde school, die een ingang in de Lombardstraat heeft, eene groote Synagoge gesticht werd met een ingang aan de Botersloot. De inwijding van die Synagoge, voor welker bouw de eerste steen gelegd werd door Mej. Johanna Frederika Tels, had plaats op 1 October 1891 en door hare stichting hielden, door wederzijdsche tegemoetkoming, vooral ook onder den invloed van den Opperrabbijn, de particuliere bedehuizen op te bestaan.

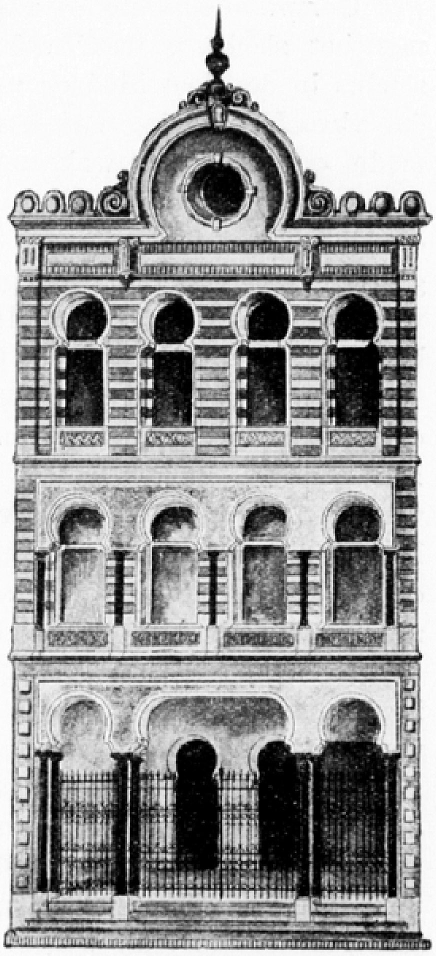

De Synagoge aan de Botersloot
naar een teekening uit de verzameling
van den heer J. v. Vollenhoven Az.

Tegenwoordig worden de godsdienstoefeningen, zoowel op werk- als op Sabbath- en feestdagen, slechts geleid door een voorzanger. Wel werden in den loop der jaren verschillende vereenigingen opgericht ter opluistering van den dienst door koraalgezang, doch deze konden zich niet staande houden. Sedert acht jaren bestaat eene Damesvereeniging, Bigdé Kodesch genaamd, met het doel, door het aanschaffen van sierlijke kerkbenoodigdheden het inwendige van de Synagoge een schooner aanzien te verschaffen.

Tot de Synagoge-Botersloot behooren nog verschillende bijgebouwen, zooals secretarie, vergaderlokalen enz. Ook bij het bouwen van de Synagoge in de Boompjes, in 1724, had men van de beschikbare ruimte zooveel mogelijk partij getrokken.

Onder de kerk zelf lag een groote ruimte, die oorspronkelijk verhuurd werd voor het vieren van bruiloften en partijen, die uitsluitend *daar* moesten gehouden worden. Wel kon men elders zijne feesten vieren, maar de gemeente mocht geen schade lijden: in ieder geval moest voor het feestlokaal aan de Gemeente betaald worden. Toen in 1814 de kerkelijke dwang voorgoed ophield en ieder in zijn doen en laten, ook in de keuze van lokalen, waar de feesten gevierd zouden worden, vrij was, werd deze ruimte, waarvan nu bijna geen gebruik meer gemaakt wordt, tot pakhuis verhuurd. Achter de Synagoge was een plaats, waarop weder andere gebouwen, de Gemeente toebehoorende en tegelijk met de kerk gebouwd, uitkwamen. Daar was op de plaats, waar thans een retirade is, een kerkelijk bad ingericht; daarnaast had men woningen voor den koster, voorzangers en Opperrabbijn, benevens een gemeentekamer; daarnaast, op de plaats, waar thans

doodkisten gemaakt worden, was een vleeschhal, waarboven de sjochet (beestensnijder) moest wonen.

Het ambt van beestensnijder — dat van 23 April 1792 tot en met 1814 behoorde tot de door de wethouders „te begeeve Ampte" [1]) — was (is) wel een, waartoe slechts personen werden (en worden) aangewezen, die volkomen godsdienstig vertrouwen genoten, omdat op hen vooral groote verantwoordelijkheid rustte.

Oorspronkelijk nu — althans sedert 1725 — was de sjochet niet alleen belast met het slachten, maar ook met den verkoop van het vleesch, welke verkoop slechts in de vleeschhal en nergens anders mocht geschieden. Om te voorkomen, dat vleesch werd ingevoerd, waarvan men de herkomst niet behoorlijk kon nagaan, mede om ervoor te waken, dat de baten, door de hal afgeworpen, niet zouden verminderen door ongewenschte of onbehoorlijke concurrentie, bovenal echter om den vleeschverbruikers alle mogelijke zekerheid te verschaffen, dat zij slechts godsdienstig geoorloofd en geen ander vleesch zouden gebruiken, werd de banvloek uitgesproken over alle vleesch van buiten ingevoerd of geslacht door beestensnijders, niet door de Gemeente daartoe aangesteld.

Meermalen werd getracht, de bepalingen, door Parnassijns gemaakt, op een of andere wijze te ontduiken. Zoo waagde het een zekere Jacob van Zomerdijk 260 pond gesmolten vet en 29 tongen in te voeren. Deze voorraad werd eenvoudig „geconfisceerd", door den Opperrabbijn ten gebruike ongeoorloofd verklaard, terwijl het brevet van beestensnijder werd ingetrokken. Een beklag van den aldus getroffene, bij de stedelijke regeering ingediend, hielp niet: de Opperrabbijn werd in het gelijk gesteld.

Evenwel begon voor het voortbestaan der hal een ander gevaar te dreigen: in de nabijheid der stad had zich zekere Meier Abrahams als slager gevestigd en verkocht zijne waren aan ieder, die dit verlangde, hetgeen weder ten nadeele van de hal was. Parnassijns, voor concurrentie beducht, deden onderzoek naar de plaats van herkomst van genoemden persoon. Vernomen hebbende, dat hij voorheen te Amsterdam had gewoond, ging men daar ter stede op kondschap uit en verkreeg men een „copy van het prothocol van de Joodsche Gemeente der stad Amsterdam", uit welke copy bleek, dat de delinquent te Amsterdam gewoond had „buiten de Weezeperpoort en aldaar had vleesch verkogt en zelfs aan Joden van Amsterdam"; daar ter gemeentekamer ontboden, was hem het verkeerde van zijn handelwijze onder het oog gebracht, „waer hij seer assurant heeft geantwoort, als hij een acte heeft van de Ed. Heer Schepen Beels en hij wil verkopen aen wien bij hem koomt den armen raekt hem niet". Wegens deze „assurantheid" beklaagden Parnassijns zich bij de „Hooft-Luyden van Het Gilde" en met dezen bij den Hoofdofficier, „dewelke met kennis van Ed. Agtb. Heeren Scheepenen hem hebben gecondemineerdt voor syn assurantheid teegen de Parnassijns, gevangen te syn 14 dagen op waeter en brood en *f* 25.— booiten voor het Gilde".

[1]) Plaatsgebrek verhindert ons hierover in bizonderheden te treden; zie echter Groot Placc. boek fol. 143 Art. 28; ordonnantie op de vleeschhal Art. 15; Repertoire op het Amptenboek fol. 248.

Onze Parnassijns hadden dus een prachtig wapen, waarmede zij hoopten zich van een gevaarlijken mededinger te kunnen ontdoen. Ook zij beklaagden zich bij de „Edele Heeren Burgemeesteren". Dezen konden geen gevangenisstraf uitspreken, omdat die straf voor een dergelijk geval slechts te Amsterdam kon toegepast worden [1]). Zij meenden Parnassijns echter toch te kunnen helpen en gelastten, dat genoemde slager terstond de stad moest verlaten, aan welk bevel natuurlijk ook gevolg werd gegeven.

Zonder eenige concurrentie kon de hal nu eenige jaren geëxploiteerd worden. Toen echter de banden, waarin de vrijheid geklonken was, geslaakt waren en de Israëlieten zich ook op godsdienstig gebied vrij konden bewegen, stoorde men zich veelal niet meer aan den uitgesproken ban en betrok men het vleesch van elders. Dit kwaad verergerde vooral, toen op 12 Juni 1814 een organiek besluit van Z. M. den Koning verscheen, waarbij in Art. 23 litt. *a* en *b* wordt bepaald, dat noch kerkbestuurders, noch geestelijken bevoegd zijn in eenig kerkelijk onderzoek omtrent de handelingen der leden, zoo in het godsdienstige als in het burgerlijke, op te treden. Daarmede was de macht van Parnassijns voorgoed gebroken; zij konden hunne gemeenteleden niet meer dwingen vleesch in de hal te koopen. Deze instelling begon daardoor te kwijnen; een bron van inkomsten voor de Gemeente zou spoedig uitgedroogd zijn en dit juist in een tijd, waarin de financiën zoo slecht stonden.

In dezen nood wendde men zich weder tot de stedelijke regeering, die nu, uitsluitend ten behoeve der Isr. Gemeente, op den Schiedamschen Dijk een huis aankocht, vroeger een stal van de Hoop, en deze tot Israëlietische vleeschhal liet inrichten. Bij „Publicatie" van 28 Dec. 1816 werd hiervan de bewoners der stad kennis gegeven. Den 1sten Januari 1817 werd de hal achter de Synagoge gesloten en de nieuwe geopend. In deze hal mocht slechts godsdienstig geoorloofd vleesch verkocht worden en dit moest voor ieder verkrijgbaar zijn, zonder dat echter iemand verplicht was daar te koopen. Hier werden nu „vleeschbanken" ingericht, waarvoor een bepaalde recognitie ten behoeve der „Stads Cassa" moest betaald worden. Ook nu nog bleven de inkomsten beneden de verwachting: terwijl de hal vroeger een bate van ± *ƒ* 5000.— opleverde, slonk dit bedrag langzamerhand tot ten hoogste *ƒ* 1200.—. Een der voornaamste oorzaken hiervan was de omstandigheid, dat vleesch werd ingevoerd, door een ander dan door den gemeente-sjochet geslacht.

Om hieraan paal en perk te stellen, wendden Parnassijns zich met een request tot den Koning, verzoekende, aan ieder, wien het ook zij, te verbieden binnen de Stad en Limieten de functiën van Israëlietischen beestensnijder uit te oefenen, alsmede, dat in de Israëlietische vleeschhal te Rotterdam geen ander vleesch, dan door den sjochet der Gemeente gesneden en onderzocht, zou mogen worden ingevoerd. Dit verzoek werd bij missive van 7 Mei 1825 door den Secretaris van het kabinet des Konings, ingevolge de bevelen van Z. M. van de hand gewezen.

Thans moesten Parnassijns zich in het onvermijdelijke schikken. Hoewel

---

[1]) Daar gold nl. de bepaling, dat ieder, die buiten de hal der Gemeente vleesch kocht of verkocht, voor de eerste reise gestraft zou worden met 14 dagen te water en brood zitten, voor de tweede reise met publieke geeseling. (Amst. Jaarb. 1897, bldz. 89).

het aantal leden met de uitbreiding der stad gestadig toenam, ging het halwezen zoodanig achteruit, dat in het jaar 1837 tot opheffing van deze, voor het godsdienstleven zoo noodige, voor de gemeentekas eens zoo voordeelige instelling, besloten werd.

Armwezen

Sedert het ontstaan der Gemeente berustte de zorg voor de armen bij Parnassijns, die in deze werkzaamheid werden bijgestaan door een Gabbai Tzedaka, een armen-opzichter. Teneinde deze werkelijk moeilijke betrekking, die men, wilde men niet in eene zware boete vervallen, moest aanvaarden, meer aanlokkelijk te maken, mocht deze opzichter eerst de vergaderingen van Parnassijns bijwonen, kreeg in het jaar 1757 zelfs stemrecht en onderteekende mede de van kerkbestuurderen uitgaande stukken.

Tot het jaar 1804 bleef het — laat ons het zoo noemen — Armbestuur op dien voet geregeld. In dat jaar werd de functie van Armbestuurder afgeschaft, omdat niemand zich meer met die moeielijke taak wilde of kon belasten. Toen kwam dus ook de armenzorg geheel voor rekening van Parnassijns en bleef dit tot het jaar 1838. Wel was op 27 Mei 1818 een Koninklijk besluit verschenen, gelastende, dat de gemeente-administratie van die der armen gescheiden moest worden, doch Parnassijns wendden zich met een rekwest tot den Directeur-Generaal voor de Zaken der Hervormde Kerk enz. en toonden aan, hoe nadeelig zulk eene regeling voor de Gemeente zou wezen.

Zij betoogden o. a., dat de inkomsten, vooral de contributie, zeer traag vloeiden, terwijl de macht ontbrak, de achterstalligen tot betaling hunner penningen te noodzaken; dat de dagelijksche inkomsten, ofschoon dikwijls voor speciale doeleinden bestemd, moesten dienen tot bestrijding van de loopende uitgaven, om daardoor het financiëel evenwicht te behouden; dat dit evenwicht verbroken zou worden, indien een afzonderlijk beheer der armenfondsen zou worden ingevoerd, hetgeen voorkomen kon worden door de administratie op denzelfden voet te laten, waardoor immers de armen toch niet werden benadeeld.

Deze redenen werden gebillijkt en zoo bleef de heerschende toestand gehandhaafd tot 1 Januari 1838, toen de splitsing van de gemeente- en armenadministratie een voldongen feit was geworden. Sedert dien datum dus is er sprake van een Nederlandsch Israëlietisch Armbestuur. Dit bestuur bestaat thans uit zes personen (de H.H. Mr. S. J. L. van Aalten, voorzitter, L. Andriessen, A. Davidson, Dr. J. Ph. Elias, M. Marx en H. Vles), waarvan drie uit den Kerkeraad en drie op voordracht van het fungeerend Armbestuur door den Kerkeraad, maar niet uit zijn midden, gekozen worden uit eene nominatie, die voor iedere vacature uit twee personen bestaat.

Het Armbestuur heeft tot hoofddoel van zijn beheer: tegemoetkoming in den dringenden nood der armen en hunne zedelijke aanmoediging tot neringen, arbeid en eerlijke kostwinning. In zijne financiëele behoeften voorziet dit bestuur door opbrengst van collecten, renten van kapitalen, particuliere bijdragen en subsidiën, zoowel van de Kerkelijke als van de Burgerlijke Gemeente. Deze laatste subsidie geldt als sluitpost op de begrooting, die ieder jaar bij het Stedelijk Bestuur

moet worden ingeleverd. Door die subsidie ontheft de Burgerlijke Gemeente zich van de zorg voor niet-diaconale joodsche armen en zieken, die anders ten laste van het Burgerlijk Armbestuur zouden komen en wier aantal zeer belangrijk is.

Terwijl thans directe steun van de Stedelijke Gemeente genoten wordt, was deze hulp voorheen van meer indirecten aard en bestond in 1690 (Res. Vroedsch. 8 Mei 1690) in het vrijstellen van het betalen van stads-accijns van turf „tot 300 tonnen"; in de Staten-vergadering van 21 November 1698 werd door tusschenkomst van de vroedschappen besloten, vrijdom van import op turf toe te staan tot een hoeveelheid van 4000 tonnen (zie ook res. Vroedsch. 22 Dec. 1694 en 8 Maart 1695). Werkelijke financiëele hulp werd echter pas verkregen in 1799.

In dat jaar richtten Parnassijns (zie Resol. v. d. Municipaliteit van 21/11 1799 fol. 221 v°.) tot de stedelijke regeering het verzoek, „1e wekelijks gedurende de tijd van een jaar of anders tot zoolang, totdat het generaal Armbestuur over deze Republiek volgens de tegenwoordige staatsregeling in werking zal zijn gebracht tot onderhouden van zoodanige armen, welke binnen deze stad geboren zijn, een bijdrage te mogen ontvangen", en 2e „teneinde de requestranten de meest noodzakelijke schulden van hun kerkgenootschap wegens verstrekte onderhoud van hunne armen zouden kunnen betalen een somma van twee duizend vierhonderd gulden."

Omtrent dit verzoek wordt den 5den December 1799 besloten, de Gemeente, te rekenen van 26 November (1799) toe te kennen gedurende vijf weken een som van ƒ 75.— per week, verder ƒ 50.— per week, terwijl het sub. 2 gedane verzoek werd afgewezen. Sedert 1800 dus geniet de Gemeente, thans het Armbestuur, eene subsidie uit de kas der Stedelijke Gemeente, welke subsidie tot 1826 ƒ 2600.— bedroeg, in dat jaar tot ƒ 2800.— verhoogd werd en verder door de groote vermeerdering van het aantal joodsche armen nog herhaaldelijk verhooging moest ondergaan, (reeds in het jaar 1830 werd bij Resol. van B. en W. van 23 April 1830 de subsidie verhoogd tot ƒ 5466.—, berekend naar verhouding van het aantal Israëlieten, dat toen, volgens de jongste volkstelling, 2561 bedroeg) terwijl zoo nu en dan eene buitengewone wintertoelage verstrekt werd, zooals b.v. in 1840, toen het Armbestuur op zijn verzoek om eene buitengewone toelage een som van ƒ 600.— kreeg.

Afgezien van dezen steun van Gemeentewege werd het Kerkbestuur sedert 1809 in de gelegenheid gesteld, hare inkomsten op andere wijze te vermeerderen. Bij dispositie van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 15den van Lentemaand van dat jaar, Litt. A, werd ook aan de Israëlietische Gemeente toegestaan, ten behoeve van de armen hunner Gemeente te collecteeren, „met last aan de Gemeentebesturen, om voor het doen dezer collecten geen onderscheid daar te stellen, maar hun op den voet, zooals zulks bij verschillende Christelijke Gemeenten plaats heeft, daarmede te laten voortgaan."

Die collecten brachten en brengen jaar op jaar een belangrijke som in de gemeente-, thans armenkas. Zij getuigen van de liefdadigheid onzer stadgenooten, die den joodschen arme even liefdevol gedenken als hunne eigen behoeftige geloofsgenooten. Van joodschen kant werd in den loop der tijden al het mogelijke gedaan, deze geldinzamelingen vruchtdragend te doen zijn. Daartoe werd den

30sten Januari 1853 eene vereeniging van collectanten opgericht, waarvoor in 1866 door het Israëlietisch Armbestuur een reglement werd vastgesteld. Bij dat reglement werd de stad verdeeld in 26 afdeelingen of wijken, waarin gecollecteerd moest worden. De genoemde nuttige vereeniging — die thans niet meer bestaat — had ten doel voor de benoodigde collectanten te zorgen. Sedert de opheffing van deze vereeniging geschieden de collecten, die gewoonlijk iedere drie maanden met toestemming van B. en W. aan de huizen der ingezetenen gehouden worden, door bezoldigde collectanten.

Toch blijken de ontvangsten nog steeds niet voldoende, de uitgaven te dekken. Het Armbestuur heeft ook zulk een groot en steeds grooter wordend aantal armen geheel of gedeeltelijk te onderhouden en kan bij zijn hoogst moeielijk, gewoonlijk ook ondankbaar werk niet bereiken, wat het zoo gaarne wenscht: geheele stoffelijke en moreele opheffing uit den veelal diepen staat van verval, waarin zoovele behoeftigen verkeeren.

Geldelijke steun wordt — terecht — zoo min mogelijk verstrekt: wat door steun niet kan verkregen worden, behoort op eene eerlijke wijze te worden verdiend. 't Niet verschaffen van geldelijken onderstand dus moet prikkelen tot arbeid. Niet altijd echter wordt door de bedeelden het juiste, het meest gepaste middel gekozen om door eerlijken handenarbeid of anderszins te verkrijgen, wat voor de levensbehoeften noodig is. Nog steeds vindt een groot deel van de behoeftige Israëlieten een middel van bestaan in den straathandel met al de aankleve van dien. Tot dien handel worden veelal ook de kinderen — meisjes zoowel als jongens — opgeleid, en — moge dit de financiëele toestand in het huisgezin wellicht eenigszins verbeteren, het valt sterk te betwijfelen of dit ook een gunstigen invloed heeft op den moreelen toestand.

De armoede bleef en blijft echter in vele gezinnen heerschen. Soms moge „de handel" — en vooral wordt die in vruchten gedreven — ook al „vruchten" opleveren, dikwijls heerscht hier en daar nog bittere nood.

Van de zijde der gemeenteleden werden nu, om in den nood zooveel mogelijk te voorzien, van lieverlede verschillende vereenigingen opgericht, alle met het ééne hoofddoel: den arme te steunen.

Van de vroeger tot dit doel opgerichte, doch niet meer bestaande vereenigingen, is weinig bewaard gebleven. Zelfs hunne namen zijn niet meer bekend. Slechts ééne vereeniging, waarvan het in sierlijke Hebreeuwsche letters geschreven reglement nog in het Archief der Israëlietische Gemeente berust, kan vermeld worden en dit vooral om de eigenaardige wijze, waarop zij werd opgeheven.

Een aantal gemeenteleden had in of vóór het jaar 1768 de vereeniging „Kether Thora" (kroon der wet) opgericht, met het doel, leeroefeningen te houden op de avonden van Hosanna Rabba en het Wekenfeest, en gelduitdeelingen tegen het Paaschfeest, teneinde in de kosten van Paaschbrood tegemoet te komen, waarom zij dan ook kortweg de Matsa-Gebra (vereeniging voor Paaschbrooden) genoemd werd. Ook vele bedeelden waren lid dezer vereeniging. Buiten medeweten echter van de toen zoo machtige Parnassijns was een en ander geschied. Toen nu bleek, dat bij de bijeenkomsten, op genoemde avonden gehouden, ook

koffie en gebak werd rondgediend, werden bestuurderen der vereeniging voor Parnassijns ter verantwoording geroepen.

Naar het schijnt hadden de bestuurders zich niet eerbiedig tegenover Parnassijns gedragen, hetgeen tengevolge had, dat, wegens deze goetspo (brutaliteit) de vereeniging eenvoudig werd ontbonden, waarvan, met omkleeding der redenen, terstond afkondiging ter Synagoge werd gedaan. Tevens werd toen besloten, dat geene vereeniging zou mogen opgericht en zelfs in de huizen van particulieren geene samenkomsten gehouden mochten worden, dan met voorkennis van Opperrabbijn en Parnassijns. De overtreders van dit besluit zouden, evenals de leeraar, die de samenkomsten zou leiden, gehouden worden voor weerspannigen en zij zouden gestraft worden, zooals men „een rebel tegen de Gemeente" behoort te straffen.

Titelblad van het reglement der vereeniging Kether Thora, gereproduceerd naar het handschrift in het archief der Joodsche Gemeente

Belangrijk daarentegen is het aantal vereenigingen of genootschappen, thans bestaande, die alle zonder steun van eenige corporatie werken en in hunne middelen slechts door contributiën of andere bijdragen voorzien en alle de belangen der armen behartigen.

De namen van die vereenigingen — voorzoover ons bekend — laten wij hier volgen met eene, zooveel mogelijk beknopte, nadere omschrijving:

1. Vereeniging tot ondersteuning van Israëlietische kraamvrouwen, opgericht 28 Augustus 1848; doel: behoeftige vrouwen minstens gedurende de eerste negen dagen na hare bevalling met levensmiddelen of geld, of met beide, te steunen.

2. Vereeniging ter verpleging van minvermogende Israëlitiesche kraamvrouwen; doel: daar, waar zulks noodig blijkt, kraamkind en moeder van behoorlijke kleeding en ligging te voorzien.

3. „Damesfonds"; doel: het verschaffen van behoorlijke kleeding aan behoeftige kinderen der Israëlietische kosteloozе Godsdienstschool. Deze vereeniging (zeer waarschijnlijk een uitvloeisel van een reeds in 1817 bestaan hebbende vereeniging, die ook ten doel had, behoeftige kinderen, welke de „schrijfschool"

bezochten, van de noodige kleedingstukken te voorzien, opdat zij, zonder zich voor hunne kleeding te moeten schamen of daardoor aanstoot te geven, het maatschappelijk onderwijs zouden kunnen volgen) belastte zich oorspronkelijk ook met het doen opleiden van geschikte meisjes, die de maatschappelijke- en godsdienstschool met eervol ontslag hadden verlaten, voor eenig vak, vooral voor naaister of modiste. Door de oprichting van de hierna te noemen vereeniging „Armenzorg" echter voorziet het „Damesfonds" slechts — voorzoover de geldmiddelen zulks gedoogen — in de behoefte aan kleederen.

4 en 5. Leenfonds en Tzedaka Beséther (weldoen in 't geheim); doel: het verschaffen, onder bepaalde voorwaarden, van rentelooze voorschotten voor het drijven van handel.

6. Vereeniging tot steun bij stille armoede; doel: het verleenen van bijstand aan die hulpbehoevenden, die in stilte lijden en wier eergevoel hen verbiedt, hunne armoede te openbaren.

7. Soepcommissie; doel: het verstrekken in het barre jaargetijde van warme, op ritueele wijze toebereide spijzen, minstens driemaal per week.

8. Commissie tot het verschaffen van paaschbrooden; doel: waar noodig, ten behoeve van het Israëlietisch Paaschfeest in de behoefte aan paaschbrood te voorzien.

9. Israëlietische kindervoeding; doel: het verschaffen van spijzen, voor kinderen van den Israëlietischen Godsdienst geoorloofd. Terwijl deze uitdeelingen oorspronkelijk slechts tweemaal in de week en alleen in den winter plaats hadden, kon deze vereeniging, vooral door de welwillendheid van B. en W., die daartoe een lokaal kosteloos disponibel stelden, haar werkkring aanmerkelijk uitbreiden. Thans wordt aan een groot aantal kinderen — afwisselend tusschen 80 en 200 — op Maan-, Dins-, Woens- en Donderdag een warm middagmaal verstrekt, terwijl de meest behoeftigen in den zomer iederen dag (behalve Zaterdag) van brood en melk voorzien worden. Behalve dit alles draagt de vereeniging ook nog bij in de kosten van versterkende middelen, ten behoeve van kinderen, uitgezonden door:

10. De Israëlietische Gezondheidskolonie. Deze vereeniging, in 1895 opgericht met het doel, behoeftige kinderen van den Israëlietischen Godsdienst geheel kosteloos of, bij meervermogenden, tegen eenige vergoeding, zoo dit noodig blijkt gedurende eenige weken per jaar van de zee- of boschlucht te doen genieten, zag zich in den betrekkelijk korten tijd van haar bestaan in 1905 reeds in de gelegenheid gesteld te Ter Heijde een eigen huis te stichten ter opneming van hare „kolonisten". Dezen blijven ook na hunne terugkomst onder toezicht van het bestuur, opdat de door de uitzending verkregen resultaten niet verloren gaan.

11. Hachnasath Kalla (uithuwen van bruiden); doel: waar noodig en mogelijk, het verschaffen van financiëelen steun aan paren, die zich in het huwelijk wenschen te begeven, en op wier levensgedrag geen smet kleeft.

12. Menachem Abelim (Troost der treurenden); doel: rouwbedrijvenden gedurende de treurweek met een bedrag in geld te steunen, het plaatsen van zerken op het graf van afgestorven leden, uitreiking van geld ten behoeve van het Paaschfeest, het houden van godsdienstoefeningen bij treurenden en op de

avonden van het Wekenfeest en Hosanna Rabba (de zevende avond van het Loofhuttenfeest).

13. Centrale vereeniging tot verbetering der Armenzorg in de Israëlietische Gemeente te Rotterdam. In het jaar 1890 was, onder voorzitterschap van den Heer B. Oppenheimer, eene vereeniging tot bevordering van Joodsche belangen opgericht. Uit en door die vereeniging werd in het jaar 1894 eene commissie benoemd tot onderzoek van den toestand der armen. Door die commissie werd een rapport uitgebracht, tengevolge waarvan deze vereeniging ophield te bestaan en de „Centrale" werd opgericht. Haar doel, in Art. 2 der Statuten omschreven, is: armoede te voorkomen en te bestrijden door middelen, welke duurzame verbetering medebrengen. Aan deze vereeniging werd een afdeeling voor ambachten en werkverschaffing, een kookcursus, benevens een bibliotheek verbonden. Reeds in 1902 werden door de afdeeling ambachten 17 meisjes en 9 jongens opgeleid voor de meest verschillende vakken, zooals: mode- en costuumnaaister, bewaarschoolonderwijzeres, machinaal breien, schoenenstikster, fijnstrijkster, kinderjuffrouw, horlogemaker, goudsmid, meubel- en schoenmaker, kantoorbediende, zoomede voor industrie-, ambacht- en muziekschool.

14. Vereeniging „Montefiore". Terwijl al de bovengenoemde vereenigingen in meerdere of mindere mate de belangen hunner geloofsgenooten, inwoners onzer stad, behartigen, zag men sedert het jaar 1882 het aantal behoeftige Israëlieten van elders komende, met den dag toenemen. En onder welke omstandigheden! Tot schande voor onzen tijd waren in het groote Czarenrijk voor de Israëlieten weder dagen aangebroken, die herinnerden aan de wreede vervolgingen, waaraan zij in vroegere eeuwen hadden blootgestaan.

Beroofd van hunne bezittingen, wreed vervolgd, hier en daar gruwelijk mishandeld, moesten duizenden en duizenden hun vaderland verlaten en in den vreemde een toevluchtsoord zoeken. Zoo kwamen ook velen dier ongelukkigen te dezer stede aan, om zich òf metterwoon hier te vestigen, òf na enkele dagen van rust naar het werelddeel aan de overzijde van den Oceaan, naar Amerika te begeven. Hier kwam de liefdadigheidszin van den Nederlandschen jood en niet-jood op het schoonste uit. Overal in den lande werden comité's opgericht met het doel, de hulpbehoevenden te steunen, te toonen, dat er nog menschen op de wereld waren, in wie edeler gevoelens leefden. Die hulp echter kon niet afdoende wezen: men moest de gelegenheid hebben, de emigranten een onderkomen te verschaffen, waar zij van hunne vermoeienissen konden uitrusten, waar zij zich konden voorbereiden voor het vervolgen van de groote reis naar voor hen onbekende streken.

Daartoe werd de vereeniging opgericht, die den naam zou dragen van den grootsten, van den wereldberoemden philantroop onzer dagen, van Sir Mozes Montefiore. In 1883 werd zij opgericht, in 1884 vervoerde zij 173 emigranten, in 1900 had zij tot heden het grootste aantal, 5053 personen, te verzorgen, omdat sedert dat jaar ook een groot aantal Rumeensche Israëlieten hun onherbergzaam vaderland moesten verlaten. Sedert het jaar 1884 tot en met 1905 werden door deze vereeniging 32182 personen vervoerd, waaronder van de jaren 1900—1905 niet minder dan 16328 Rumeenen.

De enorme geldsommen, voor het steunen van zoovele duizenden noodig, werden verkregen door groote bijdragen van de Alliance Israëlite (van welk wereldverbond ook te dezer stede een bloeiende afdeeling bestaat), door contributiën en door het houden van collecten langs de huizen der ingezetenen. Veel steun echter mocht verkregen worden door bemiddeling van Burgemeester en Wethouders, die geheel kosteloos lokalen beschikbaar stelden tot het tijdelijk herbergen der vele landverhuizers, terwijl ook de stoomvaartmaatschappijen, die zich met het vervoer der arme reizigers belasten, de meest mogelijke inschikkelijkheid toonen.

In weerwil van al deze vereenigingen, op wier bestaan wij gaarne en met zekeren trots wijzen, omdat zij een schoon beeld geven van den liefdadigheidszin van de leden onzer Gemeente, blijft de taak van het Armbestuur, boven omschreven, nog steeds moeielijk en blijft ruime financiëele steun voor dit bestuur nog steeds onontbeerlijk.

Ziekenhuis en Oudelieden-Gesticht

Reeds in de vroegste tijden hadden zich in onze gemeente vereenigingen gevormd van godsdienstige, edeldenkende, menschlievende mannen en vrouwen, die een groot deel van hun beschikbaren tijd, veel van hunne krachten, zelfs meermalen ook van hunne geldmiddelen ten dienste van den lijdenden geloofsgenoot stelden. Aan dat edel streven hadden de vereenigingen Bikkoer Goliem (ziekenbezoek), Gemiloeth Gasadim (uitoefening van weldadigheid), Menachem Abelim (Troost voor treurenden) en Tachriegin (doodskleederen) hun ontstaan te danken.

Terwijl de drie laatstgenoemde vereenigingen, ofschoon door den drang der tijdsomstandigheden op andere wijze dan voorheen, nog steeds haar menschlievend werk voortzetten, kon de eerstgenoemde vereeniging ophouden te bestaan. Vroeger immers was zulk eene vereeniging hoogst noodig: alle zieken moesten thuis verzorgd worden; opneming in een niet-joodsch ziekenhuis stuitte op ernstige godsdienstbezwaren, die men toen veel meer liet gelden dan thans. Slechts krankzinnigen werden in het dolhuis verpleegd en voor zulk een patient, zooals uit eene verklaring van 14 Menachen 5547 (= 1787) blijkt, moest een bedrag van *f* 104.— per jaar vergoed worden.

Op welke wijze oorspronkelijk in de geneeskundige behandeling der armen voorzien werd, is ons ten eenemale onbekend: de geraadpleegde archiefstukken gaven daaromtrent niet de minste opheldering. Eerst in het jaar 1789 wordt gewag gemaakt van de aanstelling van eenen dokter, zekeren Benedictus Feibelman uit Berlijn, die voor den tijd van zes jaren wordt benoemd en, tegen eene vergoeding van *f* 150.— en 30 vaten turf per jaar, „de gemeente-ambtenaren en overige armen" moest behandelen. Met 1 Januari 1793 echter werd deze medicus reeds vervangen door Dr. Salomon Davids, die voor zijne goede diensten een salaris van *f* 260.— per jaar genoot.

Bij de voortdurende toeneming van het ledental kon de gemeente echter niet altijd zonder ziekenhuis blijven. Reeds in 1798 werd bij de stedelijke regeering door de „gecommitteerden" (zie bldz. 70) op stichting van zulk eene inrichting

aangedrongen, doch tevergeefs. Men beschouwde de zaak als: „mere domesticque."

Nog eenige jaren bleef deze belangrijke zaak hangende, totdat eindelijk in het jaar 1806 gekocht werd een pand en erve, „staande en gelegen aan de Westzijde van de Schiedamsche Dijk binnen deze stad, belend ten Noorden Nicolaas van Beeftingh, ten Zuiden de Schotsche Diaconie, strekkende voor van de straat tot achter in de Vestsloot, ten prothocolle geregistreerd op N°. 1247 D en in de verponding of grondlasten bekend onder Lett. C N°. 552."

Op 18 Juli 1806 was dit huis, dat het eerste gasthuis binnen onze gemeente was, ten behoeve der zieken aangekocht. Hoe de inrichting van dit ziekenhuis was, aan welke regelen de verpleegden onderworpen waren, hoe het bestuur oorspronkelijk was geregeld en wie de eerste bestuurderen waren, is ons onbekend gebleven. Uit een schrijven aan den Maire van den 4den van Sprokkelmaand 1811 blijkt slechts, dat hier toen was „een gesticht ter hulp van arme zieken, dat wordt bestuurd door vijf directeuren, één secretaris en zes directrices, voor het huishoudelijke door een vader, een moeder en twee bedienden." In dat jaar, dus vijf jaar na de oprichting, dreigde het gesticht reeds ten onder te gaan, omdat men toen voor een tekort van *f* 5 à *f* 6000.— stond. Trouwens, dit behoeft geen verwondering te baren, als men weet, dat in de geldmiddelen slechts voorzien werd door wekelijksche bijdragen van gemeenteleden, zonder eenige verdere subsidie. Vandaar dat men, hoezeer de nood ook drong, wegens gebrek aan middelen nog steeds moest „afzien van een gesticht ter bezorging van oude behoeftige ledematen."

De vrees, dat men, wegens de benarde financiëele omstandigheden tot sluiting van het gesticht zou moeten overgaan, werd bewaarheid: na verkregen verlof van Gedeputeerde Staten werd het pand in 1820 verkocht voor een som van *f* 4000.—, waarvan *f* 2700.— moest dienen tot aflossing van hypotheken en het resteerend bedrag tot dekking van kosten voor het maken van een brug, hek en heining voor de begraafplaats.

In 1827 was de Gemeente echter weer een Gasthuis rijk, zooals blijkt uit een schrijven van den Staatsraad, op 20 November 1827 aan Parnassijns gericht. Dit huis, waarvan wij de juiste ligging uit gebrek aan bescheiden niet nader kunnen bepalen, was een huurhuis.

Daar hier de verzorging en verpleging echter zeer veel te wenschen overlieten, zagen velen zich genoodzaakt, zich in het stedelijk ziekenhuis te doen opnemen.

Hier werden ook die zieken verpleegd, die wegens gebrek aan plaatsruimte in het joodsche gasthuis geen opneming konden vinden. Teneinde nu zooveel mogelijk in de godsdienstige behoeften der patienten te kunnen voorzien, richtten Parnassijns zich tot Burgemeester en Wethouders met het verzoek, in het ziekenhuis een afzonderlijke inrichting te doen maken tot het bereiden van ritueel geoorloofde spijzen. Dit verzoek werd echter bij missive van 29 Augustus 1832 van de hand gewezen, maar toestemming verleend, voor joodsche patienten geoorloofde spijzen in het ziekenhuis te doen brengen. Deze toestand duurde voort tot het jaar 1837. Op Vrijdag 3 November van dat jaar [1]) had de inwijding plaats van

[1]) Zie L. Borstel in Israëlietische Almanak voor het jaar 5619, bldz. 6.

een nieuw gesticht, staande aan de Hoogstraat, wijk 10, N°. 7. Door verschillende bijdragen was men tot aankoop en inrichting van dit gesticht, dat den naam „Mechon Hatsédek, verblijf der weldadigheid," verkreeg, in staat gesteld.

Tot 1 Januari 1838 was de leiding opgedragen aan Parnassijns, die hierin werden bijgestaan door eene commissie van directrices, bestaande uit de dames E. Ezechiels, J. Nathans en L. L. Jacobson. De geneeskundige behandeling werd toevertrouwd aan de Heeren L. Levie, Med. Doct. en P. J. van Wageningen, Chirurgijn. Tot binnenvader en -moeder werden J. Mosenthal en echtgenoote aangesteld.

Toen de kerkelijke administratie van die van het Armwezen gescheiden werd, werd de leiding van het gesticht opgedragen aan de Armbestuurders E. Ezechiels, M. L. Levisson en Iz. van Raalte. In den loop der jaren 1838—1840 werden de huishoudelijke en financiëele aangelegenheden, de verhouding tot het

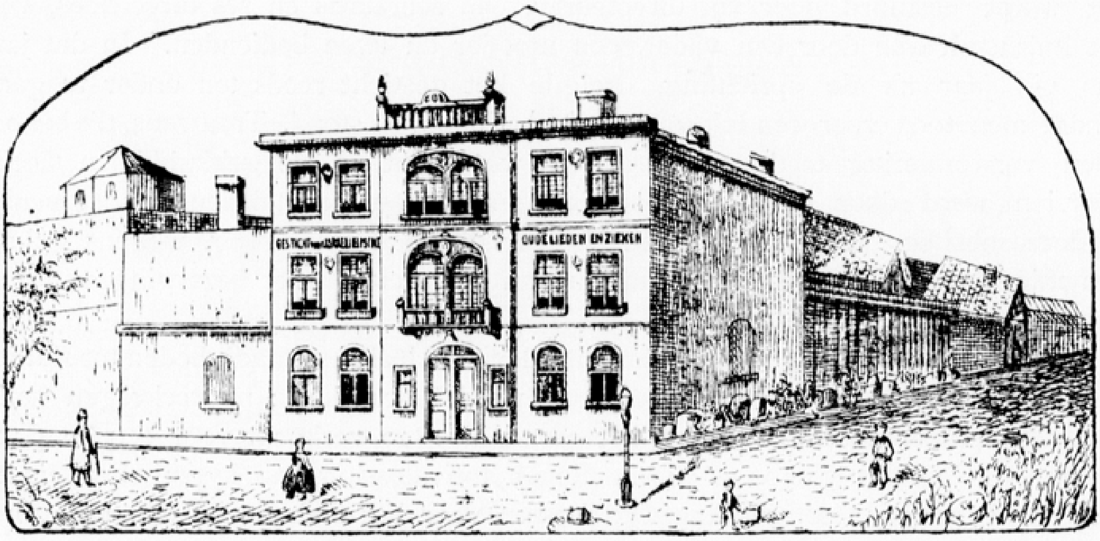

Het Oudelieden-Gesticht aan de Houtlaan

kerkbestuur, de reglementen voor het gesticht, de salarissen enz. geregeld. Sedert het jaar 1840 wordt de inrichting voor zieken en oudelieden — want ook dezen werden in het gesticht opgenomen — geheel zelfstandig door, althans onder leiding van het Armbestuur, beheerd.

Intusschen was het aantal Israëlieten gestadig toegenomen. Bedroeg dit bij de vestiging van het gesticht aan de Hoogstraat (in ronde cijfers) 3300, in 1865 was het tot 4800 gekomen en in 1870 tot ruim 5200 zielen gestegen (zie verslag van het gesticht voor Israëlietische Oudelieden en Zieken over de jaren 1860—1870). Met dezen aanwas vermeerderde natuurlijk ook het aantal armen: had dit in 1846 nog 6 à 700 personen bedragen, in 1873 moesten ruim 1700 personen bedeeld worden. Een gevolg van een en ander was alweder de behoefte aan uitbreiding der bestaande inrichting, waartoe echter een geheel nieuw pand moest aangekocht worden. In 1864 deed zich daartoe eene geschikte gelegenheid voor en in dat jaar werd aangekocht een huis met de daarbij behoorende perceelen grond, gelegen aan de Houtlaan Wijk 14 N°. 728.

Op Zondag 15 April 1866 werd het nieuwe gebouw ingewijd en voor zijn doel in gebruik genomen, terwijl op Vrijdagavond 7 September d. a. v. in de gestichtskerk de eerste godsdienstoefening gehouden werd.

Evenwel kon ook deze inrichting niet in alle opzichten voldoen en dit vooral niet als ziekenhuis. Behoorlijke gelegenheid voor verpleging van lijders buiten die van het aan de inrichting verbonden oudelieden-gesticht bestond evenmin als een geschikte plaats tot het verrichten van eenige operatie. Ernstige zieken moesten buiten het ziekenhuis, in een der stedelijke inrichtingen verpleegd worden, zooals ook de operatiën buiten het gesticht moesten geschieden.

Het Oudelieden-Gesticht aan de Claes de Vrieselaan

Deze toestand bleef jaren achtereen voortduren, totdat eindelijk, vooral op aandrang van den verdienstelijken gestichts-chirurg Arts M. Polak en door medewerking van Regenten, in 1893 een operatiekamer werd ingericht, gelegenheid tot opneming van meer zieken werd gemaakt en de toenmalige niet-gediplomeerde, overigens zeer verdienstelijke ziekenmoeder vervangen werd door een verpleegster. Thans kwamen meer zieken in het gesticht genezing zoeken, de armen werden hier opgenomen en nu werd naast Arts Polak — die als chirurg aan het gesticht verbonden bleef en nog verbonden is — Dr. S. Thomas als gestichtsgeneesheer aangesteld.

Spoedig bleek nu echter de beschikbare ruimte te beperkt en moest dus naar eene andere gelegenheid worden omgezien om het gesticht geheel aan zijn doel te doen beantwoorden. Daartoe werd, nadat zeer belangrijke giften waren ont-

vangen, een strook gronds aangekocht en nu verrees binnen korten tijd een aan alle behoeften voldoend gesticht voor oude lieden met den ingang aan de Claes de Vrieslaan en een ziekenhuis met een ingang aan de Schietbaanlaan. Op den 29sten November 1899 werd de eerste steen gelegd door Mejuffrouw Jaqueline van Witsen en den Heer Alfred Marx, en reeds op 22 October 1900 had de inwijding van het gesticht plaats, terwijl in de Gestichts-Synagoge den 26sten October d.a.v. voor het eerst de dienst verricht werd.

Thans bevat het ziekenhuis een groote en een kleine operatiekamer, vier groote ziekenzalen, kamers voor klaspatienten, benevens reservezaal en reservekamers. Met den geneeskundigen dienst zijn belast de bovengenoemde Chirurg Arts M. Polak en Arts J. Voorzanger, terwijl voor de verdere behandeling en verpleging der zieken een hoofdverpleegster en zes verpleegsters dienst doen.

In welk eene groote behoefte het ziekenhuis voorziet, moge blijken uit het volgende staatje van verpleegden:

	Chir. vrouwen;	mannen;	totaal;		Intern. vrouwen;	mannen;	totaal;
1901	35	37	72	1901	39	32	71
1902	43	42	85	1902	52	27	79
1903	59	46	105	1903	52	41	95
1904	54	42	96	1904	53	31	84
1905	68	55	123	1905	63	42	105

Weeshuis

De meermalen te noemen „gecommitteerden", die zoovele schoone plannen koesterden, waarvan zoo weinig terecht was gekomen, hadden in hunne vergaderingen dikwijls ook het stichten van een weeshuis ter sprake gebracht, zooals zij ook wel aan het stichten van een oudelieden-gesticht hun aandacht hadden geschonken. Van al deze plannen, hoe schoon ook, kwam echter niets terecht. Voor Parnassijns, de rechtmatige hoofden der Gemeente, scheen de heerlijke taak weggelegd, al die stichtingen in het leven te roepen of te helpen in het leven roepen, welke den minderbedeelde tot steun moesten strekken. Tot die ongelukkigen, die dikwijls meer dan eenig ander ondersteuning behoeven, behooren voorzeker wel de weezen. Oorspronkelijk nu werden dezen op kosten der Gemeente, in een daartoe geschikt bevonden gezin uitbesteed, om daar tot op zekeren leeftijd, onder toezicht van het Kerkbestuur, te worden opgevoed.

Door een Koninklijk Besluit van 17 Augustus 1827 zou echter aan deze gemeentezorg een einde worden gemaakt. Bij bedoeld besluit werd nl. bepaald, dat weezen, die uit weldadigheidsfondsen geheel of gedeeltelijk onderhouden werden en van zes tot achttien jaar oud waren, naar de koloniale stichtingen van de Maatschappij van Weldadigheid moesten opgezonden worden. Deze bepaling gold alleen die kinderen, welke onderhouden werden uit fondsen, die ondersteuning genoten van Rijk, Provincie of Gemeente en niet van particulieren.

Dit voorschrift, hoe goed ook bedoeld, was voor de Israëlieten zeer ongunstig. Dit niet alleen uit een godsdienstig oogpunt, maar ook, omdat de omgeving,

waarin de Israëlietische kinderen, in die dagen vooral, leefden, zoo hemelsbreed verschilde met die, waarin zij nu zouden geplaatst worden.

Toen dan ook in het jaar 1832 twee kinderen, waarop het Koninklijk Besluit kon toegepast worden, hunne ouders moesten verliezen, achtte men den tijd tot handelen gekomen. Men wilde eene inrichting in het leven roepen, die alleen door schenkingen of jaarlijksche bijdragen bekostigd zou worden en welke tot opneming van weezen zou dienen, zoodat op dezen de bepalingen van het K. B. niet toepasselijk waren.

Binnen een jaar was het tot stand brengen van zulk eene inrichting verzekerd: reeds op 18 April 1833 kon aan Parnassijns worden meegedeeld, dat onder den naam Ezrath Jethomiem (hulp voor weezen) een „weezen-inrichting" was geconstitueerd, onder presidium van den Opperrabbijn E. I. Löwenstam, wiens medebeheerders waren de Heeren A. I. Polak, I. de Jongh, Isaac Benedictus, L. S. de Sterke en Lion L. Jacobson, Secretaris. In zijne werkzaamheden werd dit bestuur bijgestaan door de dames H. Löwenstam—Jacobson en E. Polak—Van Goch [1]).

Het oorspronkelijk plan van dit bestuur was ouderlooze kinderen op te nemen. Dit slechts is het eenige wat tot ons gekomen is van de eerste vijftien jaren van het bestaan der inrichting. De archieven uit dien tijd zijn òf niet behoorlijk aangevuld òf verloren gegaan. Eerst sedert het jaar 1848 zijn de inlichtingen meer volledig. Op 3 September van dat jaar rapporteert de President: „een huis op het Kwakernaat in besprek te hebben", hetwelk werd goedgekeurd. Tevens werd bepaald aan Parnassijns ontslag van hun huurhuis te vragen, omdat de bekrompen lokaliteit, bij het vermeerderen van kweekelingen, het bewonen daarvan langer ondoenlijk maakt. Dit huurhuis was gelegen in de Boompjes, in de nabijheid der Synagoge. Het huis aan het Kwakernaat (Wijk 9 N°. 24) werd op 1 November 1848 plechtig ingewijd onder bestuur van A. Kaufman, Voorzitter, J. A. Polak Jr., thes., N. van Westenborgh, A. I. de Jongh, H. G. de Groot en de dames Wed. de Jongh, D. J. Valk en S. van Westenborgh. Secretaris was toen de Heer A. D. Sanson.

Slechts 2½ jaar bleef het weeshuis daar gevestigd. In weerwil van geldgebrek, waarin voorzien werd door bijdragen van vereenigingen en het maandelijks collecteeren met gesloten bussen, werd in Juni 1851 overgegaan tot aankoop van het pand Oppert N°. 243 wijk 6, voor ƒ 7250.—. Tot dekking van deze en andere uitgaven, voortvloeiende uit eene geheel nieuwe inrichting van het huis, werd eene rentelooze leening ad ƒ 8500.— aangegaan, in aandeelen van ƒ 100.—, voor splitsing vatbaar. Met het plaatsen dezer leening maakten zich vooral verdienstelijk de Heeren E. Pool, I. Stad, M. Speyer en S. de Hoop, ter wier eere in het huis een gedenksteen werd geplaatst als blijvende herinnering aan den bijstand door hen verleend. Toch moest, om alle kosten te dekken, een hypotheek worden genomen van ƒ 2000.—, rentende 4 pCt.

In 1875 onderging het gesticht door verbouwing eene belangrijke verandering.

[1]) De volgende mededeelingen werden ons welwillend verstrekt door den Heer Arts M. Polak, Voorzitter van Regenten.

Ook na deze verbouwing kon het nog niet aan alle eischen, een weeshuis gesteld, voldoen. Door aanzienlijke bijdragen van gemeenteleden daartoe in staat gesteld, werd het tegenwoordig weeshuis, gelegen Mathenesserlaan N°. 208, opgebouwd door de H.H. van Loenen en Millenaar, naar een plan van den Architect Molenbroek. Op 30 Mei 1897 werd de eerste steen gelegd door Mejuffrouw Constance van den Bergh en den Heer Ernest Polak en op 26 April 1898 werd het nieuwe gesticht plechtig ingewijd.

In de laatste 25 jaren werden in deze verschillende gebouwen in het geheel 76 ouderlooze kinderen verpleegd, waarvan 48 jongens en 28 meisjes. Het grootste aantal, dat tegelijk verpleegd werd, bedroeg 28. De gezondheidstoestand is over het algemeen zeer gunstig te noemen. In de laatste kwart eeuw overleden één jongen en één meisje.

Het Weeshuis aan den Oppert

Voor de verpleging van zieken beschikt het weeshuis over twee ziekenkamers. Bij ernstige gevallen geschiedt de verpleging in het Ned. Isr. Ziekenhuis. Gelukkig behoefde van dit gesticht nog weinig gebruik gemaakt te worden. De tijden van eten — het voedsel zelf — het opstaan en naar bed gaan — alles geschiedt volgens bepaalde, door regenten voorgeschreven en streng gehandhaafde regelen. Voor de reiniging van het lichaam wordt over twee van alle benoodigheden voorziene badkamers beschikt.

De kleeding is uniform, doch geen uniform. Terecht begrepen regenten, dat, waar het aantal weezen zoo gering is, er geen reden bestaat hen een kenteeken te doen dragen, dat veelal dienst doet om het medelijden op te wekken, maar ook het kind dikwijls op treurige wijze herinnert aan zijne afhankelijkheid, aan het leven door weldaden van anderen dan zijne ouders; dat het dikwijls tot voorwerp maakt van minder gewenschte nauwkeurige oplettendheid van zoogenaamde menschlievende bemoeizuchtigen. Het weeskind, in het Israëlietisch weeshuis opgevoed, is voor den oningewijde niet te onderscheiden van een kind, levende in een gewoon burgerlijk gezin.

Zoo burgerlijk de kleeding en verdere lichamelijke verzorging is, zoo burgerlijk is ook de geestelijke opvoeding. Tot het 13de of 14de jaar bezoekt het kind de inrichtingen voor gewoon of meer uitgebreid lager onderwijs, benevens de Israëlietische Godsdienstschool voor Burgerkinderen, terwijl door een huisonderwijzer les in de moderne talen en herhalingsonderwijs gegeven wordt. Na

het verlaten der school wordt de verpleegde opgeleid voor een vak, waardoor hij later, als hij zijn „tehuis" verlaten zal hebben, geheel zelfstandig in zijne eigen behoeften kan voorzien. De jongens kiezen over het algemeen kantoorwerkzaamheden, terwijl enkelen ook opleiding als meubelmaker, electriciën, bankwerker enz. genoten. De meisjes daarentegen kiezen het vak van naaister of modiste, doch ook wordt eene enkele aangetroffen, die zich voor onderwijzeres bekwaamde.

Terwijl de kosten voor zulk eene groote huishouding nogal belangrijk zijn, wordt de inrichting door geen enkele Kerkelijke of Burgerlijke corporatie financiëel gesteund. De inkomsten bestaan uit giften, legaten en wekelijksche contributie van leden. Voor deze contributie, die minstens 5 cent per week bedraagt, koopen

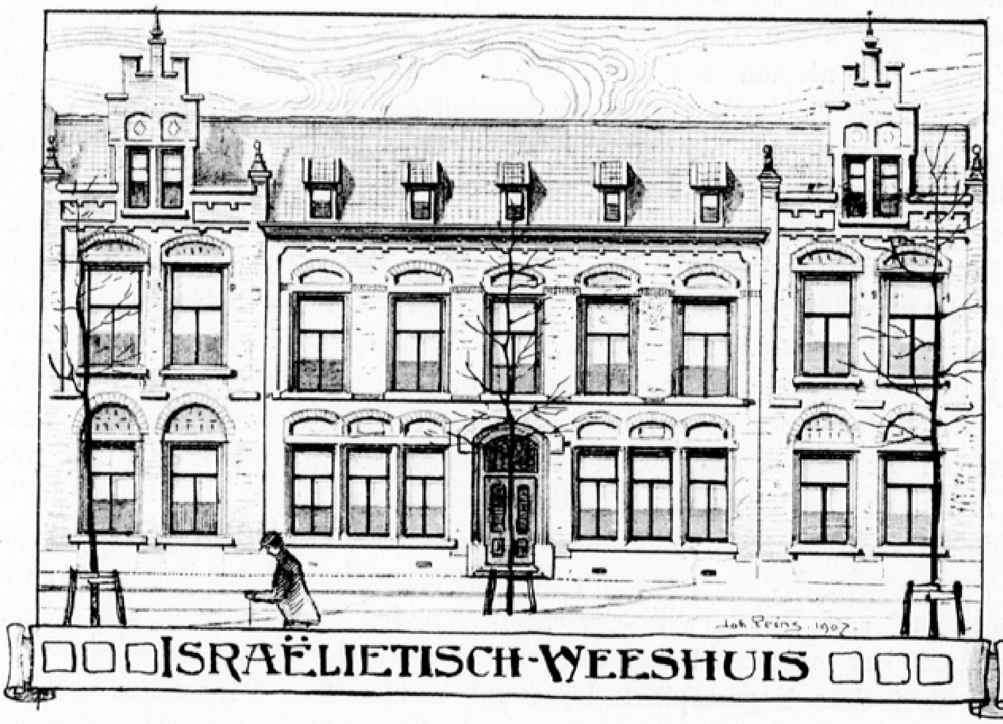

de leden zich het recht, hunne kinderen, zoo deze geheel ouderloos zijn, in het weeshuis te doen opnemen. Ook bestaat er nog gelegenheid tot opneming van halve weezen. Terwijl dezen vroeger opgenomen werden tegen eene vergoeding van ƒ 125.— per jaar, is deze som sedert de inrichting van het nieuwe gesticht verhoogd tot ƒ 150.— per jaar en ƒ 25.— inkoopgeld. Behoeftigen worden echter gratis opgenomen. De verpleegtijd voor „heele" weezen duurt tot het twintigste, voor „halve" weezen tot het achttiende levensjaar.

Het Bestuur wordt gevormd door vijf regenten en regentessen. Dezen kiezen zich uit de leden eene commissie van tien assumabelen, die het Bestuur bij het nemen van besluiten van zeer ingrijpenden aard ter zijde staan en voor welke commissie eenmaal per jaar van het gehouden beheer rekening en verantwoording wordt afgelegd.

Begraafplaatsen

Zooals bereids werd opgemerkt, gingen de verschillende begraafplaatsen, voorheen aan de Portugeesche Gemeente behoorende, aan de Hoogduitsche Gemeente ten gebruike over. Dit geschiedde zoowel met die in de Jan van Loonslaan als met die onder Crooswijk en met die aan den Hoogen Zeedijk gelegen. Deze laatste doodenakker was voorheen van den publieken weg gescheiden door een houten heining, welke echter, toen zij was omvergewaaid, volgens besluit van 3 Januari 1791 op kosten van het stedelijk bestuur door een muur vervangen werd. Dit besluit was genomen op den dag, waarop het desbetreffend request was ingediend.

Parnassijns, die „binnengestaan" waren, hadden van Burgemeesteren de mededeeling ontvangen, dat hun dit voorrecht was geschonken omdat „de joden zich tijdens de onlusten zoo goed gedragen hadden"; daarbij werd de wensch gevoegd, „dat zij zich ook verder zoo zouden gedragen" [1]). Nog zeer vele jaren, zelfs nog in 1820, werd van deze begraafplaats, die in 1773 geheel aan de Hoogduitsche Gemeente werd afgestaan, gebruik gemaakt.

Deze Gemeente, die dus voor het gewichtig belang, zooals de zorg voor een behoorlijke begraafplaats is, vele jaren steun vond bij de zustergemeente, had evenwel de verplichting, die op haar rustte, om n.l. in de behoefte aan een eigen begraafplaats te voorzien, niet uit het oog verloren.

Zij kon echter niet over de noodige middelen zoo ruimschoots beschikken, als dit bij de Portugeesche geloofsgenooten het geval was. Parnassijns wendden zich daarom tot de Vroedschap, die op 2 Januari 1737 besloot aan de Gemeente af te staan „in de Polder van Craelinge" een weer lands, aan deze stad toebehoorende en „zijnde het tweede stuk ten westen de Lijnbaan van de admiraliteit" onder voorwaarde, dat de gemeente hier op eigen kosten een heining zou moeten zetten en onderhouden, terwijl ophooging van den grond en het aanleggen van een pad met het onderhoud van een en ander ten laste van de stad zou komen. In 1773 was deze begraafplaats bijna vol, zoodat door Parnassijns het verzoek werd gedaan, de andere helft van die plaats, liggende aan de Westzijde van den Hoogen Zeedijk buiten de Oostpoort, vier voet te verhoogen. Ook dit werd toegestaan. Reeds den 16den Augustus 1777 echter, dus slechts vier jaar later, werd aan de stedelijke regeering meegedeeld, dat door toeneming van het aantal vreemdelingen het in 1773 opgehoogde kerkhof spoedig te klein zou wezen. Daar men nu den beschikbaren grond gaarne voor de „inboorlingen" wilde houden, werd een stuk land gevraagd, ± $^3/_4$ morgen groot, liggende in den voorpolder van Cralingen aan de N. O. zijde van de oude begraafplaats. Ook thans was het stadsbestuur welwillend genoeg, aan het door Parnassijns gedaan verzoek het oor te leenen, en was de Gemeente tot het jaar 1850 in de gelegenheid, hare lijken op eene afzonderlijke begraafplaats ter aarde te bestellen. Door aankoop

---

[1]) Deze enkele aanwijzing, die wij omtrent de houding der Israëlieten te Rotterdam gedurende den „Patriottentijd" konden vinden, bewijst o. i. voldoende, dat, zoo niet allen, dan toch verreweg de meesten hunner Oranjegezind waren.

van een naastgelegen strook grond werd die plaats in laatstgenoemd jaar uitgebreid, en wordt ook thans nog meermalen daarvan gebruik gemaakt, hoewel de Gemeente sedert het jaar 1895 in het bezit is van een uitgestrektheid gronds aan het Toepad gelegen en waar tot heden slechts lijken van volwassenen worden ter aarde besteld, daar kinderen nog steeds op de begraafplaats aan de Dijkstraat begraven worden. Op den 15den Maart 1895 werd de nieuwe begraafplaats voor het eerst aan hare bestemming gewijd door de ter aarde bestelling van Simon van Zwanenburg. Sedert werden daar 820 personen (580 congreganten en 240 geïmmatriculeerden) aan den schoot der aarde toevertrouwd.

De Israëlieten van en na 1795

Treurig in één woord was de toestand, waarin de Gemeente zich bevond, zoowel tijdens en vóór het jaar 1795 als nog jaren daarna.

De tijden van beroering hadden vooral op den toestand der Israëlieten een hoogst nadeeligen invloed uitgeoefend. Zij immers konden slechts leven van den handel, maar de zaken stonden stil, waaronder zoowel de meergegoeden als de minderbedeelden te lijden hadden. Bovendien was het onmogelijk zich op een of ander vak toe te leggen, omdat men nog altijd stuitte op dien voor de financiëele en moreele ontwikkeling der Israëlieten onoverkomelijken hinderpaal, op de macht der gilden.

De armoede met al haar gevolg waarde daardoor rond in de huisgezinnen der joden, die behalve hunne bijdragen in de algemeene lasten nog zoovele, dikwijls zware offers moesten brengen tot instandhouding hunner kerk. Die toestand verergerde vooral door den toevloed der vele armen, die zich van elders hier kwamen vestigen en met de vermeerdering van het aantal gemeenteleden vermeerdering van lasten veroorzaakten. Door een en ander gingen de financiën voortdurend achteruit en hadden de schulden in 1798 een buitensporig hoog bedrag bereikt.

Dit alles had de gemoederen verhit en Parnassijns zouden de dupe der geschiedenis worden. Al luider en luider werden de klachten, de ontevredenheid nam voortdurend toe, totdat eindelijk op verlangen van en door een aantal gemeenteleden eene commissie van twaalf personen benoemd werd, in naam om na te gaan, op welke wijze de Gemeente te redden zou wezen en, zoo mogelijk, hiertoe maatregelen te nemen, inderdaad echter om onderzoek te doen naar de handelingen van Parnassijns, die voor die commissie rekenschap moesten afleggen. En de geest van gelijkheid en vrijheid, hier tot een geest van verzet overgeslagen, nam zelfs zóó toe, dat voorgesteld werd, de z.g. „gedistingeerde regel", d. w. z. de bijzondere plaats, waar vroegere Parnassijns naast elkander begraven werden, af te schaffen en tevens de Parnassijns-bank in de Synagoge op te heffen, zoo dit althans ook in Amsterdam geschied was of zou geschieden.

De vergaderingen der bovengenoemde commissie, die altijd in het bijzijn van een groot aantal gemeenteleden plaats hadden en in het „pakhuis" onder de Synagoge gehouden werden, kenmerkten zich door de grootste wanorde. Meermalen kwam het tot scheldpartijen, soms bijna tot handtastelijkheden. Toch

bleven de commissieleden, die overigens door Parnassijns met de meeste welwillendheid behandeld werden, voet bij stuk houden. Zij wilden en zouden de Gemeente weder tot aanzien en grootheid brengen!

Om tot dit doel te geraken, wendden zij zich met verschillende adressen tot den Raad en de Municipaliteit, in een van welke adressen de onderteekenaars zich den langen titel gaven van „gecommitteerdens door de Joodsche Gemeente binnen deze stad geauthoriseerd tot zuivering en verbetering der domesticque wetten van dit kerkgenootschap, alsmede tot de provisioneele waarneming van alles hetgene hetzelve belangt en met de verbetering dier wetten in betrekking staat." (Bijlag. Res. van den Raad der Gem. en Minicipaliteit van 6/11 1797 tot 31/2 1798 N⁰. 42b). Overigens noemen zij zich in den regel „gecommitteerden der Joodsche Gemeente dezer stad" en was hun optreden van dien aard, dat het scheen, alsof Parnassijns alle macht verloren hadden. In eene afkondiging van 4 Januari 1798 krijgen zij trouwens machtiging, in naam der Gemeente te handelen niet alleen, maar ook alle boeken en bescheiden van Parnassijns te vorderen desnoods te eischen.

Na die machtiging begonnen de „gecommitteerden" hun werk en vroegen van de stedelijke regeering o.a.: voor hunne armen gelijkstelling met die van andere „gezindheden" alsmede een som van ƒ 6000.— als subsidie tot onderhoud der armen, die niet tot hunne Gemeente als armen behooren; bovendien eene stichting tot huisvesting van hoogbejaarde en gebrekkige armen en eene inrichting tot opvoeding van behoeftige weezen der Joodsche Gemeente; voor vleeschverbruik benoeming eener commissie uit den Raad, die met eene commissie uit adressanten of uit de leden der Gemeente, in conferentie zou treden over de bepalingen bij de domesticque wetten van hun kerkgenootschap ten aanzien der extra-ordinaire belasting op het vleesch; het inrichten van een afzonderlijke vleeschhal voor de joden, waarbij dezen hun vleesch zoowel aan christenen als aan joden kunnen verkoopen, waardoor de vleeschprijzen zouden kunnen dalen.

Bovenal echter werd meermalen gewezen op de groote armoede, waarin de joden verkeerden, dat n.l. van de 2500, die hier woonden, 11 à 1200 armlastig waren, daaronder begrepen de weezen, die wel is waar uit een fonds onderhouden werden, doch aan wier verdere opvoeding niets gedaan kon worden. Als redenen dier armoede werden opgegeven: de gilden; gebrek aan gelegenheid tot het leeren van ambachten; betaling van een en een half à twee stuiver van elk pond vleesch door iedereen, onverschillig wie, te betalen aan het fonds tot onderhoud der armen; vermindering van dit fonds „doordien velen zich thans niet meer aan de uitspraak van Parnassijns en geestelijken storen, omdat dit niet meer door den sterken arm ondersteund wordt en hun vleesch van elders laten komen," terwijl aan vermeerdering van inkomsten (bestaande, behalve uit huur van zitplaatsen en eenige andere kleinigheden, uit het „Pletten" — d. i. contributiegeld, en waaruit de Rabbi, twee voorzangers, twee zangers, twee kosters en het onderhoud der kerk moest bekostigd worden) niet viel te denken.

Wat de commissie gehoopt had, gebeurde niet. Zij dacht steun te krijgen van de regeering, doch die steun werd haar onthouden. Zij meende althans iets blijvends te kunnen scheppen en zich daardoor roem te verwerven, doch al hare

pogingen mislukten. De ontevredenheid, die zich eerst tegenover Parnassijns had geopenbaard, viel langzamerhand ook haar in ruime mate ten deel. In 1799 reeds trokken zich negen van de twaalf commissieleden terug, na verklaard te hebben, „dat zij alles in de beste orde hadden bevonden en geen slechte trouw bij Parnassijns hadden kunnen ontdekken, waarom zij voor de hun opgedragene functie bedankten en het verdere bestuur der Gemeente gerust aan Parnassijns konden toevertrouwen." Door tusschenkomst van den Opperrabbijn bedankten op den 27sten Siwan 5561 (1801) ook de overige commissieleden en was daardoor de eenmaal ernstig gestoorde vrede weder teruggekeerd.

Na jaren van tegenspoed werd het financiëel evenwicht weer hersteld en kon onze Gemeente in de laatste helft der vorige eeuw met recht onder de financiëel bloeiende gemeenten gerekend worden.

Ook de administratie werd op beteren voet ingericht. Was de aanstelling van een Secretaris in 1788 een eerste stap op den goeden weg, van lieverlede begon men in te zien, dat ook het bijhouden van boeken en het opteekenen van al het belangrijke, in Parnassijns-vergaderingen behandeld, voor eene goed ingerichte Gemeente onontbeerlijk was.

In 1804 begon men tevens met het aanleggen van registers van geboorte en overlijden. De aangifte van overlijden moest geschieden door een bediende van het begraafgenootschap; die van geboorte had plaats door de vroedvrouw, zoo deze jodin was, of anders door de baker. Verzuimde deze aangifte te doen, dan „mocht zij nooit weer uit bakeren gaan."

Evenwel waren alle maatregelen, in de eerste jaren van de 19de eeuw getroffen, en dit dikwijls onder vreemden invloed, niet van dien aard, dat de administratie in alle opzichten *goed* genoemd kon worden. Door het ontbreken van een behoorlijk reglement werd een goede gang van zaken ernstig belemmerd.

Op last van Zijne Ex. den Secretaris van Staat, d.d. 25 Juni 1814, begon men nu met het ontwerpen van een Concept-Reglement, dat ongeveer een jaar later, 7 Juni 1815, in eene vergadering van Parnassijns en Notabelen aan een nauwkeurig onderzoek werd onderworpen en daarna goedgekeurd, waarop het met een begeleidend schrijven den 9den Juni d. a. v. bij den commissaris voor kerkelijke zaken werd ingezonden en op 15 September 1815 door den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, gehoord het rapport van den Commissaris voor de Kerkelijke Zaken en gelet op „'t advies van de Commissie tot de Zaken der Israëlieten" en verdere stukken „door den Commissaris geproduceerd" werd goedgekeurd. Bij dit reglement, dat 295 Art. bevatte, verdeeld in twintig hoofdstukken, werd de naam „Hoogduitsche Joodsche" Gemeente afgeschaft en veranderd in „Nederlandsch Israëlietische Gemeente".

Tot die Gemeente werden gerekend alle Israëlieten, in de stad en in de gemeente Rotterdam woonachtig en werden dezen verdeeld in geïmmatriculeerde leden — d. w. z. zulke, die thans (1815) in de Registers zijn ingeschreven, met hunne ongehuwde zonen en dochters, benevens de weduwen van overledene geïmmatriculeerde leden — en in niet-geïmmatriculeerde leden of vreemden.

Het bestuur der Gemeente werd toevertrouwd aan een college van vier Parnassijns en een Parnas-Thesaurier. In buitengewone en in bij het reglement

voorziene gevallen moesten de Ouderlingen en Notabelen bijeengeroepen worden, die dan te zamen „den Grooten Kerkeraad" vormden.

Die kerkeraad moest bestaan uit: *a.* de leden der Commissie tot de Zaken der Israëlieten, leden der Gemeente zijnde; *b.* de fungeerende Parnassijns; *c.* vier ouderlingen; *d.* acht notabelen.

Tengevolge art. 11 van het besluit van den Souverein van den 17den Juni 1814, N°. 58, werden Parnassijns „voor de eerste reize door Hoogstdezelve op voordragt van de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken benoemd," verder moest de verkiezing des avonds van den tweeden of derden dag van het Loofhuttenfeest door den Grooten Kerkeraad en zulks bij volstrekte meerderheid van stemmen uit hun midden of buiten hunne vergadering plaats hebben. De ouderlingen daarentegen werden „de eerste reize" benoemd door den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken.

Op den 3den December 1815 werden de nieuwe functionarissen ter gemeentekamer onder toespraken van den Opperrabbijn en van het lid der Commissie tot de Zaken der Israëlieten, I. B. Benjamins, in hunne resp. waardigheden bevestigd. De eerste Groote Kerkeraad, volgens het nieuwe reglement samengesteld, bestond uit de Parnassijns: D. M. Ezechiëls, B. S. Sanson, I. S. de Vries, S. L. Samuels en S. L. Jacobson; de Ouderlingen: I. M. Levy Lavino, I. M. Beit, M. Symons en Z. Rippe; en uit de Notabelen: L. Davids, I. L. Jacobson, E. M. Ezechiëls, B. Symons, I. Nathans, L. S. Graveur, S. S. Sanson en S. Benedictus.

Nadat de plechtigheid der installatie, waarbij ook de Heeren I. Benedictus, E. D. Leons en I. Leman, resp. oud-Parnassijn en Notabelen tegenwoordig waren, was afgeloopen, begaf men zich naar de Hoofdsynagoge „teneinde voor het avondgebed 's Heeren Zegen voor Vorst en Vaderland af te smeeken en aan de Gemeente van hunne respectieve functiën kondschap te geven." [1])

Met het in werking treden van dit reglement was een betere tijd voor de Gemeente aangebroken. Haar nieuwe naam wees haar en hare leden een plaats aan, waar zij die zoo gaarne wenschten: de Israëlieten waren niet meer de Hoogduitsche Joodsche Natie zooals te voren, noch de Hoogduitsche Hollandsche Israëlieten zooals onder Koning Lodewijk Napoleon, doch Nederlandsche Israëlieten, samen vormende de Nederlandsch Israëlietische Gemeente, kinderen dus van dat Nederland, dat hen in vroegere eeuwen tot veilig toevluchtsoord had gediend, dat hen onder zijne staatsburgers zou medrekenen.

Nog dikwijls moest het reglement worden herzien en naar de veranderde tijds-

---

[1]) Thans bestaat de Kerkeraad uit 18 leden, te weten de H.H.: Mr. M. Tels, Voorzitter, Mr. S. J. L. van Aalten Jr., Ph. M. Bosman, J. van Cleeff Szn., S. van Dantzig, A. Davidson, Dr. J. Ph. Elias, J. Ferares Jr., A. Goudsmid, S. Hausdorff, H. Heijermans Sr., S. Hollander, Mr. G. Polak Daniëls, B. Sanson, L. de Sterke, Arts J. de Vries, A. I. van Westenborgh en M. J. Wetzlar.

Van deze leden vormen de H.H. A. Goudsmid, Mr. G. Polak Daniëls en J. van Cleeff Szn. het College van Parnassijns, terwijl de H.H. A. Davidson, S. Hausdorff, A. I. van Westenborgh en M. J. Wetzlar als Kerkvoogden fungeeren. Zoowel van den Kerkeraad als van de overige uit zijn midden benoemde collegiën, ook van de Schoolcommissie, het Armbestuur en verschillende andere vereenigingen is de Heer L. Borstel, sedert het aftreden van den Heer S. J. Moscoviter, als Secretaris, vóór dien tijd als adjunct-secretaris, reeds meer dan vijftig jaren werkzaam.

omstandigheden, mede door toeneming van het aantal gemeenteleden, wijzigingen ondergaan. Doch alle gemeentezaken konden op vasten voet geregeld worden en geregeld blijven. De rechten en plichten van Opperrabbijn, bestuurderen, ambtenaren en gemeenteleden bleven nauwkeurig omschreven. Onder de opvolgende Opperrabbijnen en Parnassijns bleef de rust in de gemeente behouden; de vrede werd niet meer gestoord. Met lust en met ijver werden de gemeentebelangen behartigd en bekleedde de Gemeente met eere de plaats, die haar in de rij der overige Gemeenten in het land toekwam: zij verdiende èn door haren ouderdom èn door haar groot ledental, èn door hare instellingen, èn door het orthodox-joodsch standpunt, door haar ingenomen, ten volle te zijn de tweede Gemeente des Rijks.

Mag de Gemeente als zoodanig roem dragen op de plaats, die haar toekomt, hare leden nemen in de openbare samenleving een niet minder eervolle plaats in. De maatschappelijke toestand immers, waaronder de Israëlieten te dezer stede leven, is over het algemeen gunstig te noemen. In minder dan een eeuw wisten zij zich uit hun staat van afzondering en ondergeschiktheid te verheffen op eene wijze, die door den onbevooroordeelden beoordeelaar niet dan geprezen kan worden.

Dit moge te danken zijn aan hunne goede eigenschappen, niet minder echter ook aan de welwillendheid, die zij bij hunne intrede in de maatschappelijke samenleving van regeering en vorsten mochten ondervinden.

Ofschoon de algemeene vrijheid ook voor de Israëlieten in 1795 was afgekondigd, bleven nog altijd die machtige instellingen, de gilden, de joden weren uit alle takken van handel en bedrijf. Toen echter ook deze struikelblokken uit den weg geruimd waren, toen den 5den October 1798 door eene „Publicatie" van het „vertegenwoordigend lichaam" de „vrije arbeid" was geproclameerd en iedereen een ambacht, nering of kunst naar believen mocht gaan uitoefenen en daarmede het lot der gilden was beslist, toen eerst was voor den Israëliet het schoone licht van volkomen vrijheid doorgebroken. Wel waren het geen ambachten, waaraan hij zich zou wijden, maar op den handel in al zijne vertakkingen, op kunsten en wetenschappen kon hij zich nu ongestoord toeleggen.

Daar echter deed zich een andere, niet te onderschatten moeielijkheid voor. De meergegoeden — 't was waar — hadden, zoo zij dit verlangden, hun kennis op maatschappelijk gebied op de in het begin der vorige eeuw bestaande verschillende inrichtingen van onderwijs kunnen verkrijgen. Voor de breede schare, voor het gros der natie echter, was de weg, die tot ontwikkeling en beschaving moest leiden, afgesloten: voor den minderbedeelde bestond geen gelegenheid tot het ontvangen van eenig maatschappelijk onderwijs. Toch moest juist voor de kinderen uit deze klasse gewerkt worden om hen uit hun staat van onbeschaafdheid te verlossen, om hen te maken tot menschen, die eenmaal nuttige leden van de groote maatschappij zouden kunnen worden.

Tot het verrichten van dit grootsche, schoone werk heeft vooral veel gedaan Dr. L. Davids, de eerste Israëliet, in onze stad geboren en opgevoed, die zich na 1795 een beroemde naam wist te verwerven.

Hij was besneden den 10den October 1771, waarschijnlijk dus geboren 3 October 1771 (en zeker niet in 1772, zooals Van der Aa in zijn Biografisch

Woordenboek meedeelt) en was een zoon van Dr. Salomon Davids, een hooggeacht Rotterdamsch geneesheer. In 1793 werd hij te Leiden tot dokter bevorderd, waarop hij zich in zijn geboortestad vestigde en daar bleef. Ten einde op de hoogte te komen van de koepokinenting, ondernam hij op eigen kosten een tocht naar Parijs en stelde zich zelfs met den uitvinder van deze inenting, met Eduard Jenner in verbinding. Aan hem heeft het thans nog bestaande genootschap „Ne pestis intret, vigila" haar ontstaan te danken. In 1807 vertaalde hij het werk van Jenner over de vaccine en voegde er zijne opmerkingen bij, benevens eene memorie over den staat van inenting in de Nederlanden. Veel en velerlei waren de eerbewijzen, door hem ontvangen. Napoleon schonk hem een gouden eerepenning; Koning Willem I benoemde hem in 1816 tot Broeder in de Orde van den Nederl. Leeuw en een jaar later tot Ridder in die Orde. De koninklijke Jenner-maatschappij te Londen koos hem tot haar honorair lid, terwijl hij reeds vroeger door de Société académique des sciences te Parijs tot correspondeerend lid was benoemd (zie v. d. Aa 4de deel blz. 76). Dit alles maakte den waardigen man, die in weerwil van zijn hooge positie, roem en aanzien, zijn jood-zijn niet vergat, tot den aangewezen persoon om voor zijne minderbedeelde geloofsgenooten in het strijdperk te treden. Hij kende de nooden en behoeften van zijn volk; hij wilde ze zoo gaarne helpen en tot hoogere ontwikkeling brengen. Voor het bereiken van dit doel schuwde hij geen strijd, ontzag hij geen moeite. Zijne positie en hooge beschaving schonken hem het voorrecht, dat men in hem niet in de eerste plaats den jood, maar den beschaafden mensch, den beroemden geneesheer zag.

Vele jaren moest gestreden worden, vóórdat deze voorvechter, die als lid van het Opper-consistorie, de latere hoofdcommissie, als lid van den kerkeraad, als lid van de schoolcommissie de joodsche belangen behartigde, zijn ijverig streven, de kinderen van den arme op de stads-armenscholen geplaatst te krijgen, met eenig gunstig gevolg bekroond zag.

Op den 27sten September 1808 (zie Deliberatiën B. en W.) was reeds door Parnassijns een request gericht tot de stedelijke regeering, waarin het o. a. heet: „dat alle wegen van onderwijs door het groot Stads-Armbestuur voor alle behoeftigen opengesteld, ook voor de joodsche jeugd niet langer gesloten blijve." Dit request werd ter fine van advies in handen eener commissie gesteld, welk advies echter nimmer schijnt ingekomen te zijn: ons mocht het althans niet gelukken, eenig besluit omtrent dit request te vinden. Het antwoord laat zich echter gemakkelijk raden: nog dikwijls moest dezelfde vraag herhaald worden.

Daar ontvangt de Burgemeester den 9den van Lentemaand 1809 (zie Reg. van Ingekomen Missiven 1809 B) een missive van den Land-Drost in het Departement Maasland, tengevolge eene dispositie van den Minister van Binnenlandsche Zaken, in d.d. 7 dezer, N°. 5, „relatief het bestaan van eenige inrichtingen van distinctie tusschen de joden te Rotterdam en andere ingezetenen van het Rijk, niet overeenkomstig met Zijne Majesteits dienaangaande gemanifesteerde intentie" en waarbij o. a. gevraagd wordt den Landdrost ten spoedigste op te geven, „of de joodsche armenjeugd *al* of *niet* op de gem. stads-armenscholen word geadmitteerd, zoo niet de motieven dier weigering."

In een uitvoerig rapport verklaart het algemeen stads-armbestuur den Burgemeester op diens desbetreffende vraag, waarom geene joodsche kinderen toegelaten worden o. a.: dat hier geene stads-armenscholen, waar allerlei behoeftige kinderen gratis onderwijs ontvangen, bestaan, maar bizondere scholen, ingericht tot het onderwijs en de beschaving van de kinderen van die behoeftigen, welke door het armbestuur worden onderhouden. Er zijn dus geen kinderen van bedeelden uit de kerkgenootschappen, die immers hebben hun eigen armenschool, ook dus de joden; dat — ook bij toelating — de joodsche kinderen immers niet op de werkzolders gezet kunnen worden, zij het reeds met het oog op Sabbath- en Feestdagen; dat de joodsche kinderen immers niet kunnen tegenwoordig zijn bij het onderwijs in de Christelijke Godsdienstleer; dat toelating van joodsche kinderen een nadeeligen invloed zou uitoefenen op de tegenwoordige leerlingen, die reeds bewijzen van hoogere beschaving geven; dat — en dit is voor ons eene officiëele logenstraffing van de voorstelling, ook door Ds. Scharp [1]) gegeven, dat onzindelijkheid eene eigenschap zou zijn uitsluitend van de toenmalige Israëlieten — dat het getal kinderen, die de scholen bezoeken reeds zóó groot is, dat de tafels dezelve niet bevatten kunnen en de doorgangen veelvuldige malen zoodanig zijn opgepropt, dat de leermeesters dikwerf „de vrije doorpassage, laat

---

[1]) Dr. J. Scharp bracht in de buitengewone vergadering van het Ned. Zending-Genootschap op 17 Aug. 1817 voor de „Commissie tot de Joden" een rapport uit, waarin voor de weinige „lust tot overgang" verschillende redenen worden opgegeven. Vleiend is dit rapport niet. Van het „gros der natie" wordt b.v. gezegd: (De Jood) „heeft een *eigen*, *overgeërfd*, *voortgeplant* en bijna *onverbeterlijk* slecht geworden, *Nationaal* karakter ...; arm, morsig en vuig, van eerlijke broodwinning verstoken, is hij laag, bedriegelijk, woekerziek .... slim en doorleerd in oplichting en bedrog," enz. De „meer beschaafden en verlichten" komen er beter af. „Onder hen zijn aan wezenlijke studie, gehechte lieden, kundige rechtsgeleerden, ervarene artsen, denkende wijsgeeren .... credietvolle kooplieden eerlijke bankiers, onbesproken zedelijke menschen ...." De Rabbijnen echter zijn als Talmudisten „voorstanders en beoefenaars van beuzelarij en mensheninstellingen, doodvijanden van ware geleerdheid, vooral van het Christendom .... Vooroordeelen, belang, eerzucht, menschenvrees houdt hen terug" (van overgang tot het Christendom).

Hoe dit rapport, volgens zijn „Levensschets" door W. C. de Vletter (1828) „vol bewijzen van gemoedelijke belangstelling in de zaak en onverdroten ijver in onderzoeken en opzamelen van gewigtige bijzonderheden" klopt met het loffelijk getuigenis, door denzelfden rapporteur in een voorbericht op de „Plegtige Gebeden voor de Joodsche Gemeente te Rotterdam" (1793) aan de Joden gegeven, is niet duidelijk. Wij willen aannemen, dat Dr. Scharp in zijn ijver zijn woorden niet juist gewogen heeft. Een woord van protest tegen zijn onwaardige voorstelling mag echter niet achterwege blijven, nu de plaatsruimte ons verbiedt, verder op dit rapport in te gaan.

Ook de middelen, tot bekeering der Joden aangewend door de op 13 Febr. 1845 bijeengekomen „Rotterdamsche Afdeeling van het Genootschap ter verspreiding van het Evangelie onder de Israëlieten," welke afdeeling op 28 Maart d.a.v. in een op zich zelf staand „Comité" overging, evenals verdere pogingen op dit gebied, zooals thans o. a. nog in het werk gesteld worden door de vereeniging Mordechai, die op de ruiten van haar vergaderlokaal den naam in Hebreeuwsche letters met de toevoeging „*Leeszaal voor Israëlieten*" geschilderd heeft en daardoor den indruk wekt, alsof dit een Israëlietische instelling is, kunnen wij stilzwijgend voorbijgaan onder de opmerking, dat het voor dit doel uitgegeven geld wellicht beter tot heil van eigen geloofsgenooten gebruikt had kunnen worden. Wat over het algemeen de vruchten van het zendingswerk onder de Joden aangaat, verwijzen wij naar hetgeen „Elzevier" daaromtrent meedeelt in *De Navorscher* van 1862, blz. 292: „Sedert de invoering van den hervormden godsdient zal men in akten van den Kerkeraad dezer landen nog al het een en ander vinden omtrent bekeerde joden. In den regel was baatzucht bij de zoodanigen de voorname drijfveer en heeft de kerk daarvan niet veel goede vruchten geplukt."

staan de noodige ruimte om zich voor onreinheid en ongedierte te wachten, geheel mankeert."

Dit rapport werd ter kennis van den landdrost gebracht, die het doorzond aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, terwijl hij — en hier blijkt zijne tegenover de joden minder welwillende houding — daarbij de opmerking maakte, dat hij met dat rapport volkomen instemde; dat toelating van joodsche kinderen meer inconveniënt dan voordeel zou opleveren; dat de ongeschiktheid, onhebbelijkheid en onreinheid van het arme joodsche kind erger was dan die van het christenkind in dezelfde omstandigheden levende; dat.... doch waarvoor ons nog langer te vermoeien en nog meer plaatsruimte te besteden aan het opsommen van al die gebreken het joodsche — vooral het arme joodsche — kind aanklevende. Al had dan, zooals uit een schrijven van Dr. Davids blijkt, Amsterdam ook de kinderen van joodsche ouders reeds toegelaten, te Rotterdam mochten zij nog altijd op dezen zegen, op gelijkstelling met anderen ook in deze zaak, wachten.

Maar de ijverige strijder voor de hooge belangen zijner geloofsgenooten liet zich door groote woorden, zelfs door die van den Landdrost, niet uit het veld slaan: men had o. a. ook gewezen op de subsidie, door de Israëlieten van de stad genoten — men wilde deze gaarne derven als het joodsche kind werd toegelaten; men had gewezen op dit en gewezen op dat — in alles wist men de middelen te vinden de bezwaren te ontzenuwen. Eindelijk — het kon niet langer worden tegengehouden — werd den 18den April 1812 besloten tot toelating van joodsche kinderen, van welke reeds 1 Mei d. a. v. een honderdtal geplaatst konden worden en dit, terwijl betrekkelijk korten tijd te voren nadrukkelijk verklaard werd, dat niet één kind plaatsing kon vinden!

Welk een vreugde moet deze gunstige beslissing bereid hebben aan den man, die den 10den September 1811 aan den sous-prefect Ridder Van Zuylen van Neyevelt o. a. schreef:

„Hoe toch willen de sporen van onverdraagzaamheid tusschen jood en niet-jood worden uitgewischt? Hoe de zeden en de zoo onderscheidene taal van kinderen, in hetzelfde land geboren en opgevoed, verandert en vernietigt? Hoe de onschuldige kinderspelen en lichamelijke bewegingen doelmatig ingericht worden, wanneer Christen en Jood in het burgerlijk leven niet geheel worden geamulgameert?"

Zoo schreef deze strijder voor beschaving, deze voorstander van de ontwikkeling der groote menigte. Aan Dr. Leonard Davids de eer gebracht (die hem, naar wij meenen, vóór ons door niemand werd toegekend), dat hij de baanbreker is geweest voor de ontwikkeling zijner geloofsgenooten te dezer stede.

Zoo hadden zich de poorten der scholen ook voor de Israëlieten geopend. Zoo zouden zij geschikt gemaakt worden om te zijn wat van hen verlangd werd: nuttige burgers onder de burgers van Nederland. Van lieverlede ontstonden vereenigingen om de Israëlieten te helpen op den voor hen in den beginne zoo moeielijken weg van maatschappelijk verkeer. Ook de Godsdienstschool-Commissie had zich dit tot taak gesteld, en bevorderde onder de leerlingen van hare school zooveel mogelijk het aanleeren van ambachten. Tot 1848 bleef deze Commissie ook in dit opzicht voor hare scholieren werkzaam. Toen werd deze taak overgenomen door de Maatschappij tot nut der Israëlieten in Nederland; daaraan

heeft — na ontbinding van de afdeeling Rotterdam van die maatschappij — het Israëlietisch Schoolfonds, dat gerekend wordt te bestaan van 1 Juli 1869 en opgericht werd door Dr. M. Polano, D. Hirsch, B. Sanson en Mr. E. E. van Raalte, zijn ontstaan te danken. Het Schoolfonds had en heeft ten doel, om on- en minvermogende Israëlietische kinderen, in deze gemeente woonachtig en van bizonder goeden aanleg, in staat te stellen, openbare inrichtingen van onderwijs, die niet kosteloos toegankelijk zijn, te bezoeken.

Velen danken aan deze vereeniging een behoorlijke positie; velen konden door hare bemiddeling een hoogen trap van maatschappelijken welstand bereiken. In alle klassen en standen overigens van de joodsche maatschappij werd en wordt van het openbaar onderwijs zooveel mogelijk genoten. Zij, die belast zijn met het geven van dat onderwijs, zouden kunnen getuigen, dat het joodsche kind, welke gebreken het wellicht nog mogen aankleven, over het algemeen tot de goede leerlingen gerekend mag worden. Dat overigens van het onderwijs, of dit lager, middelbaar of hooger zij, partij getrokken werd en wordt, bewijzen de velen, die op alle mogelijke gebied van wetenschap, als geneesheer, jurist, litterator of wiskundige, uitmunten. Maar ook in handel en industrie is de Israëliet in het algemeen, de Rotterdamsche in het bijzonder, met eere vertegenwoordigd.

Wat overigens zijne beteekenis na zijne volkomen vrijmaking, na zijne algeheele gelijkstelling met zijne overige medeburgers, geworden is, dit neer te schrijven achten wij wel is waar een schoone, voor ons, voor den jood echter, zoo hij niet van partijdigheid beschuldigd wil worden, moeielijk te volbrengen taak. Daarom volge hier het oordeel van Prof. R. Fruijn, die van het joodsche volk o. a. op de volgende waardeerende wijze spreekt:

„Is het ook betrekkelijk zwak, het werkt toch in zekere mate als correctief van de eenzijdigheid van het algemeene volksbestaan. In de eerste plaats openbaart zich zijne werking bij de ontwikkeling en richting van het handelsverkeer. In den eindeloos vertakten kleinhandel van het dagelijksch verkeer is het ongemeen bedrijvig en nuttig. In den groothandel is het aan de beurs met eere vertegenwoordigd, op elk terrein, vooral op dat van bank- en credietwezen.

„En zoo er groote zaken en stoute ondernemingen gedaan worden, het heeft hieraan niet het kleinste deel. In de verschillende vakken van wetenschap, vooral van natuurwetenschap en rechtsgeleerdheid, draagt het krachtig bij om Nederland een goeden naam te verzekeren. Het journalisme, dat leven vol afwisseling en drukte, dat bovenal vlugheid van geest en snelle bevatting eischt, heeft het bijna geheel ingenomen. In de kunst kan het, vooral in onze dagen, op schitterende namen wijzen; en de geniale voortbrengselen van dichtpen en penseel, die het ons schonk, hebben — met dankbaarheid worde het erkend — niet weinig medegewerkt tot de ontwikkeling des volks en tot den roem van Nederland."

Wij voegen hierbij — en erkennen dit met dubbele dankbaarheid — dat de Israëlieten het nimmer tot zulk eene hoogte gebracht zouden hebben, zonder de verdraagzaamheid van verreweg het grootste deel van het Nederlandsche volk, zonder de voortdurende bescherming zijner regeering en vorsten.

Nieuwe uitgaven

Beknopt Hebreeuwsch-Nederlandsch Woordenboek,

bewerkt door E. ITALIE,

Hoofd der Israël. School te Rotterdam.

Ruim 260 blz. Prijs gecart. *f* 3.—

Dit woordenboek, dat reeds op 20 gymnasia is ingevoerd, voorziet ongetwijfeld in een werkelijke behoefte.

PER ISTRADE APERTE

Nieuwe practische methode voor het aanleeren der Italiaansche taal

door P. J. VAN DEN BERG.

Omvang ca. 12 vel. Prijs ca. *f* 1,75.

Dr. SALVERDA DE GRAVE, privaat-docent te Leiden, schrijft over de hier gevolgde methode:

Het komt mij voor, dat de wijze, waarop volgens deze methode het Italiaansch wordt geleerd, zeer onderhoudend en zeer aangenaam is. Wat er mij zeer in aantrekt, is, dat het streven van het boek er op gericht is, den leerling veel woorden te leeren kennen; dat lijkt mij een voortreffelijk beginsel.

W. NEVENS, Oude en Nieuwe Boekhandel, Schiekade 165 te Rotterdam. beveelt zich beleefd aan voor de levering van BOEKEN, TIJDSCHRIFTEN, enz. op elk gebied. Directe verbindingen met Duitschland, Engeland, Frankrijk, Italië waarborgen een vlugge levering en billijke prijzen.

Aankoop van geheele Bibliotheken en enkele waardevolle boeken. Plaatsing van advertenties in alle couranten.

Bij den uitgever W. NEVENS te Rotterdam, zijn mede verkrijgbaar:

Haverkorn van Rijsewijk, P. De oude Rotterdamsche Schouwburg. 1882. 346 blz. tekst met 6 bijlagen, 8 platen en facsimiles van handteekeningen der voornaamste tooneelspelers, genealogieën enz. Gr. 8°. **Vroegere prijs** *f* **7.50,** nu slechts . . . . . *f* 2.50

In dit keurig uitgevoerde werk geeft de schrijver eerst een overzicht van de verschillende schouwburgen, welke Rotterdam van 1628 tot 1774 heeft bezeten en behandelt daarna uitvoerig de belangrijke periode 1773-1798, waarin een Punt, Corver en Snoek optraden. De laatste exemplaren van den uitgever werden door mij aangekocht en nu tegen belangrijk verminderden prijs in den handel gebracht.

Hellwald, Ferd. von. Geschichte des holländischen Theaters. Rott. 1874. 8 + 150 blz. Gr. 8° (*f* 2.75) . . . . . *f* 1.90

Het verdienstelijke boek van von Hellwald is nog steeds een der beste werken, die wij over de geschiedenis van het tooneel bezitten. Slechts een klein aantal exemplaren is nog voorhanden.

de Beaufort, Mr. W. H. Staatkundige opstellen. 12 + 250 bladz. in 8°. . . . *f* 2.40
Hetzelfde gebonden in heel linnen. . . *f* 2.75

Een hoogst interessant boek, dat een plaats verdient in de bibliotheek van elk staatsman, kamerlid of journalist, naast de bekende werken van Prof. BUIJS, Mr. HEEMSKERK, Mr. DE SAVORNIN LOHMAN e. a. (Tijdspiegel).

Van de kunstplaten, door Prof. DUPONT gegraveerd of geëtst, zijn een klein aantal exemplaren op grooter formaat en op speciaal papier getrokken en worden deze afzonderlijk verkrijgbaar gesteld als volgt:

Portret van:

F. B. s'JACOB,

Oud-Burgemeester van Rotterdam.

Afdruk op koperdruk-papier, formaat 36×28 c.M. Prijs . . . . *f* 7.50

Slechts 60 exemplaren zijn verkrijgbaar en er worden in geen geval meer exemplaren bijgedrukt.

Gezicht op de St. Laurenskerk.

Ets. Formaat zonder rand 27×13 c. M; met rand 56×36 c. M.

Hiervan zijn verkrijgbaar:

60 afdrukken op Chineesch papier, ieder à . . . . . *f* 10.—

10 afdrukken op Japansch papier, ieder à . . . . . *f* 25.—

Deze afdrukken zijn vóór alle schrift en door Prof. Dupont gesigneerd.